

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

SARA PAŽUR

DVORSKA KULTURA ZRINSKIH U ČAKOVCU I
ZAGREBAČKIH BISKUPA U RANOM NOVOM VIJEKU

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: PROF. DR. SC. DRAGO ROKSANDIĆ
KOMENTORICA: DOC. DR. SC. ZVJEZDANA SIKIRIĆ ASSOULINE

ZAGREB, 2016.

SADRŽAJ

Uvod.....	5
Uže područje rada.....	8
Cilj diplomskog rada i problemi istraživanja.....	8
Metodološki postupci.....	9
Pregled izvora i literature.....	11
Razrada.....	17
Definicije osnovnih pojmova - pojam kulture.....	17
Obilježja dvorske kulture kao podkulture gornjeg društvenog sloja.....	19
Definicija dvora.....	21
Definicija dvorske kulture	23
Središta dvorske kulture	23
Renesansni dvorci u Francuskoj.....	24
Dvorac obitelji Esterházy – Forchtenstein.....	27
Dvor Luja XIV. u Versaillesu.....	28
<i>Dvoranin</i> Baldasarea Castiglionea – književni uzor dvorske kulture.....	29
Dvorska kultura u razdoblju baroka.....	30
Grad Čakovec i obitelj Zrinski– povijesni pregled.....	34
Braća Nikola i Petar Zrinski.....	36
Obrambeni kompleks Čakovca.....	38
Novi dvor –prostorna organizacija i unutrašnje uređenje.....	46
Pregled izvora.....	46
Vanjski izgled Novog dvora.....	48
Prostorna organizacija Novog dvora.....	49
Stan Katarine Zrinski – unutrašnje uređenje.....	51
Stanovi Petra Zrinskog.....	55
Predmeti osmanskog porijekla u interijeru Novog dvora.....	58
Portreti kao dio kulture reprezentacije u Čakovcu.....	63
Budimpeštanski portret Nikole VII. Zrinskog.....	69

Portret Nikole Zrinskog autora Jana Thomasa.....	70
Portret Petra Zrinskog kao vojskovođe.....	71
Portret Petra Zrinskog kao bana iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu.....	72
Portretne biste u Čakovcu.....	74
Riznica obitelji Zrinski.....	78
Zlato i srebro.....	85
Pozlaćena i posrebrena žezla, buzdovani, pataši i sablje.....	86
Odjeća.....	88
Druge stvari.....	89
Čakovečka knjižica Nikole Zrinskog – europski kulturni utjecaji.....	91
Nastanak čakovečke dvorske knjižnice.....	93
Odabrana djela iz knjižnice Nikole Zrinskog – skupina <i>Militares</i>	96
Publije Flavije Vegecije Renat, <i>De re militari libri quatuor</i>	96
Vegecijeve ideje u raspravi <i>Lijek protiv turskog afiuma ili Antidot protiv mira Turaka s Mađarima 1660 – 1661</i>	100
Matthias Dögen, <i>Architectura militaris moderna</i>	102
<i>Geographi et Cosmographi</i>	105
Willem Blaeu, <i>Teatrum Orbis Terrarum</i>	105
Abraham Ortelius, <i>Teatrum Orbis Terrarum</i>	107
<i>Miscellanei</i>	108
Willem Piso, Georg Marggraf, <i>Historia naturalis Brasiliae</i>	108
<i>Domesticae Oeconomiae</i>	110
Giovanni Battista Ferrari, <i>Hesperides sive de Malorum Aureorum cultura</i>	110
Zagrebački biskupski dvor u 17. stoljeću.....	112
Biskupska tvrđa.....	111
Biskupski dvor.....	119
Riznica.....	124
Riznički tekstili – Božji grob Jakoba Stolla.....	127
Relikvijari.....	130
Knjižnica Metropolitana.....	131
Valvasorova knjižnica u Metropolitani.....	134
Ulisse Aldrovandi.....	135

Athanasius Kircher.....	138
Conrad Gesner.....	141
Metropolitanske knjige iz 16. stoljeća.....	144
Cesare Baronio, <i>Annales ecclesiastici</i>	144
Antonio Bonfini, <i>Rerum Ungaricarum</i>	145
Usporedba kulturnih cjelina.....	146
Zaključak.....	152
Bibliografija.....	153
Objavljeni izvori.....	155
Literatura.....	157
Popis priloga.....	168
Summary.....	169

UVOD

Dvorska kultura vrlo je važan fenomen hrvatske povijesti ranoga novog vijeka. O njoj se vrlo mnogo i zna. Ovaj diplomski rad nastao je iz potrebe da se u granicama mogućnosti nešto više pokuša reći o njoj u europskom obzorju iste epohe i, što je ovom prilikom najvažnije, da se pokuša usporediti dvorsku kulturu nekih najreprezentativnijih duhovnih i svjetovnih aktera. Mišljenja sam da su Zrinski i zagrebački biskupi u 17. stoljeću poticajni primjeri za takvu analizu i usporedbu. U slučaju Zrinskih izabrala sam njihov čakovečki dvor, s težištem na razdoblju 1620. – 1671., dakle u vrijeme Nikole VII. Zrinskog (1620. - 1664.), Petra Zrinskog (1621. – 1671.) i Katarine Zrinske (1625. – 1673.). Biskupski dvor u Zagrebu predmet je istraživanja kroz čitavo 17. stoljeće.

U periodu 17. stoljeća, koje se promatra u radu, dolazi do ključne promjene u dvorskoj kulturi. Dok su se kroz srednji vijek dvorovi neprestano selili, u kasnom srednjem vijeku nastaje tip dvora prisutan i u ranom novom vijeku.¹ Krajem 16. stoljeća (London) te početkom 17. stoljeća (Beč) vladari odabiru jednu lokaciju kao stalnu rezidenciju, u kojoj izgrađuju dvor.² U vremenu renesanse dolazi do ključnih promjena u smještaju dvorova, s obzirom da se otada grade u gradovima. Najraskošniji europski dvorovi ostvareni su u periodu renesanse i baroka, pa se kao reprezentativni primjeri ističu Escorial, Versailles, Heidelberg, Schönbrunn i Potsdam.³ Karakteristične kulturne cjeline europske dvorske kulture su riznica, galerija portreta te zbirke oružja, a u ranom novom vijeku odlikuju se renesansnim i baroknim obilježjima.

Dakle, tema moga diplomskog rada je dvorska kultura Zrinskih u Čakovcu i zagrebačkih biskupa u ranom novom vijeku.

Dvorska kultura važan je kulturni fenomen europske i svjetske povijesti ranog novog vijeka, a kulturne cjeline vezane uz dvorove čine kulturnu baštinu europskih naroda. Tijekom diplomskog studija ranog novog vijeka razvila sam interes za povijest obitelji Zrinski te crkvenu povijest. Dvorska kultura dio je kulturne povijesti, interdisciplinarnog područja historijske znanosti koja obuhvaća različite manifestacije kulture u ljudskom društvu.

¹ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16781>, posjet 02. 04. 2016.

² J. R. Mulryne i Helen Watanabe-O'Kelly, ur., *Europa Triumphans*, sv. 1, ur. ser. J. R. Mulryne (Farnham: Ashgate Pub Ltd, 2004), 3.

³ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16781>, posjet 02. 04. 2016.

Stoga sam za temu diplomskog rada odabrala dvorsku kulturu obitelji Zrinski i zagrebačkih biskupa, a izbor teme omogućio mi je učenje o različitim područjima materjalne kulture dvora.

Teorijska podloga rada temelji se na kulturnoj historiji i sociologiji kulture. Iako predmeti proučavanja u ovom radu pripadaju području tradicionalne kulturne historije, korišteni su i koncepti nove kulturne historije.

Kulturna historija je povijesna disciplina koja se tradicionalno bavi proučavanjem elitne kulture kroz povijest.⁴ Termin kulturna historija koristio se u Njemačkoj i prije 19. stoljeća, dok su u prijašnjim povijesnim razdobljima postojale zasebne kulturne historije, poput historije slikarstva, filozofije, književnosti i jezika. Kulturna historija razvija se u četiri faze. Dok u prvoj fazi kulturni povjesničari (Jacob Burckhardt, Johann Huizinga) proučavaju remek – djela, povijest klasike, te kanonska djela filozofije, znanosti i umjetnosti, druga faza obilježena je djelovanjem sociologa Maxa Webera i Norberta Eliasa. Weber 1904. objavljuje utjecajno djelo *Protestantska etika i duh kapitalizma*, u kojem se ekonomija kapitalizma povezuje s kulturom, dok se Elias u djelu *O procesu civilizacije* bavi poviješću ponašanja, te prikazuje razvoj kontrole afekata. Treću fazu karakterizira otkrivanje narodne kulture kao predmeta znanstvenog proučavanja, pri čemu je jedan od najutjecajnijih autora marksistički povjesničar Edward Thompson.⁵

Nova kulturna historija nastaje kao posljednja faza u razvitku kulturne historije, a njena pojava povezana je s epistemološkom krizom, te sumnjom u spoznajne mogućnosti historiografije. Nova kulturna historija je interdisciplinarno područje koje se odlikuje raznolikošću tema i fokusa, poput povijesti materijalne kulture, povijesti ideja, emocija, strasti i imaginarija. Obuhvaća povijest kulture elita, popularne kulture, simboličkih sustava, jezika i kulturnih objekata.⁶

Novi kulturni povjesničari propituju pojam kulture, pri čemu je najutjecajniji koncept lingvistički obrat, prema kojem ljudska spoznaja ne potječe izravno iz stvarnosti, s obzirom da je čovjek ograničen sustavom jezika. Stoga se naglašava važnost pripovijedanja i njegove strukture. Osim lingvističkog obrata, važan utjecaj izvršio je i filozof Michel Foucault, koji odbacuje društvo kao stvarnost istraživanja, te smatra kako kultura ne nastaje iz društva. Foucault je utjecao na svođenje povijesne stvarnosti na diskurs, odnosno jezik.⁷

⁴ Peter Burke, *Što je kulturalna povijest?*, prev. Zdravko Židovec (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006), 39.

⁵ Burke, *Što je kulturalna povijest?*, 17 – 21, 38.

⁶ Thomas S. Popkewitz i Barry M. Franklin, *Cultural History and Education: Critical Essays on Knowledge and Schooling* (New York: RoutledgeFamer, 2001), 125, 126.

⁷ Lynn Hunt, ur., *Nova kulturna historija*, prev. Anamarija Hucika (Zagreb: Naklada Ljevak, 2001), 10 – 13.

Istaknuti predstavnik nove kulturne historije je i Clifford Geertz, pobornik interpretativne simboličke antropologije, koji u svojim istraživanjima primjenjuje metodu gustog opisa. Ova metoda podrazumijeva mikroskopsku analizu malih predmeta, pomoću kojih se nastoji doći do širi spoznaja.⁸ Nova kulturna historija predstavlja međunarodni pokret, koji najveći uspjeh ostvaruje u SAD-u, okupljajući povjesničare umjetnosti, znanosti, književnosti, te „obične povjesničare“. Pojam „kultura“ više nije rezerviran isključivo za društvene elite, već se proširuje na proučavanje svakodnevnice, vrijednosti, način života i običaje. Ovakav koncept predstavlja veliko proširivanje fokusa kulturne historije, pri čemu ideal postaje totalna historija.⁹

Tema diplomskog rada pripada području tradicionalne kulturne historije, jer proučava kulturu gornjeg društvenog sloja. Temeljni koncepti nove kulturne historije koji će se koristiti u radu su reprezentacije, pri čemu se proučava arhitektura stambenog i obrambenog dijela dvora, te likovne reprezentacije i zbirke (knjižnica i riznica), koje služe konstruiranju identiteta.

Osim kulturne historije, kao teorijska podloga korištena je i sociologija kulture. Sociologija kulture proučava utjecaj društvenih uvjeta na kulturu i duhovni život, te utjecaj kulture na društveni život ljudi. S obzirom da se u ovom radu proučava elitna kultura 17. stoljeća, predmet proučavanja pripada historijskoj sociologiji kulture. Historijska sociologija je područje istraživanja koje proučava višestoljetnu evoluciju modernih društava i utjecaj revolucija na njihov razvoj.¹⁰ Klasični pisci socioloških djela, poput Durkheima, iskazivali su velik interes za povijesne sadržaje. Weber je u djelu *Protestantska etika i duh kapitalizma* koristio povijesne spoznaje u stvaranju tipologija i objašnjavanju protestantskih izvora kapitalizma. Do historijske revolucije u sociologiji dolazi 70-ih godina 20. stoljeća u SAD-u, gdje nastaje velik broj radova iz historijske sociologije. Historijska sociologija obvezala je sociologe na povijesnu kontekstualizaciju društvenih fenomena. Jedan od najvažnijih socioloških autora, Tilly, smatrao je kako se radi o novom načinu razvoja sociologije, a ne o zasebnoj grani sociološke znanosti. Teorija društva u historijskoj sociologiji postaje eklektična, a autori stvaraju složene tipologije. Proučavajući prošlost, historijska sociologija odgovara na pitanje kako se održava društveni poredak. Historijska sociologija kulture proučava kulture u prošlim vremenskim razdobljima.¹¹

⁸ Hunt, ur., *Nova kulturna historija*, 10 – 13.

⁹ Burke, *Što je kulturalna povijest?*, 41-44.

¹⁰ Nikola Skledar, "Sociologija kulture – pojmovi, teme, problemi," *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 52 (2014), 314; Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56944>, posjet 19. 07. 2016.

¹¹ Vjeran Katunarić, "„Od dijaloga gluhih“ do historijske sociologije," *Revija za sociologiju* 25 (1994), 164 – 167, 172.

Dio sociologije kulture je sociologija luksuza, koja objašnjava fenomene stvaranja zbirki i ekstenzivne potrošnje gornjih slojeva u ranom novom vijeku.¹² Spoznaje sociologije luksuza koristit će se u proučavanju interijera i riznice dvorova.

Glavna motivacija za istraživanje ove teme je interes za kulturnu historiju te želja za rekonstrukcijom svakodnevnice gornjih društvenih slojeva u ranom novom vijeku.

Uže područje rada

Diplomski rad usmjeren je na istraživanje materijalne dvorske kulture i njihove ključne aktere, kako u rodu Zrinskih tako i zagrebačkih biskupa. Dvorska kultura u promatranom razdoblju obilježena je umjetničkim stilovima renesanse i baroka. Iako je rad usmjeren na istraživanje materijalne kulture, proučavanjem cjelina kulturne baštine Zrinskih u Čakovcu, te zagrebačkih biskupa u zagrebačkom biskupskom dvoru, otkriva se duhovna dimenzija dvorske kulture. Materijalna kultura promatra se kroz kulturne cjeline, s naglaskom na kulturu stvaranja zbirki i kulturu stanovanja. Kulturne cjeline koje će se proučavati u Čakovcu su obrambeni kompleks, struktura građevine (eksterijer i arhitektonska obilježja) i interijer Novog dvora, portreti, riznica i knjižnica. Cjeline promatrane u zagrebačkom biskupskom dvoru su obrambeni kompleks, struktura građevine (eksterijer) i interijer biskupskog dvora, katedralna riznica i knjižnica.

Cilj diplomskog rada i problemi istraživanja

Cilj diplomskog rada je rekonstrukcija i prikaz kulturnih cjelina dvorske kulture u Čakovcu i Zagrebu, pri čemu se dvorovi smještaju u europski kulturni kontekst. Kriterij odabira bila je sličnost promatranih kulturnih cjelina koje se mogu proučavati i u svjetovnom i u crkvenom dvoru. Obrambeni kompleks, struktura građevine i interijeri su kulturne cjeline u kojima se kroz usporedbu otkrivaju sličnosti, dok su riznica, knjižnica i portreti cjeline u kojima se očituju razlike u dvorskim kulturama Čakovca i Zagreba.

Problemi istraživanja su stupanj usporedivosti svjetovne i crkvene dvorske kulture, uzroci sličnosti i razlika u kulturnim cjelinama u Čakovcu i Zagrebu, određivanje praćenja europskih kulturnih trendova te postizanja europskih standarda dvorske kulture.

¹² Skledar, "Sociologija kulture – pojmovi, teme, problemi," 314; Miloš Ilić, *Sociologija kulture i umetnosti* (Beograd: Naučna knjiga, 1983), 125, 126.

Korištena su sljedeća istraživačka pitanja: U kojoj mjeri promatrani dvorovi slijede razvojne potrebe koje proistječu iz kulturnih imperativa sredine?

Da li se u promatranim dvorovima primjećuje jačanje rezidencijalne, a slabljenje obrambene funkcije dvora? Kakva je uloga osmanske kulture na promatranim dvorovima? U kojim aspektima je dvorove moguće uspoređivati? U kojim segmentima dvorske kulture postoje razlike između promatranih dvorova?

Hipoteze u radu temelje se na usporedbi čakovečkog i zagrebačkog dvora. Polazna hipoteza pretpostavlja kako se i čakovečki i biskupski dvor razvijaju u skladu s dominantnim trendovima dvorske kulture. Uspoređujući ih, postavlja se temeljna hipoteza prema kojoj je duhovna dimenzija primarna za obje kulture. Za zagrebački biskupski dvor, korištena je hipoteza o učvršćivanju duhovnog i političkog statusa biskupa, koji se odražava u unutrašnjem uređenju dvora te riznici katedrale. Prioriteti duhovne kulture zagrebačkih biskupa dolaze do punog izražaja u razvitku biskupskog dvora u promatranim segmentima. Hipoteza korištena za analizu dvorske kulture u Čakovcu je jačanje ekonomske moći obitelji Zrinski, koja se ogleda u samoreprezentaciji u interijerima, riznici, portretima i knjižnici. Korištena je i hipoteza o svjesnom stvaranju zbirkotvornih oblika, knjižnice i riznice u zagrebačkom i čakovečkom dvoru, koja će se pokušati dokazati analizom inventara navedenih cjelina.

Metodološki postupci

U radu su korištene analitička i komparativna metoda. Analitičke metode primjenjene su na objavljenim i neobjavljenim izvorima te korištenoj sekundarnoj stručnoj literaturi. U radu je korištena literatura iz područja povijesti, povijesti umjetnosti i muzeologije. Provedena je analiza korištenih izvora, inventara i putopisa. U inventarima su analizirane popisane skupine predmeta (poput predmeta riznice, namještaja, oružja), te stavljene u širi europski kontekst korištenjem stručne sekundarne literature. Podaci iz putopisa (Tollius, Čelebija) analizirani su i korišteni za dobivanje dodatnih podataka o dvorskoj kulturi Čakovca, koji nisu vidljivi iz inventara.

Druga korištena metoda je metoda komparativne historije, kojom je provedena usporedba suvremenih i prostorno bliskih fenomena dvorske kulture u Čakovcu i Zagrebu. Predmet komparacije su kulturne cjeline u promatranim dvorovima. Upotrebom ove metode odredit će se razlikovni i slični elementi dvorskih kultura u naizmjeničnom promatranju. Zbog istodobnosti i prostornog smještaja navedene dvorske kulture izložene su djelovanju istih procesa, poput stvaranja obrambenog kompleksa u 16. stoljeću, te barokizacije unutrašnjosti dvorova u 17. stoljeću.¹³ Kako je već navedeno, u navedenim fenomenima komparativnom metodom prikazat će se sličnosti, dok će se na primjeru riznice i knjižnice istaknuti razlike među kulturnim cjelinama.

U ovom radu upotrijebljeno je shvaćanje dvorske kulture kao jedinstvene kulturne pojave, koju čine sljedeće kulturne cjeline: obrambeni kompleks, struktura građevine, interijer, riznica, knjižnica i portreti. Proučavanjem navedenih kulturnih cjelina moguće je saznati podatke o načinu života, vrijednostima, te mentalitetu dvorjana. Ove cjeline odabrane su kako bi se dobila što cjelovitija slika dvorske kulture svjetovnog i crkvenog dvora u 17. stoljeću. Proučavanjem arhitekture (obrambeni kompleks, struktura građevine) moguće je otkriti podatke o političkim i vojnim prilikama, kao i načinu života stanovnika dvora. Riznica i portreti su cjeline čijim se proučavanjem otkriva umjetnički ukus te načini reprezentacije društvenog položaja i moći članova plemićke obitelji, tj. biskupa. Proučavanjem interijera dobivaju se podaci o kulturi stanovanja te sklonosti luksuznoj potrošnji u ranom novom vijeku.

Očekivani znanstveni doprinos ovog rada je rekonstrukcija kulturnih cjelina na crkvenom i svjetovnom dvoru primjenom analitičke metode, te prikaz sličnosti i razlika dvorske kulture u Čakovcu i Zagrebu primjenom komparativne metode.

¹³ Drago Rokсандić, ur., *Uvod u komparativnu historiju* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2004), 40 – 42.

Pregled izvora i literature

Rad je podijeljen u tri cjeline – prva cjelina odnosi se na dvor Zrinskih u Čakovcu, u drugoj cjelini prikazuje se zagrebački biskupski dvor, dok se u trećoj cjelini vrši usporedba promatranih primjera dvorske kulture, te se utvrđuju sličnosti i razlike. Ovdje će se ukratko navesti korišteni izvori i literatura za sva poglavlja u radu.

Rad počinje uvodom, u kojem je definirana tema, teorijski koncepti i metodološki postupci, hipoteze i istraživačka pitanja. Pritom su kao literatura za metodologiju i teorijske koncepte korištena djela poput knjige Petera Burkea, *Što je kulturalna povijest?* i Lynn Hunt *Nova kulturna historija*. Nakon pregleda izvora i literature, definirani su osnovni pojmovi korišteni u radu – kultura, dvor, dvorac, dvorska kultura. Kao literatura u ovom dijelu rada korišteni su članci Hrvatske enciklopedije online, knjiga Miloša Ilića *Sociologija kulture i umetnosti* i navedeno djelo Petera Burkea, katalog izložbe urednika Miljenka Jurkovića i Alaina Erlande-Brandenburga *Renesansa u Francuskoj: remek-djela iz kolekcije Nacionalnoga muzeja renesanse u Écouenu*, te knjiga Damira Grubiše *Politička misao talijanske renesanse: antologija*.

Za dvor obitelji Zrinski korišteni su objavljeni izvori, te literatura iz područja povijesti te povijesti umjetnosti. U prvom poglavlju *Grad Čakovec i obitelj Zrinski – povijesni pregled*, korištena su sintetska djela o povijesti Međimurja i grada Čakovca, poput knjige Tomislava Đurića i Dragutina Feletara, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, Borke Bunjac *Pregled povijesti Međimurja*, te povijesno – umjetničke studije Petra Puhmajera *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*.

Slijedi poglavlje *Obrambeni kompleks Čakovca*, u kojem su korišteni narativni i vizualni izvori. Najvažniji narativni izvori su 7. poglavlje djela *Natale solum magnae Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum...* Josipa Bedekovića, *Conscriptio domini Csaktornya, sue totius Insulae Murakös, in comitatu Szaladiensis situati (...). Presentatae 2, Decembris 1720*. Stjepana Jesenskog, opis Sigmunda Trautmansdorffa i pismo Nikole Zrinskog Adamu Batthyanyu. Svi navedeni izvori prevedeni su s latinskog na hrvatski jezik te objavljeni u knjizi *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija* Petra Puhmajera. Korištena je i oporuka Nikole Zrinskog, objavljena u zborniku *Zrinski i Europa. Putopis* Evlije Čelebije te *Šesto putno pismo Jakova Tolla*, objavljeno u zborniku *Zrinski i Europa* također pružaju informacije o obrambenom kompleksu.

Vizualni izvori, vedute Johanna Ledentua, Martina Stiera te Giovannija Spalle opisani su u navedenom djelu Petra Puhmajera, dok se u članku Vladimira Kalšana, "Graditeljska ostavština Zrinskih u Međimurju i njezino značenje danas," u zborniku *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 6. i 7. listopada 2010. u Čakovcu* donosi njihova fotografska reprodukcija.

Od korištene literature, najvažnija su djela *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija* Petra Puhmajera te *Space and Power: Politics, War and Architecture, Cities at War in Early Modern Europe* Marthe Pollak, iz kojih su preuzeti podaci o općenitim obilježjima utvrđivanja gradova u ranom novom vijeku.

U drugom poglavlju, *Novi dvor – prostorna organizacija i unutrašnje uređenje* korišteni izvori podijeljeni su u dvije skupine. Prvu skupinu izvora čine tekstovi u kojima se opisuje vanjski izgled stambenog dijela, a radi se o spomenutom opisu Stjepana Jesenskog iz 1720. godine, te opisu Karolyja Szechyja iz 1. sveska biografije Nikole Zrinskog *Zriny Miklos 1620. – 1664.* Oba izvora (ulomci) tiskana su u Puhmajerovom djelu *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija.*

Unutrašnjost čakovečkog dvora opisana je u drugoj skupini izvora, koju čine *13 Augusti 1670. Confiscationis bonorum mobilium et stabilium Petri a Zrinio, Francisci Tersachky, necnon Franciscy Buckovcky..., Popis pokretnih stvari procijenjenih po gospodi poverenicih i metnutih u kovčeg...* kojeg prvi objavljuje Ivan Kukuljević Sakcinski, *Inventatio rerum mobilium, in arce Chaktorna, e manibus generosi domini Petri Prassinszky, ad manus generosi domini Gregori Pauessich resognatarum quae sequuntur in hunc modum. (1673.)*, te *Popis sviuh u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvarih pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga. (1671. – 1681.)*. Posljednji popis objavljen je u časopisu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. I iz 1851. godine, u radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Dragocene i umetne stvari grofovah Zrinjskih u Čakovcu*, a njegovu transkripciju prenosi Puhmajer. Svi navedeni inventari objavljeni su u hrvatskom prijevodu u Puhmajerovoj studiji *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija.*

Osim inventara, u drugoj skupini korišteni su i *Oporuka Nikole Zrinskog*, te *Šesto putno pismo Jakova Tolla*, objavljeni u zborniku *Zrinski i Europa*, sv. 1., te djelo *Putopis* Evljije Čelebije. Korišten je i opis Karolyja Szechyja, naveden u prvoj grupi izvora, te opis Stjepana Jesenskog, objavljeni u Puhmajerovoj studiji.

Najvažnija literatura korištena u ovom poglavlju je *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija* Petra Puhmajera, *Živjeti u kući Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)* Raffaele Sarti, treći svezak *Passions of the renaissance* djela *A history of private life* Philippea Ariesa i Georges-a Dubyja. Potonje dvije knjige daju opće informacije o kulturi stanovanja ranonovovjekovne Europe. Osobitost stanovanja u Čakovcu su osmanski predmeti, a njihovom ulogu u stanovanju bavi se djelo Nurhan Atasoy, *Impressions of Ottoman culture in Europe: Nurhan Atasoy, Lale Uluç. 1453-1699.*

U sljedećem, trećem poglavlju *Portreti kao dio kulture reprezentacije u Čakovcu*, korišteni su vizualni izvori, fotografske reprodukcije portreta i skulptura članova obitelji reproduciranih u literaturi. Radi se o budimpeštanskom portretu Nikole Zrinskog (1649.), reproduciranom u članku Margarite Šimat Sveštarov „Portreti Nikole i Petra Zrinskog Ikonografska emisija značaja i pretenzija" objavljenom u zborniku *Zrinski i Europa*, sv. 1., internetska stranica http://www.wikiwand.com/de/Nikolaus_Zrinski, na kojoj je reproduciran Nikolin portret autora Jana Thomasa iz 1648. godine, portret Petra Zrinskog kao vojskovođe, reproduciran u navedenom članu Šimat Sveštarov, te portret Petra Zrinskog kao bana, reproduciran u članku Marijane Schneider "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti" objavljenom u *Historijskom zborniku*. Kao literatura za opća obilježja portreta korištena je Hrvatska online enciklopedija (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49611>), te djela o društvenoj ulozi portreta, poput *Portraiture* Shearer West te *Očevid Upotreba slike kao povijesnog dokaza* Petera Burkea. Kao literatura za portrete članova obitelji korišteni su spomenuti članci M. Šimat Sveštarov i M. Schneider.

Izvori za portretne skulpture su vizualni, a radi se o 4 odabrane skulpture fotografski reproducirane na internetskoj stranici „Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana" (<http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradja/portretna-poprsja?start=12>). Kao literatura za promatrane skulpture korištena je studija Maje Žvorc *Portretna poprsja iz Muzeja Međimurja u Čakovcu*, te članak Šandora Benea "Povijest jedne obiteljske povijesti. Rađanje i žanrovska pozadina genealogije Zrinskih," objavljen u zborniku *Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti: susreti dviju kultura*.

U petom poglavlju, *Riznica obitelji Zrinski*, kao izvori korišteni su popisi imovine objavljeni u djelu *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno - umjetnička studija* Petra Puhmajera.

Korišten je popis koji je prvi objavio Kukuljević Sakcinski - *Popis sviuh, u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvari pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga. (1671. i 1681.)*. Literatura donosi podatke o općim značajkama nastanka muzejskih zbirki kroz povijest, te specifičnih oblika sakupljanja, poput stvaranja zbirki novca, medalja i oružja. Radi se o djelima *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-century Europe*, urednika Olivera Impeyja i Arthura Macgregora, članku Verene Han "Razvoj zbirki i muzeja od XIII. do XIX. vijeka na teritoriju Jugoslavije", objavljenom u *Tkalčićevom zborniku*, te doktoratu Žarke Vujić "Pojam muzeja i oblici sabiranja u Hrvatskoj u XVII. stoljeću", kao i djela o povijesti potrošnje i sociologiji kulture, *Cultural Exchange in Early Modern Europe* urednika Herman Roodenburga, te *Sociologija kulture i umetnosti* Miloša Ilića.

Posljednje poglavlje vezano uz čakovečki dvor, *Čakovečka knjižnica Nikole Zrinskog*, obrađuje povijest čakovečke knjižnice, te naglašava europske kulturne utjecaje na strukturu i sadržaj knjižnice. Poglavlje obrađuje četiri odabrane skupine knjiga *Militares, Geographi et Cosmographi, Miscellanea* te *Domestica et Oeconomica*. Kao izvor za sve odabrane naslove korišten je katalog knjižnice iz 1662. godine, objavljen 1991. godine pod uredništvom Tibora Klaniczayja, pod nazivom *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. U katalogu se nalaze podaci o fizičkom izgledu knjige, mjestu i vremenu izdanja, te tiskari u kojoj je djelo tiskano. S obzirom da su odabrani naslovi pisani na latinskom jeziku, zbog nepostojanja prijevoda djela na hrvatski ili engleski jezik, većina naslova, osim *Vegecija*, analizirana je korištenjem literature, dok je katalog knjižnice iz 1662. godine korišten kao izvor za podatke o izdanju i izgledu knjiga.

Odabrani naslovi iz prve skupine su *Vegetii opera* Publija Flavija *Vegecija* Renata i *Architectura militaris moderna* Matthiasa Dögena. Kao izvor za proučavanje *Vegecija* u čakovečkoj knjižnici korišten je hrvatski prijevod djela *Sažetak vojne vještine*, te rasprava *Lijek protiv turskog afiuma* Nikole Zrinskog objavljena u zborniku *Zrinski i Europa*, sv. 1. Rasprava Zrinskoga korištena je za proučavanje utjecaja *Vegecijevog* djela na Nikolinu vojnu doktrinu. Dögenovo djelo obrađeno je kroz literaturu o ranonovovjekovnom utvrđivanju, poput djela Christophera Duffyja, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, te internetskog članka Michèle Virol objavljenog na web stranici <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, a provedena je i usporedba utvrđivanja Novog Zrina s načelima navedenima u djelu.

U skupini *Geographi et Cosmographi* odabrani su naslovi *Teatrum Orbis Terrarum* Willema Blaeua te *Teatrum Orbis Terrarum* Abrahama Orteliusa. Djela su obrađena kroz literaturu o povijesti kartografije i geografskih otkrića, poput *Mapping Our World: Terra Incognita To Australia* Petera Barbera i Katherine Barnes, *Dutch Type* Jana Middendorpa, *Australia in Maps: Great Maps in Australia's History from the National Library's Collection* Maure O' Connor i Terryja Birtlesa.

U skupini *Miscellanea* djelo Willema Pisoa i Georga Marggrafa, *Historia naturalis Brasiliae* opisano je korištenjem literature, poput knjige Davida Freedberga i Jana de Vriesa *Art in History/History in Art: Studies in Seventeenth-Century Dutch Culture*. Knjiga Giovannija Battiste Ferrarija *Hesperides sive de Malorum Aureorum cultura et usus* odabrana je u posljednjoj skupini *Domestica, Oeconomica*. Djelo je obrađeno korištenjem literature, poput djela Luce Stefana Cristinija, *Oranges, mandarins, cedars, lemons and bergamots...: Artistic engravings of Ferrari, Aldrovandi, Volckhamer*.

Druga cjelina rada odnosi se na zagrebački biskupski dvor. U prvom poglavlju drugog dijela, *Obrambeni kompleks*, korišteni su neobjavljeni izvori - inventar iz Kaptolskog arhiva u Zagrebu, iz serije *Acta oeconomica*, vol. 1., 1481. – 1645., te djela Tome Kovačevića, *Catalogus Praesulum Zagrabiensium*, koje se čuva u Arhiv JAZU i Pavla Rittera Vitezovića, *De Zagrabiensi episcopatu*, čiji se rukopisni primjerak čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Povijesni pregled gradnje, te opis obrambenih elemenata obrađen je korištenjem literature, poput knjiga Ljelje Dobronić *Zagrebačka biskupska tvrđa, Biskupski i kaptolski Zagreb*, te *Zagrebačka katedrala* Ane Deanović i Željke Čorak.

U drugom poglavlju, *Biskupski dvor*, opisan je eksterijer i interijer dvora. Vanjski izgled rezidencije opisan je korištenjem djela Tome Kovačevića, *Catalogus Praesulum Zagrabiensium* i Pavla Rittera Vitezovića, *De Zagrabiensi episcopatu* kao izvora. Interijeri dvora rekonstruirani su korištenjem neobjavljenih inventara iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu, serija A. oec. kut. 1. i A. oec. kut. 5., te djela Pavla Rittera Vitezovića, *Opuscula varia ad historiam Illyricam spectantia*. Posljednje djelo korišteno je kao izvor za gradnje biskupa. Literatura korištena u ovom poglavlju je knjiga Andrije Lukinovića *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, te Ljelje Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*.

Sljedeće poglavlje, *Riznica*, posvećeno je povijesti katedralne riznice, te ulozi zagrebačkih biskupa u nabavi rizničkih predmeta, pri čemu se navodi kratki pregled povijesti crkvenih riznica. Kao izvor za ovo poglavlje korišten je *Inventar riznice zagrebačke katedrale* Ljudevita Ivančana, koji se čuva u rukopisu u Kaptolskom arhivu u Zagrebu, te *Inventar riznice zagrebačke katedrale*, sv. 1. *Metali* Antuna Ivandije. Najvažnija literatura u kojoj je opisana povijest i značajke crkvenih riznica je doktorski rad Žarke Vujić „Pojam muzeja i oblici sabiranja u Hrvatskoj u XVII. stoljeću”. U radu su opisana dva riznička predmeta - Božji grob Jakoba Stolla i relikvijar za humeral bl. Augustina Kažotića. Božji grob obrađen je u članku Zdenke Munk, "Tekstilne dragocjenosti iz katedralne riznice", objavljenom u katalogu izložbe *Riznica zagrebačke katedrale*, te monografiji Vande Pavelić – Weinert *Vezilačka radionica 17. stoljeća u Zagrebu*. Za opis relikvijara kao izvor korišten je spis koji se čuva u Kaptolskom arhivu u Zagrebu *Acta ecclesiae metropolitanae*, kut. 15.

Posljednje poglavlje druge cjeline, *Knjižnica Metropolitana*, obrađena je korištenjem literature o povijesti Metropolitane te povijesti knjižnica u ranom novom vijeku. Korišteni su naslovi poput članka Vladimira Magića, "Metropolitana / knjižnica zagrebačke nadbiskupije," u katalogu *Riznica zagrebačke katedrale*, te članka Antuna Markova, "Metropolitanska knjižnica," objavljenom u zborniku *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*. Metropolitana u 17. stoljeću predstavljena je kroz knjižnicu Janeza Weikharda Valvasora, koju biskup Mikulić otkupljuje krajem 17. stoljeća, te odabrane naslove iz 16. stoljeća. Kao izvori, korišteni su objavljeni katalogi Valvasorove knjižnice, te katalog knjiga Metropolitane u 16. stoljeću (oba kataloga pripremio je Vladimir Magić). Odabrani su naslovi iz područja prirodoslovlja i teologije, koji se većinom nalaze i u knjižnici u Čakovcu. Pretpostavlja se kako je ovakvim izborom djela moguće donijeti zaključke o intelektualnim interesima zagrebačkih biskupa i obitelji Zrinski u promatranom razdoblju.

U trećoj cjelini rada usporedit će se kulturne cjeline promatranih dvorova, odgovoriti na istraživačka pitanja, te potvrditi ili opovrgnuti postavljene hipoteze. U zaključku rada ukratko će se prikazati rezultati istraživanja te spoznaje o dvorskoj kulturi koje proizlaze iz proučavanja izvora i literature.

RAZRADA

Definicije osnovnih pojmova - pojam kulture

Nakon definiranja teme, užeg područja rada te pregleda literature, važno je definirati osnovne pojmove korištene u radu. Pritom se kao središnji pojam ističe kultura.

Kultura je jedno od najbitnijih obilježja čovjeka i ljudskog društva. S obzirom da ni jedna druga vrsta ne stvara kulturu, kultura je primarno obilježje ljudske vrste, te dolazi do izražaja ukoliko se pojedinac promatra s obzirom na društvo kojem pripada, a s kojim je u neprestanoj uzajamnoj interakciji. Kulturne pojave i kultura sadrže i individualnu dimenziju ličnosti, ali je u cjelina kultura dominantno društveni fenomen.

Teoretičari kulture, sociolozi i antropolozi ponudili su brojne definicije pojma kulture, koje omogućavaju povjesničarima uvid u složenost značenja ovog pojma. Američki teoretičar kulture Ralph Linton definirao je kulturu kao „skup naučenih načina ponašanja, preuzetih pozicija, sistema vrijednosti i znanja koje među sobom dijele članovi nekog posebnog društva i prenose ih putem tradicije.”¹⁴ Navedena definicija predstavlja pozitivistički tip definicija u kojima se navodi građa i činjenice koje čine kulturu. U ovoj skupini definicija posebno se naglašavaju sredstva kojima se ostvaruje cilj kojem teži pojedina kultura, dok su elementi koji čine kulturu sporedni.

Sljedeća skupina definicija su kulturalističke definicije prema kojima je kultura kategorija šira od društva, pa se društvo nastoji objasniti pomoću kulture, a ne kultura pomoću društva. Kultura se smatra idealnom apstrakcijom koja ima vlastiti ontološki identitet tj. biće, te se spoznajno objašnjava samom sobom. Uzrok kulture i razlog njenog postojanja je u njoj samoj. U svrhu afirmacije kulturalističkog stava, pobornici ove definicije kulture navode kako često dolazi do promjene strukture pojedinog društva, što se ne odražava u kulturi istoga društva. Kulturalizam shvaća kulturu kao superorganski, superbiološki i superpsihološki zatvoreni sustav.

Najistaknutiji teoretičari kulturalizma su Höbel, Manheim, Leslie White i Levi – Strauss. U kritici kulturalizma ističe se kako je moguće da promjene u društvu utječu na pojavu promjena u kulturi i obrnuto, te činjenica kako je društvena struktura jedan element društva kao cjeline, pa nije ispravno promatrati kulturu isključivo u njenom odnosu prema strukturama društva.¹⁵

¹⁴ Ilić, *Sociologija kulture*, 7, 8.

¹⁵ Ilić, *Sociologija kulture*, 9, 10.

Leslie White naglašavao je ulogu čovjekovog stvaranja i rada u kreaciji kulture, a povezanost njegovih shvaćanja sa kulturalističkim vidljiva je u njegovom isticanju izvantjelesnog karaktera kulture, koju definira kao „ekstrasomatski, vremenski kontinuum događaja i stvari koje počivaju na simboliziranju. Kultura se sastoji od instrumenata, posuđa, odjeće, običaja, ornamenata, institucija, rituala, vjere, jezika i umjetničkih djela."¹⁶

Sljedeći tip definicija su naturalističke, u kojima se kulturne pojave svode na psihološku, biološku i organsku dimenziju čovjekove ličnosti. Prema naturalističkim definicijama čovjek je predodređen da bude kulturno biće, s obzirom da se kultura nalazi u samoj ljudskoj prirodi.¹⁷

Organsko poimanje kulture javlja se kod Osvalda Spenglera, koji je u djelu *Propast Zapada* promatrao kulture kao biološke kategorije na organicističko-vitalistički način. Spengler je ustanovio kako kulture imaju karakteristike živih organizama, pa sukladno tome, karakteriziraju ih razdoblja rađanja, starenja i umiranja, a te faze odgovaraju životnom ciklusu živih bića.

Posebno je zanimljiva njegova podjela na tri osnovna tipa kulture u povijesti, koje korespondiraju sa iznesenom shemom organskog razvoja: prvi tip je antički ili apolinijski tip, drugi arapski ili magijski, a treći zapadno – europski ili faustovski tip kulture.

Faustovska kultura je potpuna suprotnost apolinijskoj, a takvom tipu kulture pripadaju i ranonovovjekovna društva. Ovu kulturu obilježavaju konflikt i volja, traženje i nemir. Radi se o kulturi čovjeka koji intenzivno promišlja sebe, a unutarnje refleksije se odražavaju u osvrtima, memoarima, kulturi savjesti i refleksije. Faustovska kultura je isključiva, agresivna i ofenzivna u svim najvažnijim manifestacijama.¹⁸

Navedene definicije i teorije kulture svjedoče o bogatstvu shvaćanja pojma kulture, ali i ograničenjima koje postavljaju pojedine definicije. S obzirom da su američki znanstvenici Kreber i Kluckhohn zabilježili 257 različitih definicija pojma kulture, ovaj kratki pregled karakterističnih definicija ne može obuhvatiti sve najvažnije teoretičare i rezultate njihovih spoznaja.¹⁹

¹⁶ Ilić, *Sociologija kulture*, 10.

¹⁷ Ilić, *Sociologija kulture*, 10.

¹⁸ Ilić, *Sociologija kulture*, 11.

¹⁹ Ilić, *Sociologija kulture*, 13.

Zaključno, teoretičari nove kulturne historije, poput Clifforda Geertza, definirali su kulturu kao povijesno prenesen obrazac značenja, koji se temelji na simbolima, odnosno sustav naslijeđenih koncepcija koje su izražene u simboličkim oblicima. Upotrebom simboličkih oblika ljudi komuniciraju te razvijaju znanje i stavove o životu.²⁰

Obilježja dvorske kulture kao podkulture gornjeg društvenog sloja

Nakon definiranja pojma kulture, znanost o kulturi uvodi razlikovanja unutar područja kulture. Osim univerzalne kulture koja je zajednička svim ljudima, postoje i manifestacije kulture karakteristične za pojedine društvene grupe koje se nazivaju subkulturama ili podkulturama. Radi se o kulturnim posebnostima čiji su nositelji dijelovi pojedinih društvenih cjelina, poput nacionalnih, profesionalnih i staleških segmenata društva. Podkultura pretpostavlja postojanje specifičnih kulturnih crta koje stvaraju relativno kohezivne kulturne sisteme. Ova definicija posebno je važna za dvorsku kulturu, koja predstavlja oblik staleške i elitne podkulture u ranonovovjekovnom društvu.

S obzirom na pojedine oblasti kulture, kao podkulture razlikuju se moda, religija, sport i znanost, dok se s obzirom na vremenski kriterij razlikuju srednjovjekovna, antička, renesansna i moderna podkultura.²¹

Za dvorsku kulturu ranog novog vijeka ključni su pojmovi civiliziranja, koji uvodi sociolog Norbert Elias, i progres, s obzirom da se poboljšanje životnog standarda i sklonost potrošnji luksuznih dobara u historiografiji općenito percipira kao napredak europske kulture. Historiografija o materijalnoj kulturi naglašava tri teme – stanovanje, odjeća i prehrana, a najčešće se bavi poviješću potrošnje. U novoj kulturnoj povijesti povjesničari proučavaju kulturne kodove u pravilima odijevanja, a francuski povjesničar Roche smatrao je kako se proučavanjem odijevanja mogu otkriti mentalne strukture. Namještaj i unutarnje uređenje interpretira se kao sredstvo samoreprezentacije, a proučava se i upotreba prostora u kućama.²²

²⁰ Burke, *Što je kulturalna povijest?*, 47.

²¹ Ilić, *Sociologija kulture*, 13- 14.

²² Burke, *Što je kulturalna povijest?*, 79, 80.

Odgoj i obrazovanje plemstva u ranom novom vijeku izravno je povezano sa konceptom progresa. Iako se svaki čovjek rađa sa potencijalnom sposobnošću da primi kulturu, da bi se ta sposobnost ostvarila, pojedinac mora pretrpjeti utjecaj zajednice i pripremu kroz odgoj i obrazovanje. Proces kroz koji se društvena grupa ili pojedinac integriraju u društvo u kojem žive, primaju kulturu toga društva, te razvijaju sposobnost prenošenja i razvijanja kulturnih obrazaca, naziva se socijalizacijom ličnosti, tj. grupe.²³ Odgoj plemstva u ranom novom vijeku predstavlja jedan od procesa socijalizacije ličnosti, pri čemu plemićko obrazovanje uključuje intenzivno učenje nekoliko jezika te proučavanje antičke historiografije, uglavnom na latinskom jeziku. Ovakav tip obrazovanja imao je za cilj naglašavanje socijalnog razlikovanja u staleškom društvu, u kojem se elitni sloj dvorjana, tj. plemstva, intelektualno odvajala od nižih slojeva društva, kojima visoko obrazovanje ostaje nedostupno zbog ekonomskih i socijalnih razloga. Na primjerima dvaju reprezentativnih zbirki, knjižnica *Zriniana* i *Metropolitana*, moguće je proučavati strukturu plemićkog obrazovanja, kao i iznimnu ulogu antičke historiografije i kulture u oblikovanju sustava mišljenja.

Kultura posjeduje dvije bitne sastavnice, tradiciju, koju karakterizira prihvaćanje i prenošenje postojećih tekovina kulture, te progres, koji predstavlja stvaranje novih vrijednosti. Tradicija je konzervirajuća sila čija je zadaća očuvanje postojećih rezultata kulturnog i društvenog života.²⁴ Za razliku od tradicije, obilježja progresa su povećanje broja potreba čovjeka, te potpunije zadovoljenje tih potreba, zatim usavršavanje proizvodnih sposobnosti i povećanje osobne sreće i udobnosti.²⁵

Povećanje potrošnje luksuznih dobara među pripadnicima ranonovovjekovnog plemstva te razvijanje novog odnosa prema prostoru obilježja su progresa koja se javljaju u ranonovovjekovnim društvima.

Najviša vrijednost progresa je u humaniziranju ljudi i razvoju slobode čovjeka, pri čemu sloboda može imati dva različita značenja – smisao po kojem se čovjek oslobađa od zakona prirode i smisao po kojem se čovjek zalaže za ostvarenje određenih vrijednosti.²⁶

²³ Ilić, *Sociologija kulture*, 17.

²⁴ Ilić, *Sociologija kulture*, 17.

²⁵ Ilić, *Sociologija kulture*, 18.

²⁶ Ilić, *Sociologija kulture*, 19.

Iako su sastavni dijelovi progresa ostvarivanje udobnosti i komfora u kulturi stanovanja, komuniciranje među ljudima, putovanja i odijevanje, Wilson Wallis, jedan od teoretičara odnosa progresa i kulture, napominje kako je u ocjenjivanju napretka u nekoj kulturi potrebno promatrati navedene elemente zajedno, kako bi se društveni procesi mogli odrediti kao progresivni ili regresivni.²⁷ Međutim, problem progresa predstavlja i činjenica da ono što je poželjno za pojedinu grupu ljudi, klasu ili kastu, ne mora biti poželjno za čovječanstvo u cjelini. Stoga je u proučavanju dvorske kulture u ranom novom vijeku potrebno uzeti u obzir navedene karakteristike progresa.

Definicija dvora

Nakon definiranja pojma kulture i koncepta progresa kao obilježja ranonovovjekovne dvorske kulture, potrebno je definirati pojam dvora. U Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (elektroničko izdanje) navode se tri definicije dvora. Prema prvoj definiciji dvor je dom vladara, građevina u kojoj vladar živi sa svojim dvoranima i obitelji. Dvor je službena rezidencija vladara. U srednjovjekovnim komunama termin dvor označavao je palaču u kojoj je smješteno sjedište komunalne vlasti, tj. knežev dvor.

Prema drugom značenju, pojam dvor označava jednostavnu, manju plemićku kuću (*curia nobilitaris*) ili sjedište crkvene župe, pa se prema tome razlikuje župni dvor i plemićki dvor.

Treće značenje pojma dvor ističe humani karakter dvora, pa su prema toj definiciji u središtu dvorjani, pratnja u izravnoj službi vladara ili vladareve obitelji. Pojedinci iz pratnje imali su u srednjem vijeku određene funkcije na dvoru, poput komornika, peharnika i konjušara. Vladareva pratnja u kasnijim razdobljima preuzima vojne i upravne funkcije. U razdoblju renesanse vladarev dvor činili su i učenjaci, umjetnici i književnici, u čemu se očituje uloga dvora kao središta kulture. Strogo propisan dvorski ceremonijal uvjetovao je oblike socijalizacije i ponašanja na dvoru, a u razdoblju ranog novog vijeka posebno su utjecajni bili ceremonijali na talijanskim, španjolskim i francuskim dvorovima. Navedeni dvorovi predstavljali su središta dvorske kulture, te su njihovi kulturni utjecaji bili vidljivi na dvorovima drugih europskih zemalja.²⁸

²⁷ Ilić, *Sociologija kulture*, 20.

²⁸ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16781>, posjet 02. 04. 2016.

U promatranom razdoblju ranog novog vijeka dvorovi svjetovne i crkvene elite smješteni su u dvorcima, zbog čega je nužno definirati i ovaj termin.

Pojam „dvorac“ prema elektroničkom izdanju *Encyclopedia Britannica* podrazumijeva srednjovjekovnu utvrdu, uporište zemaljskog gospodara ili kralja. Europska kultura nije jedina koja poznaje koncept dvorca, pa se građevine sa sličnom namjenom javljaju i na području Indije i Japana, te drugim zemljama.

U zapadnoj Europi dvorac definiraju obrambene funkcije u arhitekturi. Obrambene zidine obilježavaju vizualni izgled dvorca, a njihova debljina ovisi o prirodnim karakteristikama područja na kojem je dvorac izgrađen. Obranu vanjskog zida čini jedan ili više jaraka, presječenih pomičnim mostovima, koji su se iz unutrašnjosti dvorca podizali i spuštali preko jaraka, kako bi se spriječio neovlašten ulaz. Ulaz u dvorac često je štitila manja utvrda, a vanjski zid dvorca bio je okružen palisadama. *Donjon*, tj. utvrda, čini središnji dio dvorca u koji se povlači garnizon u vrijeme opsade.

Nakon Trećeg križarskog rata (1189. – 1192.) obrambeni dio dvorca čine tri ili četiri linije utvrđenja, dok se stambeni dio, koji čine dvorana (hall), kapela i gospodarske zgrade grade u dvorištu unutrašnjih zidina. Do velikih promjena u arhitekturi dvoraca dolazi u 15. stoljeću dolaskom Francuza u Italiju 1494. godine, kada su se obrambene funkcije srednjovjekovnih dvoraca pokazale nedoraslima novom vatrenom oružju Francuza. Tada počinje razvoj modernih vojnih utvrđenja, te se uvodi novi koncept u arhitekturi. Čitava zgrada dvorca mora biti izgrađena u kompaktnom bloku, a zidine dvorca se snižavaju, s obzirom da se dvorac brani artiljerijom smještenom na bastionima. U renesansi dolazi do potpunog razdvajanja vojne i stambene arhitekture dvoraca, pri čemu vojnu arhitekturu predstavlja utvrda pod izravnom kontrolom vladara, dok je dvorac za stanovanje palača bez obrambenih funkcija.²⁹

²⁹ Internet Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/technology/castle-architecture>, posjet 02. 04. 2016.

Definicija dvorske kulture

Iz navedenih definicija temeljnih pojmova moguće je definirati pojam dvorske kulture kao podkulture gornjeg društvenog sloja u ranonovovjekovnom staleškom društvu. Staleško društvo odraz je procesa unutrašnjeg raslojavanja, pa je njegova kultura proturječna, s obzirom da društvene strukture čine suprotne društvene fizionomije pojedinih staleža i grupacija. U takvom društvu postoji kolektivno kulturno stvaranje, koje nosi tradicionalna obilježja. Primjerice, među seljacima dominira kolektivno stvaralaštvo u obliku narodnih priča, običaja i pjesama, dok među pripadnicima elitnog staleža dolazi do jačanja individualnog kulturnog stvaralaštva, koje se očituje u oblicima dvorskog društva.³⁰ Dvorska kultura u ranom novom vijeku obilježena je procesom civiliziranja, povećanja potrošnje luksuznih dobara, individualizacijom i razvojem privatne sfere života.

Središta dvorske kulture

U proučavanju dvorske kulture Zrinskih u Čakovcu te zagrebačkog biskupskog dvora, važno je navedene kulture smjestiti u europski kontekst. Kao kulturni uzori, te utjecajni europski dvorovi u vremenu renesanse i baroka uzeti su primjeri dvorova u renesansnoj Francuskoj, Versaillesa Luja XIV. i dvora obitelji Esterházy, Forchtensteina.

S obzirom da je Nikola Zrinski Sigetski izgradio dvorac u Čakovcu u 16. stoljeću, koje u povijesti umjetnosti pripada razdoblju renesanse, odabrani su renesansni dvorovi u Francuskoj, koji u tom razdoblju predstavljaju žarišta dvorske kulture. Renesansni utjecaji vidljivi su u arhitekturi i organizaciji prostora u Čakovcu, dok se barokni stil uređenja očituje u vrijeme Nikole VII. Zrinskog (17. stoljeće). Barokni stil u Čakovcu vidljiv je u unutarnjoj opremljenosti dvora pokućstvom i dekorativnim elementima, ali i elementima u arhitekturi dvorca, s obzirom da je Nikola VII. Zrinski izvršio znatne građevinske radove angažiravši ranobaroknog arhitekta F. Lucchesea.³¹

Dvor Luja XIV. u Versaillesu predstavlja najutjecajniji europski dvor 17. stoljeća, zbog čega će u osnovnim crtama biti predstavljeni kulturni oblici na ovom dvoru.

³⁰ Ilić, *Sociologija kulture*, 25.

³¹ Petar Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija* (Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006), 15, 16.

S obzirom na rodbinsku povezanost s mađarskim plemstvom, kao i posjedima u mađarskom dijelu Ugarsko - hrvatskog kraljevstva, te dvojni mađarsko – hrvatski identitet Nikole VII. Zrinskog, u radu je opisana i dvorska kultura na dvoru obitelji Estehazy u Forchtensteina.

Osim važnosti pojedinih dvorova u Francuskoj, Ugarskoj i Italiji, velik utjecaj na dvorsku kulturu u sociološkom smislu ima književnost. Djelo Baldasarea Castiglionea, *Dvoranin*, izvršilo je velik utjecaj na formiranje dvorske etikete, propisivanje poželjnih osobina i načina ponašanja savršenog dvoranina, te vrijednosti koje karakteriziraju dvorsku kulturu. Stoga je u radu u kratkim crtama predstavljeno djelo, te utjecaj što ga je izvršilo na dvorsku kulturu Europe.

Renesansni dvorci u Francuskoj

Dvorska kultura francuskih renesansnih dvoraca obradit će se s aspekta kulture stanovanja, te inovacija u namjeni prostorija koje se javljaju u rezidencijama francuskog plemstva. Dvorovi uspoređivani u ovom radu nastaju u 16. stoljeću, pa se obilježja renesansnog stanovanja koja karakteriziraju francuske dvorce, mogu proučavati i na primjeru Čakovca i zagrebačkog biskupskog dvora (posljednjeg u manjoj mjeri zbog smještaj stana u utvrđi). Francuska umjetnost i arhitektura usvajaju talijanske renesansne utjecaje nakon ekspedicije Luja XII. (1462. – 1515.), koji 1499. osvaja Milano. Renesansa se u francuskoj arhitekturi najviše odražava u dvorcima, a stambene rezidencije predstavljaju mogućnost izražavanja privilegiranog statusa vlasnika. Osim plemstva, takve građevine grade i pripadnici bogatog građanstva, poput ministara financija i bankara, koji grade najvažnije francuske dvorce u 16. stoljeću.³²

U francuskoj svjetovnoj arhitekturi nakon 1450-ih godina javlja se tendencija pravilnosti i racionalnosti, koja se očituje u primjeni ortogonalnog tlocrta. 1510. godine ministar financija Francuskog kraljevstva Florimond Robertet gradi dvorac Bury, savršeno homogenu i pravilnu građevinu, u kojoj su različiti dijelovi, uključujući i vrtove podređeni strogoj simetriji i središnjoj osi.³³

³² Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj: remek-djela iz kolekcije Nacionalnoga muzeja renesanse u Écouenu: katalog izložbe: [Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 5. svibnja – 17. srpnja 2005.]*, (Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2005), 49.

³³ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 50 – 51.

Ukrasi na fasadi sadrže motive česte na području sjeverne Italije. Istovremeno renesansni utjecaji prodiru i na dvor francuskih kraljeva, te kralj Franjo I. (1494. – 1547.) počinje rekonstrukciju jednog krila dvorca Blois, kraljevske rezidencije. 1515. godine u istom dvorcu gradi se „fasada loža“ inspirirana ložama palače u Vatikanu, sa lukovima koje uokviruju pilastri. Rekonstrukcijom krila u dvorcu Blois uvodi se talijanska renesansa u dekorativne elemente i strukturu francuskih dvoraca.³⁴

Arhitektonska simetrija vanjštine odražava se na udobnost unutrašnjosti, te povećanje broja stambenih prostorija. Prema izvještaju Françoisea de La Nouea iz 1587. godine raskošne građevine sadrže prednja i stražnja dvorišta, vrtove, paviljone, galerije, gospodarska dvorišta, trijemove i ograde, a česti su i raskošni arhitektonski ukrasi.

U gradnji dvoraca vidljiva je modernizacija rasporeda prostorija, nadmetanje u gradnji što raskošnijih dvoraca, te moda građenja na „antički način“.

Za povijest kulture svakodnevnice i stanovanja posebno je važno uvođenje novih, manjih privatnih prostorija, radnih soba ili oratorija, koje se nazivaju i kabinetima. Takve sobe obložene su drvom ili slamom, manje površine te nižeg stropa.³⁵ Galerija je označavala usku i dugačku prostoriju u koju se ulazilo iz sobe. Radi se o donekle intimnom prostoru koji se mogao zagrijati, a u velikim rezidencijama javljaju se parne kupelji koje gledaju na ograđeni vrt. Navedene inovacije svjedoče o povećanju udobnosti i intimnosti stambenog prostora plemstva.³⁶

U razdoblju renesanse nastaje i karakteristični raspored prostorija stambenog dijela rezidencije, u koju se ulazi velikim zavojitim stubištem, kojim počinje stambeni dio vlasnika kuće. Stan gospodara uglavnom se nalazio na prvom katu, dok je stubište vodilo u pravokutnu osvijetljenu dvoranu, u čijem se dnu nalazio kamin kraj kojeg se postavljao stol, pa je ova prostorija imala i funkciju blagovaonice. Gospodareva soba nalazila se s druge strane kamina. Ova soba je prostrana, osvijetljena kvadratna prostorija, u koju se ulazi kroz vrata kraj kamina. Uz kamin je predviđen prostor za naslonjač, smješten između kreveta i kamina, te krevet.³⁷

³⁴ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 53.

³⁵ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 66.

³⁶ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 67.

³⁷ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 69 – 70.

Osim povećanja udobnosti stanovanja, renesansna arhitektura u Francuskoj utjecala je i na dvorsko društvo. Zbog povećanja broja dvorjana koji se trajno naseljavaju u vladarevoj rezidenciji ili njenom okruženju, ispred *donjona* se grade preddvorišta u kojima su izgrađene kuhinje te prostorije za pripremu hrane, dućani za trgovce koji prate dvor, te stanovi za najuglednije dvorjane. U Fontainbleau, Louvreu i Saint – Germainu grade se zidane plesne dvorane u kojima se održavaju svečanosti, te vrtovi. Lokacija dvora s vremenom postaje stalna, a zbog velikog pritiska dvorjana na kralja i njegovu obitelj, dolazi do stvaranja kompliciranog dvorskog ceremonijala, koji stvara distancu između kralja i plemstva.

U arhitektonskom smislu ova se promjena u odnosima kralja i dvorjana odražava u izgradnji predsoblja, tj. hodnika kojim se kralj odvaja od dvorjana, dok se privatni dio (apartman) proširuje kabinetima i galerijama. Izgradnja predsoblja simbolizira interakciju socijalnih odnosa dvorskog društva i arhitekture dvora. U doba Henrija II. (1547. – 1559.) korištenje predsoblja u audijenciji postaje uobičajeno, a služilo je kao povremena kraljevska blagovaonica, te olakšavala odabir dvorjana koji imaju pristup u vladarevu sobu. Vrhunac procesa odvajanja kralja od dvorjana pada u vrijeme vladavine Henrija III. (1551. – 1589.), koji uvodi čak tri predsoblja ispred kraljeve sobe.³⁸

Rezidencijalna arhitektura renesanse imala je velik utjecaj i na dvorsku kulturu francuskog visokog plemstva. Kralj Franjo I. (1544. – 1560.) poticao je rođake na gradnju monumentalnih hotela i dvoraca, ponajviše zbog osobnog zanimanja za arhitekturu. Osim toga, kralj je imao običaj odlaziti kod plemića čije su rezidencije bile posebno raskošne, a bez obzira na ogromne financijske troškove za domaćina, ugošćivanje kralja u vlastitom domu bila je posebna čast. Kako bi dostojno ugoštili kralja, plemići mnogo ulažu u unutrašnje uređenje dvora. Primjer dvorca takve namjene je dvorac u Ecouenu, kojeg 1538. godine obnavlja Montmorency, s namjerom ugošćivanja kralja Franje I. Gradnja ovog dvorca predstavlja prekretnicu u prostornom rasporedu i organizaciji unutrašnjosti plemićkih dvoraca, s obzirom da se nakon Ecouena grade dvorci sa ceremonijalnim apartmanom za kralja ili ugledne goste. Ovakav tip dvorca postaje dominantan u rezidencijalnoj arhitekturi kraja 16. stoljeća.³⁹

³⁸ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 75 – 76.

³⁹ Jurković i Erlande-Brandenburg, ur., *Renesansa u Francuskoj*, 77-78.

Dvorac obitelji Esterházy - Forchtenstein

Povijest dvorca Forchtenstein počinje u srednjem vijeku (13. stoljeće), kada je dvorac pripadao obitelji Mattersdorf. U tom periodu izgrađen je toranj koji nadvisuje rezidencijalni dio dvorca, te predstavlja najstariji dio kompleksa. Nakon izumiranja obitelji po muškoj liniji, dvorac je 1450. godine pripao obitelji Habsburg, a njihovo vlasništvo potrajalo je do 1622. godine, kada u posjed dvorca dolazi grof Nikola Esterházy (1583. – 1645.). Habsburgovci su dvor darovali grofu kao nagradu za vojne uspjehe.

Obitelj Esterházy razvija bogatu dvorsku kulturu, koja se očituje u arhitekturi, unutrašnjem uređenju, riznici te galeriji portreta i oružja. Grof Nikola gradi snažan obrambeni kompleks, a u 2/2 17. stoljeća njegov sin, grof Pavao (1635. – 1713.), gradi te proširuje stambeni dio, koristeći se projektima talijanskih arhitekata. Tada nastaju i impresivni murali na zidovima unutrašnjeg dvorišta i ulazni portali, a prostori stambenog dijela ukrašavaju se skulpturama. Murali su rađeni u maniri iluzionističkog baroknog slikarstva, a sadrže 130 portreta vladara. Nakon smrti princa Pavla dvorac više nije služio kao utvrđeno sjedište, već kao riznica obiteljskih dragocjenosti te glavni obiteljski arhiv. Karakteristično obilježje ugarskih dvoraca u 17. stoljeću je dominacija obrambenih funkcija u vanjskom izgledu dvorca, te barokna raskoš interijera. Društvenim uzdizanjem obitelji, Forchtenstein postaje i umjetničko središte, u kojem su pohranjene umjetničke zbirke vlasnika. Važan dio dvorske kulture je i galerija portreta, koja se smatra najvećom u središnjoj Europi. Radi se o portretima članova obitelji, izrađenima u stvarnoj veličini, a njihova funkcija bila je bilježenje društvenog uspona te postignuća portretiranih. Članovi obitelji prikazani su u reprezentativnoj odjeći ukrašenoj dragim kamenjem, s predmetima iz obiteljske riznice. Danas su izloženi u prostoru riznice, koja obiluje umjetničkim djelima izrađenima od bjelokosti, satovima, automatima i ogledalima, a sadrži i veliku zbirku srebrnog pokućstva. Obiteljska riznica se sadržajem i veličinom može uspoređivati s najuglednijim riznicama njemačkih zemlja.⁴⁰

⁴⁰ Internet Esterhazy, <http://esterhazy.at/en/forchtensteincastle/678094/Forchtenstein-Castle>, posjet 14. 07. 2016.

Dvor Luja XIV. u Versaillesu

Dvorac u Versaillesu prvotno je služio kao lovačka rezidencija i privatni posjed kralja Luja XIII. (1601. – 1643.) i njegove obitelji, dok je u vrijeme kralja Luja XIV. (1643. – 1715.) rezidencija pretvorena u ekstravagantni i monumentalni kompleks, okružen stiliziranim engleskim i francuskim vrtovima. Svaki detalj arhitekture bio je u funkciji veličanja kralja. Unutarnju dekoraciju osmislio je Charles Le Brun, dok je Andre Le Notre osmislio simetrične francuske vrtove sa fontanama, koje simboliziraju moć kralja nad prirodom.⁴¹ U 17. stoljeću arhitektura kraljevskih rezidencija ima važnu reprezentacijsku ulogu. Kraljevski dvor predstavlja mjesto djelovanja i stanovanja kralja, ali i sliku statusa i ugleda vladara. Slika vladara kroz velike ceremonijale i svečanosti prenosi se podanicima. Arhitektura ima scensku funkciju, s obzirom da rezidencije predstavljaju pozornicu na kojoj se odvija složeni oblik socijalizacije – dvorski ceremonijal. Stubišta, vrtovi i svečane dvorane koriste se kao pozornice svečanosti slavljenja kralja. 17. stoljeće vrijeme je u kojem se snažno razvija nova organizacija prostora u dvorcu, koja uz tradicionalne elemente, zadovoljava potrebe luksuznog opremanja interijera.⁴²

U ostvarenjima francuskih arhitekata oblikuje se prostorni raspored koji obilježava barokno razdoblje, a radi se o izdvojenom dijelu za stanovanje, dok niža bočna krila građevine okružuju dvorište zatvoreno zidom. Iza rezidencije počinju vrtovi geometrijske organizacije. Volumen je razveden pomoću paviljonskih istaka, a u bočnim krilima nalaze se zbirke umjetnina. Osim u svečanostima, okruženje i arhitektura dvorca čine kulisu svakodnevnog dvorskog ceremonijala. Svakodnevica Luja XIV. usklađena je s ikonografskim programom prikazivanja kralja kao Sunca i boga Apolona, a karakter njegove moći i vlasti odražava i njegov raskošni izgled. Vlast ima božanski karakter, pa su i uobičajene djelatnosti, poput jutarnje toalete i ustajanja te objedovanja, pretvorene u ceremoniju sa strogo propisanim pravilima, kojoj nazoči publika. U zimsko vrijeme dvorac je pozornica brojnih balova, predstava, igara i koncerata te karnevala, dok su u ljetno vrijeme najvažniji društveni događaji lov, predstave, promenade gondolama, koncerti te šetnje vrtom. Versailles Luja XIV. primjer je interakcije arhitekture i dvorskog ceremonijala, u čijem se međudjelovanju stvara dvorska kultura Francuskog kraljevstva.⁴³

⁴¹ Internet Encyclopedia britannica, <http://www.britannica.com/topic/Palace-of-Versailles>, posjet 04. 04. 2016.

⁴² Anđelka Galić i Dubravka Botica, ur., *Arhitektura i performans: grafike iz Kabineta Luja XIV. u fundusu MUO = Architecture and performance: prints from the Cabinet of Louis XIV. in the MUO holdings [Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 3. 10. 2015.– 3. 1. 2016.]* (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2015), 28, 30.

⁴³ Galić i Botica, ur., *Arhitektura i performans*, 30, 38.

Dvoranin Baldasarea Castiglionea – književni uzor dvorske kulture

Djelo *Dvoranin* Baldasarea Castiglionea najutjecajnije je književno djelo na području dvorske kulture. Nastalo 1516. godine, djelo je plod autorova diplomatskog iskustva, tijekom kojeg je boravio na dvoru u Vatikanu i Urbinu. Ideje iznesene u djelu svjedoče o posebnoj vrsti humanizma, dvorskom humanizmu, u kojem je za razliku od građanskog, glavni protagonist aristokrat. *Dvoranin* predstavlja priručnik dobrog ponašanja dvoranina na dvoru vladara, pri čemu se kroz dijaloge likova iznose savjeti o poželjnim osobinama i vrlinama dobrog dvoranina. Dvoranin je dio vladareva kruga, a obnaša funkcije ministra, vojskovođe, savjetnika, kancelara i ambasadora, ali i dvorskog pjesnika, slikara ili umjetnika. Dvoranin mora pomoći vladaru u vladanju savjetom ili podukom. Djelo je pisano u obliku dijaloga između pripadnika urbinskog dvorskog kruga, plemića i plemkinja. Svaku večer priređuju se rasprave o osobinama koje bi morao imati savršeni dvorski čovjek, zatim platonskoj ideji ljubavi, te odnosu dvorske dame i dvoranina. Djelo je steklo veliko popularnost među aristokratskim krugovima, s obzirom na svoj kićen i uzvišen stil, ali i tematiku, koja razmatra osobine koje dvorski čovjek mora imati da bi se afirmirao u krugu visoke politike.⁴⁴ Djelo je strukturirano u četiri knjige, pri čemu se u prvoj knjizi kao glavno načelo koje dvoranin mora poštovati ističe skladnost, koja podrazumijeva izbjegavanje izvještačenosti, prikrivanje napora i ostvarivanje dojma spontanosti. Skladnost određuje i najvažnije zanimanje dvoranina – vojnu vještinu, kao i odijevanje, ophođenje u društvu, duhovitost i cjelokupnu komunikaciju. Savršeni dvorski čovjek trebao bi biti ugledni aristokrat, a osim porijekla važna je i ljepota njegova duha i tijela, kao i omiljenost u društvu. Temeljni preduvjet dvoraninovog djelovanja je zdrav razum, tj. razboritost, a ostale važne osobine njegove ličnosti su mudrost, dobrota, dostojanstvenost, širokogrudnost, udvornost i ljubaznost. Dvoranin mora biti dobar poznavatelj književnosti, u čemu se ističe humanistički utjecaj, s obzirom da je književnost temelj humanizma, ali Castiglione naglašava ideju povezivanja književnog i vojnog obrazovanja.⁴⁵

⁴⁴ Damir Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse: antologija* (Zagreb: Barbat, 2002), 95.

⁴⁵ Baldesar Castiglione, *Dvoranin*, prev. Frano Čale (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986), 10.

U dvorskoj kulturi Urbina posebno je važna konverzacija, te se detaljnije opisuju pravila kojih se dvoranin mora pridržavati kako bi ostvario ideal profinjene komunikacije. U razgovoru s vladarem dvoranin treba težiti zadovoljenju vladarevih interesa, te izbjegavati laskanje, koje dovodi do pretvaranja vladara u oholu osobu, nesvjesnu vladarskih odgovornosti. Dvorsku konverzaciju ispunjanju *facezie*, a radi se o razgovoru koji se sastoji od anegdota, šala i duhovitih izreka, pri čemu se u djelu donose primjeri *facezia*. U trećoj knjizi raspravlja se o dvorskoj gospi, za koju vrijede ista pravila o postizanju naklonosti vladara i ispravnom ophođenju kao i za dvoranina, te se naglašavaju poželjne osobine poput razboritosti, duhovitosti, skromnosti, nježnosti, te odbojnosti prema zavisti, zatim poznavanje glazbe, plesa, književnosti i slikarstva. Dvoranin mora razviti vrlinu umjerenosti u vladaru, koja se smatra najvažnijom od svih vrlina, nakon čega slijede darežljivost, veličanstvenost, žudnja za čašću, poniznost i ljubaznost.⁴⁶ U dvoraninovoj djelatnosti najvažniji je njegov cilj, koji mora biti dobar, a tada će i nevažne aktivnosti poput pjevanja, plesa, glazbe i duhovitosti, biti korisne za razvoj karaktera vladara. Glavni cilj dvoranina je da svojim dobrim osobinama zasluži povjerenje i naklonost vladara, kako bi mu mogao reći istinu o važnim političkim pitanjima.⁴⁷ Ovo djelo važan je izvor za proučavanje temeljnih vrijednosti i ideala dvorske kulture, u skladu s kojima su nastojali djelovati plemići na mnogim europskim dvorovima, pa i Nikola Zrinski te zagrebački biskupi, čiji se interes za književnost i literarno izražavanje očituje u bogatim knjižnicama i književnoj ostavštini.

Dvorska kultura u razdoblju baroka

Renesansni stil i načela dvorske kulture važni su za dvor u Čakovcu i Zagrebu, s obzirom da je vrijeme njihova nastanka 16. stoljeće. Međutim, osim kontinuiteta renesansnog stila u dvorskoj kulturi prisutnoj na čakovečkom i zagrebačkom dvoru, u proučavanju dvorske kulture 17. i 18. stoljeća nužno je sagledati navedeni fenomen u kontekstu baroka. Barok je dominantni umjetnički stil koji se u promatranom razdoblju očituje u arhitekturi, slikarstvu, obrtničkim predmetima, književnosti i glazbi. S obzirom na temu rada, ovaj kratki pregled ograničit će se na barok u kontinentalnoj Hrvatskoj.

⁴⁶ Castiglione, *Dvoranin*, 12.

⁴⁷ Castiglione, *Dvoranin*, 287 – 288.

Pojam barok je periodizacijski i stilsko-povijesni termin u povijesti umjetnosti. Radi se o sintetskom povijesnom pojmu koji nastaje nakon razdoblja na koje se odnosi, pretpostavljajući zamišljeni totalitet razdoblja 17. i 18. stoljeća, u kojem književnost, glazba, arhitektura i likovne umjetnosti posjeduju homogena barokna obilježja.⁴⁸ Obilježja koje se u pojedinim umjetnostima nazivaju baroknima nisu vremenski posve podudarna: u likovnoj umjetnosti i književnosti barokna obilježja dominiraju u prvoj polovici 17. st., dok se u povijesti glazbe pojmom barok obuhvaća period do sredine 18. st.⁴⁹

U umjetnosti, barok se definira kao umjetnički stil koji koristi izraženi pokret, te detalje kojima se postiže učinak napetosti, drame, bujnosti, bogatstva, sjaja i raskoši u slikarstvu, skulpturi, književnosti, glazbi i plesu. Barokni stil pojavio se u Rimu oko 1600. godine, odakle se širi po europskom kontinentu. Uspjeh i popularnost baroka podržavala je katolička Crkva, koja predstavlja ključni čimbenik u širenju baroka. Na Tridentskom koncilu odlučeno je kako se umjetnost treba baviti vjerskim temama, na način koji podrazumijeva neposredno i emocionalno sudjelovanje promatrača.

Plemstvo je sljedeći važan čimbenik u širenju i popularizaciji baroka. Aristokracija koristi barokni stil u umjetnosti i arhitekturi kao sredstvo reprezentacije vlastitog statusa i prestiža, kako bi impresionirala posjetitelje. Dvorska kultura baroka očituje se u rezidencijama plemstva, koje nastaju po uzoru na Versailles Luja XIV. Barokne palače karakterizira posebna organizacija prostora, pri čemu je karakteristično reprezentativno stubište, kojeg prati niz predsoblja, soba i dvorana za primanje, pri čemu se raskoš prostorija povećava približavanjem odajama vlasnika.⁵⁰

⁴⁸ Internet Hrvatska Enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6003>, posjet 05. 04. 2016.

⁴⁹ Internet Hrvatska Enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6003>, posjet 05. 04. 2016.

⁵⁰ Internet New World Encyclopedia, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Baroque_period, posjet 05. 04. 2016.

Širenje barokne arhitekture u Europi najprije zahvaća Francusku, u kojoj Luj XIV. promiče službeni barokni klasicizam, a najviše se grade svjetovne građevine – dvorac (*château*) i gradska palača (*hôtel*). Najveći procvat u to doba barok ostvaruje na području srednje Europe (Češka, Njemačka, Austrija,). Najznačajnija barokna palača u Austriji je kraljevska rezidencija u Schönbrunnu.

Barokni stil u Hrvatskoj počinje u sakralnoj arhitekturi, pa se početkom 17. st. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj grade ranobarokne crkve, među kojima su najvažnije isusovačka crkva sv. Katarine u Zagrebu (1620.–1631.), isusovačka (1642.–1645.) i franjevačka (1650.) crkva u Varaždinu, dok u građanskoj stambenoj arhitekturi u ranom razdoblju baroka dominira tradicija.

Od plemićkih zdanja ističe se dvorac obitelji Zrinski u Čakovcu, kojeg Nikola VII. Zrinski nadograđuje u baroknom stilu, angažirajući arhitekta Lucchesea. U 17. stoljeću grade se dvorci namijenjeni ladanju i gospodarstvu, poput Daruvara i Virovitice, te Gornje Bistre, dok se u gradovima grade gradske palače, posebno u Zagrebu i Varaždinu.⁵¹ Barok u Hrvatskoj određen je posebnim geopolitičkim položajem hrvatskih zemalja u 17. i 18. stoljeću, obilježenog srednjoeuropskim, islamskim i mediteranskim utjecajima. Crkva predstavlja glavnog pokrovitelja baroka na hrvatskom prostoru, a barokni samostani i crkve dio su politike predzida kršćanstva.

Osim katoličke Crkve, hrvatsko plemstvo je sljedeći važan čimbenik u širenju barokne kulture, pri čemu se utjecaji srednjoeuropskog baroka prenose na hrvatski prostor dolaskom novih magnata iz Češke i Ugarske.⁵² Djelo Jurja Habdelića *Zercalo Mariansko* važan je izvor za kulturu svakodnevnice baroknog razdoblja, te pruža vrijedne informacije o prehrani, odijevanju, te potrošnji imunijih slojeva, posebno plemstva. Habdelić je opisivao pretjerano kićenje u odijevanju, bogate stolove imućnog plemstva, te poslugu u plemićkim kurijama, poput komornika, kočijaša, paštetara i kućnih slugu, kritizirajući preveliku rastrošnost života gornjih slojeva.⁵³

⁵¹ Internet Hrvatska Enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6003>, posjet 05. 04. 2016.

⁵² Vladimir Maleković, ur., *Od svagdana do blagdana: barok u Hrvatskoj: [kultura življenja u 17. i 18. stoljeću u Hrvatskoj = From everyday to holidays: baroque in Croatia: cultural life of 17th and 18th century in Croatia]*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 25.5.-26.9.1993. (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1993), 12, 16,18, 20.

⁵³ Maleković, ur., *Od svagdana do blagdana*, 50.

O dvorskoj kulturi zagrebačkih biskupa pisao je Baltazar Adam Krčelić u djelu *Annuae ili Historija*. Krčelić donosi podatke o kulturi svakodnevnice zagrebačkih biskupa u 18. stoljeću, opisujući raskošni dvor biskupa Jurja Branjuga, koji pretvara biskupski dvor u raskošnu palaču, u kojoj se okupljaju privatni glazbenici, organiziraju plesovi i poklade. Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj obilježen je srednjoeuropskim umjetničkim utjecajima, pri čemu su najvažniji nositelji barokne kulture katolička Crkva i plemstvo.⁵⁴

⁵⁴ Maleković, ur., *Od svagdana do blagdana*, 54.

Grad Čakovec i obitelj Zrinski– povijesni pregled

Obitelj Zrinski pripada najstarijem hrvatskom srednjovjekovnom plemstvu, a potječu od Bribirskih knezova iz istoimene županije.⁵⁵ Bribirski knezovi obrađeni su u hrvatskoj historiografiji. Od starijih autora Šubićima Bribirskim bavio se Vjekoslav Klaić u djelu *Bribirski knezovi: od plemena Šubić do god. 1347.: sa jednom rodoslovnom tablicom* (1897.), te u novijoj historiografiji Damir Karbić u doktorskoj disertaciji *The Šubići of Bribir: A Case Study of a Croatian Medieval Kindred* (2000.), te člancima u znanstvenim časopisima. Obitelj Zrinski obrađena je u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji, a zbornici poput *Zrinski i Europa* (2000.), urednice Jadranke Damjanov, *Tragom Zrinskih*, urednice Judit Zágorec-Csuka (2009.), *Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti: susreti dviju kultura* (2012.) urednice Romane Horvat, neki su od novijih historiografskih radova o povijesti obitelji.

Prijelomna točka u povijesti obitelji je 1322. godina, kada obitelj doživljava poraz u vojnom sukobu sa ugarskim kraljem Karlom I. Robertom, a politička propast uslijedila je u vrijeme kralja Ludovika I. Velikog. Zbog oslabljenog položaja obitelj predaje grad Ostrovcu kralju, te zauzvrat 1347. godine dobiva grad Zrin u srednjovjekovnoj Slavoniji.

Nakon premještanja središta u Zrin, obitelj obnavlja politički utjecaj, te širi posjede uz lijevu obalu rijeke Une. Navedeni posjedi predstavljaju osnovu za gospodarski napredak obitelji, vezan uz sukobe s Osmanlijama. S obzirom da su obiteljski posjedi bili na izravnom udaru osmanlijskih napada, Zrinski vode aktivnu politiku obrane od Osmanlija. Kao nagradu za vojne uspjehe, kraljevskim darovnicama u 16. stoljeću dobivaju posjede na sjeveru Hrvatske, među kojima i Čakovec s međimurskim vlastelinstvom.⁵⁶

Prvi pisani spomen Čakovca i Međimurja potječe iz 13. stoljeća. 1267. godine grof Čak (Csak) podiže drvenu utvrdu iz koje se kasnije razvija Čakovec. Potkraj 13. stoljeća kao vlasnici utvrde spominju se plemići Güssingi. U 14. i 15. stoljeću grad često mijenja gospodare, pa su od 1350. – 1397. godine vlasnici Čakovca Lackovići, 1397. – 1405. Kanižaji, od 1405. – 1473. grofovi Celjski te od 1473. – 1546. godine Ernušti.⁵⁷

⁵⁵ Jelena Hekman, ur., *Povijest obitelji Zrinski* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 137.

⁵⁶ Hekman, *Povijest obitelji Zrinski*, 137.

⁵⁷ Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske* (Koprivnica: Matica hrvatska, Ogranak: autori, 1991), 60.

Sredinom 16. stoljeća u posjed Čakovca dolazi obitelj Zrinski. Od 1527. godine Nikola Zrinski Sigetski financirao je, umjesto kralja Ferdinanda, postrojbu od 400 konjanika pod stalnim naoružanjem. Kralj Ferdinand darovao je Međimurje Zrinskome, ispravom datiranom 12. 03. 1546. godine, s gradovima Štrigovom i Čakovcem u ime nepodmirenog dugovanja. Vlasništvo Zrinskoga nad Čakovcem, prema ovoj povelji, bilo je privremeno rješenje, koje će trajati do isplate duga u gotovini. S obzirom da kralj nije mogao vratiti dug, posebnom poveljom od 15. 04. 1554. daruje Čakovec Nikoli Zrinskom Sigetskom te njegovim potomcima za „vječna vremena“. Tom ispravom Zrinski dobivaju grad Čakovec i posjed vlastelinstva Međimurje, titulu grofova i novi grb.⁵⁸ Time počinje veliki vojni, politički i kulturni uspon Čakovca, koji postaje sjedište obitelji.⁵⁹

Posjedi obitelji proširuju se i sklapanjem nasljednih i ženidbenih ugovora s drugim plemićkim obiteljima. Ugovorom s Kurjakovićima iz 1531. godine Zrinski dobivaju Medvedgrad, Vrbovec i Rakovec, dok sklapanjem ugovora s Frankopanima 1550. godine postaju vlasnici Karlovačkog Pokuplja, Gorskog Kotara i Vinodola (1577. godine).⁶⁰

Tijekom 16. stoljeća Zrinski intenzivno naseljavaju Međimurje, pa u 17. stoljeću vlastelinstvo broji 3000 kmetskih obitelji u više od 100 sela. Osim stjecanja kapitala sa zemlje, Zrinski organiziraju pomorsku trgovinu, te gospodarski povezuju sjeverne i primorske dijelove svojih posjeda. Luksuzna roba, poput naranača, majolike, kristalnog stakla te talijanskih vina prevozi se iz primorskih posjeda u Čakovec.⁶¹

⁵⁸ Borka Bunjac et al., *Pregled povijesti Međimurja* (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003), 57.

⁵⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9.

⁶⁰ Hekman, *Povijest obitelji Zrinski*, 137.

⁶¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 12.

Braća Nikola i Petar Zrinski

Osim Nikole Zrinskog Sigetskog, članovi obitelji važni za povijest i kulturu svoga vremena su Juraj IV. Zrinski Stariji (1549. – 1603.), protestant koji osniva protestantsku tiskaru u Nedelišću, tada jedinu u Hrvatskoj te Nikola VII. i Petar Zrinski.⁶² Uz Nikolu Šubića, njegovi praunuci, braća Nikola VII. (1620. – 1664.) i Petar Zrinski (1621. – 1671.) najpoznatiji su članovi obitelji. Braća Zrinski imaju status magnata, te obnašaju visoke vojne dužnosti u Vojnoj krajini.

Nikola Zrinski bio je legradski (međimurski) kapetan te vršio funkciju kraljevskog tavernika, a 1628. godine formalno postaje vrhovni kraljevski konjušnik i veliki župan u Zaladskoj i Šomođskoj županiji. 1638. godine braća su podijelila imanja, pa Petar dobiva južni dio posjeda, koji obuhvaća Vinodol, Grbnik, Ribnik, Božjakovinu, Ozalj te Bakar s Primorjem, dok Nikola VII. dobiva imanja u sjevernom dijelu, Vrbovec i Rakovec u Križevačkoj županiji, Čakovec s Međimurjem, kuću u Beču, te imanja u Zaladskoj, Šomođskoj i Baranjskoj županiji.

Godine 1646. Zrinski se priključuje hrvatskoj banskoj vojsci u Tridesetogodišnjem ratu (1618.–1648.), gdje se istaknuo u bitkama protiv Jurja I. Rákóczyja i Šveđana. Kralj Ferdinand III. odaje mu priznanje titulom „generala sviju hrvatskih četa“. 1647. godine postaje hrvatski ban, ali je preuzima funkciju tek 1649. godine na Hrvatskom saboru u Varaždinu. Kao ban istaknuo se pobjedama nad Osmanlijama (Kostajnica 1652. i Kanjiža 1660.), a kako bi se pripremio za sukob s Osmanlijama, na ušću rijeke Mure u Dravu 1661. godine gradi utvrdu Novi Zrin. Njegov najpoznatiji vojni pohod je „zimski pohod“ početkom 1664. godine, kada s vojskom dolazi do Osijeka i spaljuje Sulejmanov most. Nikola Zrinski bio je i književnik, te 1651. godine u Beču objavljuje najpoznatije djelo, *Jadranskoga mora sirena*, pisano mađarskim jezikom. Umire 1664. godine lovom.⁶³

⁶² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 12.

⁶³ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67475>, posjet 20. 07. 2016.

Petar Zrinski školovao se s bratom kod isusovaca u Trnavi i Grazu. 1637. godine vraća se u Hrvatsku iz Italije, te sudjeluje u sukobu s Osmanlijama kraj Kanjiže (Nagykanizsa). Nakon podjele obiteljskih imanja (1638.) boravi u Ozlju, a 1641. oženio se Anom Katarinom Frankapan. 1649. godine u bitci kod Slunja pobjeđuje Osmanlije, a 1658. godine imenovan je ogulinskim i senjskim kapetanom te kapetanom cijeloga Primorja. U Erdeljskom ratu 16. 10. 1663. godine pobjeđuje Osmanlije kraj Jurjevih Stijena blizu Otočca. U jesen 1664. godine uključuje se, uz brata Nikolu VII., u protuhabsburšku zavjeru. Nakon smrti Nikole 1664. godine, Petar, koji je dotada stolovao u Ozlju, seli s obitelji u Čakovec, te međimursko vlastelinstvo postaje njegovo središte. Smrću brata Nikole, 24. 01. 1665. godine imenovan je hrvatskim banom, a funkciju obnaša od kraja 1668. godine. Nakon propasti urote pogubljen je 1671. godine u Bečkom Novom Mjestu. Bavio se književnim radom, te napisao prepjev Nikolinih pjesama na hrvatski jezik, objavljen 1660. godine u Veneciji pod naslovom *Adrianskoga mora sirena*.⁶⁴

Slomom urote 1671. godine i pogubljenjem sudionika (Petra Zrinskog, Frana Krste Frankopana, Franje Wesselenyja, Erasmusa Tatenbacha i Franje Nadasdyja), imovina obitelji pripala je Gradačkoj dvorskoj komori, pri čemu je temeljem proglašenja Leopolda I. o konfiskaciji imovine iz 1670. godine, imovina urotnika zaplijenjena. Zrinski posjedi, pa tako i Čakovec, izloženi su pljački carskih postrojbi, čiji je učinak na imovinu obitelji vidljiv u sačuvanim inventarima Ugarske dvorske komore. Ovi inventari glavni su izvor za proučavanje materijalne kulture obitelji Zrinski, koji svjedoče o razmjerima pljačke imanja.⁶⁵ Nakon smrti posljednjeg člana obitelji Adama, imanja su pripala Gradačkoj komori.⁶⁶

⁶⁴ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67476>, posjet 20. 07. 2106.; Đurić i Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, 61.

⁶⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 22.

⁶⁶ Đurić i Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, 61.

Obrambeni kompleks Čakovca

Hipoteza korištena u ovom poglavlju pretpostavlja kako je obrambeni kompleks Zrinskih izgrađen po mjeri vremena i statusa obitelji, a fortifikacija nije ugrožavala kulturu stanovanja. Dvor Zrinskih plemićka je rezidencija s naglašenim obrambenim funkcijama, koje su posebno važne za opstanak dvora u osmanskome okruženju. Obrambeni kompleks određuje način života i dvorsku kulturu Čakovca, s obzirom da dvorani žive u obrambenim strukturama.

Izvori za obrambeni kompleks Čakovca su tekstualni i vizualni. Tekstualni izvori su djelo Josipa Bedekovića *Natale solum magnae Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum...*, nastalo 1752. godine.⁶⁷ Osim ovog izvora, korišteno je i pismo Nikole Zrinskog od 04. 03. 1650. godine upućeno Adamu Batthyanyju, oporuka Nikole VII., putopis Sigmunda Trautmansdorffa, opis Stjepana Jesenskog, *Putopis* Evije Čelebije, te *Šesto putno pismo Jakova Tolla*.⁶⁸ Uz tekstualne, korišteni su i likovni prikazi (vedute) Johanna Ledentua, Martina Stiera te Giovannija Spalle.⁶⁹

Čakovečki dvor sastoji se od obrambenog dijela (bedemi, bastioni, kule) u obliku pravilnog peterokuta, te stambenog dijela (Novi dvor), koji predstavlja tipičnu renesansnu četverokutnu palaču s unutarnjim dvorištem i trijemovima. Čakovečka utvrda pravilna je pentagonalna citadela, te prema tipu pripada pravilnim poligonalnim citadelama, za čiji su razvoj važni utjecaji iz talijanskog i nizozemskog područja. Kako bi se čakovečka utvrda prikazala u kontekstu graditeljskog razvoja europskih utvrda, ukratko će se opisati graditeljski razvoj i obilježja poligonalne obrambene arhitekture u ranom novome vijeku.

⁶⁷ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 81 – 83.

⁶⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 28, 53, 78 – 80, 136 – 162; Evlija Čelebija, *Putopis* (Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1996), 243 – 250.

⁶⁹ Vladimir Kalšan, "Graditeljska ostavština Zrinskih u Međimurju i njezino značenje danas," u: *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 6. i 7. listopada 2010. u Čakovcu = Political, cultural and social activities of Zrinskis and Frankopans in Croatia: conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*, ur. Juraj Kolarić (Čakovec: Zrinska garda, 2011), 214 – 215.

Uvjeti života u srednjem i ranom novom vijeku nalagali su izgradnju utvrde kao glavne obrambene točke u svakom europskom gradu. Opsade su bile dio svakodnevnog iskustva stanovnika gradova, pa su utvrđenja predstavljala uvjet opstanka gradskih naselja. Utvrde kao arhitektonski objekti uspostavljaju dominaciju građevinske strukture nad prostorom u kojem su izgrađeni. Prema teoriji Michaela Foucaulta, crkve, utvrde i zatvori predstavljaju mikroprostore moći, kojima se ostvaruje socijalna kontrola i demonstracija moći. Obrambenom arhitekturom strukture moći oblikuju prostor.⁷⁰

Konstruiranjem utvrđenja u kojima se za obranu koristilo vatreno oružje dominirali su geometrijski zakoni, pri čemu je oblikovanje unutrašnjih prostora određeno funkcionalnošću. U 15. stoljeću koncept gradnje utvrda temeljen na visokim zidinama izmijenjen je pojavom vatrene oružja, te se primjenjuje zakonitost prema kojoj vertikalne obrambene površine moraju biti zaštićene od djelovanja artiljerije. Inženjeri renesansnih utvrda podređivali su prostor oko utvrde racionalizaciji, pa su bastioni stvarali isprepletana prostorna polja u kojima se moglo koristiti vatreno oružje na udaljenosti od 1 km i više. Na taj način dobivena je vatrena obrambena zona bez mrtvog kuta. Pravilne poligonalne utvrde bile su preferirana geometrijska rješenja talijanskih renesansnih graditelja, kojima se sprečavalo križanje vatrene obrambene linije u prostoru ispred utvrde.⁷¹

Pentagonalna citadela u potpunosti je arhitektonski formirana 1534. godine u Torinu, a identična utvrda izgrađena je i u Antwerpenu 1567. godine. Radi su o konceptu utvrda – blizanaca arhitekta Francesca Pacciota. Manje pravilne verzije pentagonalnih utvrda koje prethode Pacciotovom projektu postojale su u Firenci i Rimu. Ovakav tip pentagonalnih i heksagonalnih utvrđenja postaje simbol vojne pripravnosti u ranonovovjekovnoj Europi, a vrhunac primjene ovog koncepta predstavlja lanac utvrda – gradova Luja XIV. Antwerpen i Torino postaju magneti za vojne stručnjake, a torinska utvrda postaje uzor u vojnom graditeljstvu nakon francuske opsade Torina 1535. godine, u kojoj su Francuzi kopajući opsadni jarak došli do čuvenih masivnih uglatih bastiona. Glas o novoj obrambenoj arhitekturi torinske utvrde proširio se Europom.⁷²

⁷⁰ Paul Hirst, *Space and Power: Politics, War and Architecture* (Cambridge: Polity Press, 2005), 3, 182, 185.

⁷¹ Hirst, *Space and Power*, 3, 182, 185.

⁷² Martha Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe* (New York: Cambridge University Press, 2010), 9, 11, 12 – 16.

Takve utvrde imale su izravan učinak na barokni urbanizam. Poligonalne utvrde prvi su konstruirali talijanski graditelji u razdoblju renesanse, te ih svojim djelovanjem proširili po čitavoj Europi. Prema teoretičaru arhitekture iz 17. stoljeća, Nicholasu Goldmanu, utvrde su stremile idealima civilne arhitekture, snazi i ljepoti. Kako bi se postigla snaga utvrđenja, morala su biti zadovoljena dva kriterija: utvrda je morala uspješno izdržati napad topovskom paljbom, a u konstruiranju i izgradnji bilo je potrebno postići preglednost svih dijelova utvrde. Utvrda mora biti okružena zidinama, s obzirom da se obrana zasnivala na artiljeriji koja je sprečavala približavanje neprijatelja. Zbog estetskih razloga, arhitekti su često nastojali postići simetriju i ponavljanje pojedinih arhitektonskih elemenata utvrđenja.⁷³

Poligonalna citadela i bastion⁷⁴ dva su najvažnija arhitektonska elementa novog sistema u gradnji utvrda. U vojnoj arhitekturi bastion je srce utvrđenja, pri čemu peterokutne poligonalne utvrde funkcioniraju kao platoi za pucanje, čiji je vrh usmjeren prema van, dok niži dijelovi omogućuju paljbu duž obrambenog zida. Osim obrambenih funkcija, utvrde su kontrolirale i stanovnike grada, te razdvajale civilnu populaciju od vojnih postrojbi. Renesansni talijanski arhitekti projektirali su pentagonalne utvrde kao idealne gradove, pri čemu je primjetna veza totalne socijalne kontrole i vojne arhitekture. Ovakve utvrde postaju omiljeni oblik obrambene arhitekture u periodu od 1534. – 1680., kada nastaju nebrojene verzije ovog tipa utvrđenja.⁷⁵

Čakovečka utvrda nastaje pod utjecajem ovih trendova u vojnoj arhitekturi, te će se u nastavku opisati arhitektonski elementi i funkcionalnost obrambenog sustava Čakovca, korištenjem vizualnih i tekstualnih izvora.

⁷³ Pollak, *Cities at War*, 9, 11, 12 – 16.

⁷⁴ Bastion je istaknuti dio višestraničnoga zida tvrđave, kojemu dvije stranice izbijaju van nalik na klin, dok se druge dvije vežu s glavnim zidom tvrđave. Na taj način postignuto je držanje prostora ispred utvrde i svakog njezinog dijela pod paljbom (vanjskih zidovi i susjednih bastiona). Literatura: Internet Hrvatska enciklopedija, „bastion“, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6200>, posjet 17. 7. 2016.

⁷⁵ Pollak, *Cities at War*, 9, 11, 12 – 16.

Tekstualni izvor za najranije gradnje na obrambenom kompleksu Čakovca je djelo Josipa Bedekovića *Natale solum magnae Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum...*, nastalo 1752. godine.⁷⁶ U analizi Bedekovićeve teksta, važno je napomenuti kako je autor bio prior pavlinskog samostana u Sv. Heleni kraj Čakovca, a s obzirom da su Zrinski bili poznati kao dobročinitelji pavlina, na autorovo pisanje o utvrdi Čakovec zasigurno je utjecalo dobročinstvo Zrinskih.⁷⁷ Bedeković navodi kako je Nikola Zrinski Sigetski već 1554. godine počeo graditi „utvrdi dostojnu njegova statusa“, te podigao palaču iz temelja i „raširio u više veličanstvenih palača s mnogo prostoriya, te je opremio mnogim bogato izrađenim pokretninama.“⁷⁸

Čakovec je prije gradnji Zrinskog bio okružen zidovima i dubokim jarkom, a prema Bedekoviću, Nikola Sigetski okružio je utvrdi opkopima, te izgradio obrambene zidove i bastione. Na ulazu u kompleks postavljena su vrata, do kojih vode dva mosta, s obzirom da su opkopi ispunjeni vodom iz potoka Trnave. Zrinski je sagradio i dobro opremljenu oružarnicu.⁷⁹ Ova prva pregradnja grada u kojoj su sudjelovali graditelji Martino Secco i Giovanni Arconti trajala je od 1559. – 1562.

Do kraja 16. stoljeća sagrađen je izvrstan sustav obrane, pri čemu je zadržan dio starih zidina te polukružnih kula iz vremena Ernušta, a sagrađeni su bastioni renesansnih obilježja. Dva bastiona su bademastog oblika, dok su ostali peterkutni s produženom bočnom stranom, koja štiti grabu tvrđave vatrenim oružjem. Grad time postaje kombinacija renesansne i vodene utvrde.⁸⁰ Najbolje utvrđen bio je ulazni bastion, kojeg čini velika kolnica nadsvođena bačvastim svodom dugim 18 metara, a ovaj svod predstavlja jedan od najvećih nadsvođenih prostora sjeverne Hrvatske. Na glavnom ulazu nalazio se most s lancima, a kovana željezna vrata stajala su na ulazu utvrđenja. Uz svaki bastion nalazila se katnica, zgrada u katu rastvorena masivnim arkadama. Sklop zidina bio je okružen jarcima i zemljanim nasipima.⁸¹

⁷⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 81 – 83.

⁷⁷ Josip Bedeković Komorski, (? , oko 1688. – Remete kraj Zagreba, 7. III. 1760). 1709. godine, nakon studija u Beču, pristupa redu pavlina. Postaje prior pavlinskog samostana u Križevcima, Sv. Heleni kraj Čakovca i Remetama. Obnovio je crkvu u Sv. Heleni i sagradio crkvu sv. Jeronima u Štrigovi. Glavno mu je djelo „Rodna gruda naučitelja velike Crkve sv. Jeronima skrivena pod ruševinama Stridona“ (*Natale solum magnae Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum...*, 1752). U djelu je opisana geografija i povijest Panonije i Ilirije, pri čemu je autor zastupa mišljenje o hrvatstvu starih Ilira. Opisana je i povijest Međimurja, kako bi se dokazala njegovu povijesnu pripadnost Hrvatskoj. Bedeković je poznat kao pisac povijesnih i vjerskih djela. Literatura: Internet Hrvatska enciklopedija, „Josip Bedeković“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6558>, posjet 17. 07. 2016.

⁷⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9.

⁷⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9.

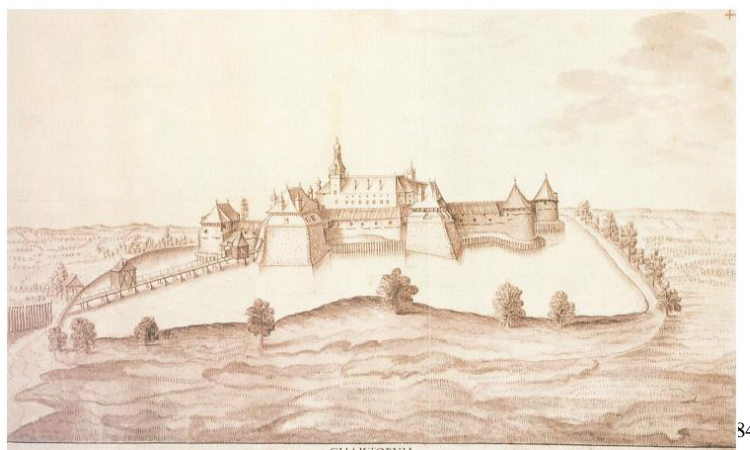
⁸⁰ Kalšan, "Graditeljska ostavština Zrinskih," 213.

⁸¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 11.

Nikola Sigetski podigao je zvonik sa satom na ulazu u utvrdu, pokriven metalnim krovom. Zrinski vjerojatno nije izgradio utvrdu iz temelja, s obzirom da su u gradnji korišteni stariji gotički elementi. Stambeni dio kompleksa, Novi dvor, imao je četverokutni tlocrt s unutarnjim dvorištem, karakterističan za renesansne talijanske palače. Ta je palača imala dimenzije današnje, s unutarnjim trijemovima.⁸²

Izvori za arhitektonska obilježja te izgled obrambenog kompleksa Čakovca u 17. stoljeću su i likovni prikazi (vedute) Johanna Ledentua, Martina Stiera (veduta i tlocrt) te Giovannija Spalle.

Najraniji prikazi utvrde na kojem se mogu proučavati arhitektonska obilježja tvrđave i dvorca datiraju iz vremena Nikole VII. Zrinskog. Radi se o veduti Johanna Ledentua iz 1637. godine. Veduta prikazuje Novi dvor kao četverokutnu građevinu s jednim visokim tornjem. Dvor okružuju bedemi, sa dvije kružne kule sa sjeverne (desne) strane i tri poligonalna bastiona. Bedeme okružuje široki jarak do kojeg vodi dugačak drveni most sa dvije stražarnice. Ovakav izgled Čakovec je imao u vrijeme Nikole Sigetskog. U 17. stoljeću važne građevinske zahvate na obrambenom kompleksu Čakovca poduzeo je Nikola VII. Zrinski, angažirajući talijanskog arhitekta Filiberta Lucchesea.⁸³

Prilog 1. Veduta Čakovca Johanna Ledentua.

⁸² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9.

⁸³ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 15, 16.

⁸⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*.

Sačuvano pismo Nikole Zrinskog od 04. 03. 1650. godine upućeno Adamu Batthyanyju svjedoči o tome kako je Batthyany poslao arhitekta Zrinskome.⁸⁵ Iako u oporuci Nikole VII. stoji „jer čitavo Kraljevstvo zna kako smo ovu utvrdu Čakovec kojoj je prijetilo rušenje dali iznova izgraditi od temelja, kako kuće i stambeni dio, tako i bedeme, zatim vrt i Novi dvor, a isto tako i neke alodije, ne štedeći nikakva truda, napora i visokih troškova, te bi gradnje činile svotu od mnogo tisuća forinti (...)”, danas se smatra kako su Nikoline gradnje bile ograničenog opsega.⁸⁶ U zapisu sa zasjedanja Hrvatskog sabora u Varaždinu, na kojem je Nikoli VII. odobrena pomoć za gradnju tvrđave u iznosu od 500 ugarskih forinti, navedeni iznos spominje se kao pomoć za *readificationem Propugnaculi Csaktornyensis*. Ova formulacija podrazumijeva obnovu bastiona, tj. vanjske utvrde, a ne izgradnju iz temelja, kako se može iščitati iz oporuke Nikole VII.⁸⁷

Veduta Martina Stiera (1657. - 1660.), carskog vojnog graditelja, izvor je za proučavanje obrambenog kompleksa tijekom gradnji Nikole VII. Zrinskog. Ova veduta prikazuje istu situaciju kao i Ledentuov prikaz, ali je promjena vidljiva u tlocrtu tvrđave. Na tlocrtu je prikazana utvrda okružena dvostrukim jarkom, jedan poligonalni bastion na južnoj strani, te tri poligonalna bastiona prema naselju. Dijelovi koje je Nikola VII. planirao proširiti ucrtani su isprekidanom linijom, pa bi se u kompleksu proširio istočni, južni i sjeverni bastion, a predviđeno je da polukružna kula na zapadu postane poligonalni bastion. Međutim, prema današnjem stanju, izgrađen je samo posljednji, zapadni bastion, pa iako plan sugerira izgradnju pet bastiona, uz opis novog izgleda utvrđenja, čini se da su promjene bile skromnije naravi.⁸⁸ Stambeni dio, Novi dvor, pretrpio je neznatne izmjene, primjerice dodani su istaci na upornjacima na sjevernom i zapadnom uglu. Ostale vedute kompleksa iz 17. stoljeća shematski su crteži utvrđenja iz kojih se ne mogu dokučiti detalji.⁸⁹

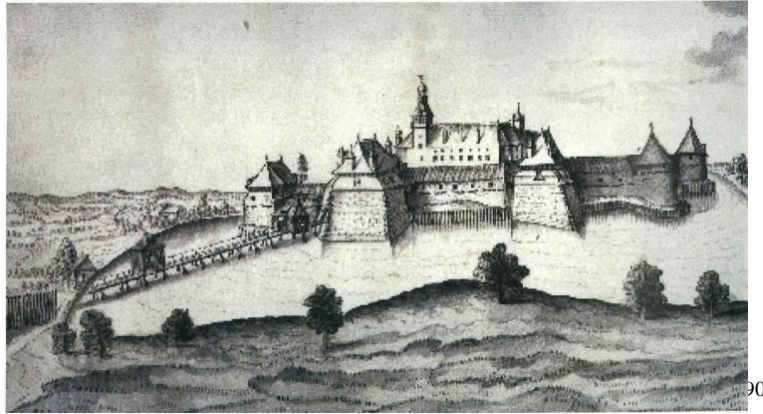
⁸⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 53.

⁸⁶ Jadranka Damjanov, ur., *Zrinski i Europa.*, sv. 1 [Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000], 142.

⁸⁷ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 16.

⁸⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 16, 17.

⁸⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 17.

Prilog 2. Veduta Čakovca Martina Stiera

Plan Giovannija Giuseppea Spalle (1660. – 1670.) sljedeći je izvor za proučavanje obrambenog kompleksa. Na planu se čini kako su izgrađeni novi bastioni, dok opis napominje promijenjen izgled utvrđenja. Prema današnjem stanju, novi izgled utvrđenja može se utvrditi samo za zapadni bastion, dok istočni, sjeverni i južni odgovaraju Stierovom prikazu.⁹¹ U priloženom opisu uz crtež Spalla nabraja obrambene sadržaje u sklopu utvrde, poput gradske stražarnice, stanova vojnika, spremišta streljiva, kuća za lovačke pse, te mlina. Stambeni dio, palača, na prikazu je podijeljena u četiri kata - prizemlje, polukat, prvi i drugi kat, a zadržala je arhitektonska obilježja iz vremena Nikole Sigetskog.⁹²

Osim likovnih prikaza (veduta) čakovečke utvrde, izvori za proučavanje obrambenog kompleksa su i tekstualni opisi suvremenika. Neposredno nakon urote, 1688. godine, putopisac Sigmund Trautmansdorff ostavio je svjedočanstvo o kvaliteti obrambenog kompleksa. U to vrijeme dvorac je pripadao carskoj komori i Adamu Zrinskom. Prema Trautmansdorffu, Čakovec „ima dvostruki vodeni jarak i loše bedeme, a i nekoliko malih kula, koje su isto kao i kružni bedemi, građeni od opeka.“⁹³

Sljedeći opis datira iz 1720. godine, a zapisao ga je Stjepan Jesenski u svrhu službenog uvođenja grofova Althana u posjed Čakovca. Jesenski svjedoči o važnom geopolitičkom položaju grada, te se Čakovec opisuje kao „glavno pogranično mjesto i utvrđenje prema Kaniži i predziđe Štajerske kroz cijelo vrijeme u kojem su Turci, neprijatelji kršćanstva, držali Kanižu pod vlašću.“⁹⁴

⁹⁰ Kalšan, "Graditeljska ostavština," 214.

⁹¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 16.

⁹² Kalšan, "Graditeljska ostavština," 216.

⁹³ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 28.

⁹⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 29 – 30.

Utvrda Čakovec opasana je dvostrukim jednostavnim opkopom, ispunjenim vodom. Dvor Zrinskih smješten je na močvarnom terenu, a okružuje ga pet bastiona. Četiri bastiona građena su od kamena ili pečene cigle, dok je peti od klesanog četverokutnog kamena. Između bastiona nalaze se četiri manje ograđene kortine, izgrađene od cigle ili kamena. Prema Jesenskom, peta kortina još uvijek stoji nedovršena. Objekti obrambenog dijela bili su vrlo zapušteni i oštećeni. Unutar cinkture utvrde nalaze se manje zgrade nepravilna oblika, u ruševnom stanju.⁹⁵

Detaljan opis Jesenskog omogućava stvaranje slike o izgledu obrambenog kompleksa iz vremena Nikole VII., ali svjedoči i o devastaciji do koje je došlo nedovoljnim ulaganjem u održavanje obrambenih elemenata. Čakovec se opisuje kao ključna točka obrane prema Kaniži, istureni dio u osmanskoj zemlji, koji je neprestano u stalnoj opasnosti od osmanskih napada.

Izvor za obrambeni kompleks je i „Putopis“ Evije Čelebije, u kojem se Čakovec opisuje kao utvrđeni grad petougaoanog oblika, izgrađen na način podzidavanja obala, pri čemu se vjerojatno misli na bedeme. Grad je predmet želja mnogih osvajača, s obzirom da je dobro utvrđen te leži na plodnom tlu. U unutrašnjosti grada nalazi se 10 000 kuća građenih od tvrdih materijala, te pokrivenih opekom. Novi dvor Čelebija naziva „hercegov dvor“, a posebno ga oduševljavaju i palače sedmorice Nikolinih kapetana. Čelebija opisuje i smještaj gradskih vrata, te spominje Kanjišku kapiju, okrenutu prema sjeveru, kojom prolazi putem preko Drave do Kečkivara, tj. Novigrada, dok su druga gradska vrata Moslavinska vrata, kroz koja su Čelebija i članovi osmanske delegacije ušli u grad. Osim toga, ističe se uređenost grada, čija su široke ulice popločene kamenom, a grad je bogat trgovačkim sadržajima, poput 20 000 dućana, te 40 samostana.⁹⁶

Kratki opis važnosti Čakovca nalazi se i u putnom pismu Jakoba Tolla (objavljeno 1700. u Amsterdamu) u kojem se Čakovec opisuje kao prostran i sjajan dvorac, „izvršno utvrđen protiv turske sile, gotovo sa svih strana opkoljen močvarom koja je sprječavala potkopavanje. Samo jedan bok koji gleda na polja opire se o čvrsto tlo, te je stoga čvršće obzidan.“⁹⁷

Iz proučenih likovnih i tekstualnih izvora može se zaključiti kako je Nikola Zrinski Sigetski izgradio najveći dio utvrđenja, kao i reprezentativni stambeni dio, palaču Novi dvor. Nikola VII. Zrinski nadogrudio je zapadni bastion, te djelomično izgradio peti bastion, kao i dijelove Novog Dvora.

⁹⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 29 – 30.

⁹⁶ Evlija Čelebi, *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prev. Hazim Šabanović (Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1996), 249 – 250.

⁹⁷ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa.*, sv. 1., 154.

Opisi utvrđenja i obrambeni sadržaji Čakovca svjedoče o dobroj utvrđenosti grada, a djelovanjem Nikole VII. Zrinskog djelomično je ostvaren model modernije nizinske tvrđave sa pet bastiona.⁹⁸ Zbog istaknutog položaja u osmanskome okruženju, snažno utvrđenje bilo je nužno za preživljavanje stanovnika grada, pri čemu je utvrda Zrinskih štitila i stanovnike čitavog vlastelinstva te prihvaćala i zadržavala tok hrvatskih izbjeglica koje su bježale prema sjeveru.⁹⁹

Novi dvor –prostorna organizacija i unutrašnje uređenje

Pregled izvora

Proučavanje stambenog dijela čakovečkog kompleksa, rezidencije Novi dvor, u ovom je radu podijeljeno u dvije cjeline. Nakon kraćeg iznošenja vanjskog izgleda dvorca, slijedi opis prostorne organizacije te uređenja unutrašnjosti. Unutrašnje uređenje uključuje dekorativne i funkcionalne elemente, tj. namještaj, ukrase, tekstil i oružje. Pri tom su i korišteni izvori podijeljeni u dvije skupine. Prvu grupu izvora čine dokumenti u kojima se opisuje vanjski izgled stambenog dijela, a radi se o opisu Stjepana Jesenskog iz 1720. godine, te opisu Karolyja Szechyja tiskanom u biografiji Nikole Zrinskog u 4 sveska (*Zriny Miklos 1620. – 1664.*, Budimpešta, 1896.). Korišteni opis objavljen je u 1. svesku biografije.¹⁰⁰

Za unutarnje uređenje i raspored prostorija korišteni su sljedeći izvori: opis Stjepana Jesenskog iz 1720. godine te popis Petra Prašinskog i Franje Špoljarića, ovršitelja i pregledavača tridesetine u Nedelišću, nastao 13. 08. 1670. godine (*13 Augusti 1670. Confiscationis bonorum mobilium et stabilium Petri a Zrinio, Francisci Tersachky, necnon Franciscy Buckovcky...*).¹⁰¹ Autori ovog inventara sastavili su opis zapljene imanja urotnika, te popis pokretnina Novog dvora, pri čemu se popisuju pokretnine iz stana Katarine Zrinski na „srednjem katu“ pronađene na dan dolaska popisivača, te nakon odlaska Katarine iz Čakovca. Zatim slijedi detaljan opis pokretnina koje su se nalazile na „gornjem katu“, a radi se o pokretninama iz triju stanova koji čine „gornji kat“.¹⁰²

⁹⁸ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa.*, sv. 1., 142.

⁹⁹ Bunjac et al., *Pregled povijesti Međimurja*, 58.

¹⁰⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 80,

¹⁰¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 - 80, 60 – 65.

¹⁰² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 60.

Korišten je i popis kojeg je objavio Ivan Kukuljević Sakcinski, nastao 02. 06. 1671. godine, koji navodi predmete koji su iz Čakovca poslani izravno Ugarskoj komori (*Popis pokretnih stvari procijenjenih po gospodi poverenicih i metnutih u kovčeg od orahova drva te poslanih zajedno s kovčegom visokoj ugarskoj komori*).¹⁰³

Sljedeći izvor je popis *Inventatio rerum mobilium, in arce Chaktorna, e manibus generosi domini Petri Prassinszky, ad manus generosi domini Gregori Pauessich resognatarum quae sequuntur in hunc modum*. (1673.), a popisuje imovinu utvrde i Novog dvora.¹⁰⁴

Popis sadrži pokretnine pronađene u stambenom dijelu, zatvoru, iznajmljenoj kući i izvan utvrde, a radi se o stambenim prostorima u dvorištu Novog dvora. U radu su korišteni podaci koji se odnose isključivo na stambeni dio u kojem su stanovali članovi obitelji, dok inventar stambenih dijelova u dvorištu nije uzet u obzir. Zatim, korišten je izvor *Popis sviuh u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvari pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga*. (1671. – 1681.).¹⁰⁵ Ovaj popis objavljen je u časopisu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. I iz 1851. godine, u radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Dragocene i umetne stvari grofovah Zrinjskih u Čakovcu*. Osim popisa, korištena je i oporuka Nikole Zrinskog, te šesto putno pismo Jakova Tolla upućeno Nikoli Witsenu, a objavljeno u zborniku *Zrinski i Europa*, sv. 1., te djelo *Putopis* Evlije Čelebije. Korišten je i opis Karolyja Szechyja, naveden u prvoj grupi izvora.

Navedeni izvori prevedeni su s latinskog na hrvatski jezik te u cijelosti objavljeni u studiji Petra Puhmajera *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija* iz 2006. godine, te su u tom obliku korišteni. Nakon pregleda izvora slijedi opis vanjskog izgleda stambenog dijela čakovečke rezidencije.

¹⁰³ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 59.

¹⁰⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 66 – 75.

¹⁰⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55 – 58.

Vanjski izgled Novog dvora

Proučavanjem veduta Čakovca te suvremenih tekstualnih opisa vidljivo je kako je eksterijer Novog dvora u vrijeme Nikole, Petra i Katarine Zrinski zadržao isti izgled prisutan u vrijeme Nikole Sigetskog iz drugoj polovici 16. stoljeća.

Prvi opći opis interijera i eksterijera iznio je Karoly Szechy, čija rekonstrukcija počiva na pismu iz 1638. godine. Prema ovom opisu, na ulazu u stambeni dio nalazila se velika kamena kula, a dvor je sadržavao i nekoliko kula koje su imale obrambenu i ukrasnu funkciju.¹⁰⁶ Radi se o tri drvene kule koje se u nizu protežu s istočne strane, zatim kinyozo kuli (neka vrsta kule na mađarskom jeziku), dvije drvene kule u nizu te manjoj kamenoj kuli. Ove su kule mogle služiti kao prostor za stanovanje, s obzirom da je u manjoj kuli nakon urote živio vojni zapovjednik. Na krovu Novog dvora nalaze se manji tornjići. Glavno pročelje zgrade okrenuto je prema istoku, dok su dva krila dvorca bila okrenuta prema sjeveru i jugu. Na sjeveru se nalazio stari barutni toranj, a na južnoj strani sagrađen je zrakasti novi toranj.¹⁰⁷

Prema Szechyjevom opisu nije jasan način određivanja katova zgrade, s obzirom da autor koristi hrvatsku i mađarsku riječ za kat, pa nije jasno što podrazumijeva pod pojedinim terminom. Južno krilo i glavna zgrada imaju četiri kata bez prostora u prizemlju i donjem dijelu, dok izvana imaju dva kata. Sjeverno krilo izgrađeno je na tri kata, tj. kao jedan kat.¹⁰⁸ Razlog nejasnog opisa katnosti moglo bi biti određivanje katnosti na temelju vanjskih prozora. Tako je pročelje moglo izvana imati jedan niz prozora, pa se čini da je jednokatno, dok je iznutra podijeljeno u više etaža.¹⁰⁹

Opis Stjepana Jesenskog iz 1720. godine odnosi se na razdoblje kada u dvorcu obitavaju carske čete, tj. prostor dvora priprema se za dolazak obitelji Althan. Detaljniji opis Jesenskog spominje kako je palača smještena u sredini obrambenog dijela, a ima oblik četverokuta. Ispred ulaznih vrata u kompleks nalazi se toranj, povezan s dvorištem dvorca. Radi se o tornju s metalnim krovom i satom kojeg je izgradio Nikola Sigetski, u to vrijeme izvan funkcije. S bočne strane utvrde nalazi se ribnjak u koji utječe potok Trnava s drvenim mlinom. U dvorištu je i staja Zrinskih, potpuno ruševna, te dvije male kuće koje pripadaju utvrdi, te se iznajmljuju obrtnicima koji u njima žive. U drvenoj dvorišnoj kući živi mesar, a s lijeve strane nalazi se vrt okružen plotom. Ovdje se nalaze ostaci paviljona, tj. vrtne zgrade iz vremena Zrinskih.¹¹⁰

¹⁰⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 18.

¹⁰⁷ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 18.

¹⁰⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 54.

¹⁰⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 18.

¹¹⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 80.

Ova zgrada sada je u ruševnom stanju, s razderanim krovom. Vrtlareva ciglena kuća sa spremištem, kao i peć od cigle također se nalaze u vrtu. Dvorište dvorca ima oblik četverokuta, a u njemu se nalazi fontana koja se uglavnom ne koristi.

Stambeni dio promatran od temelja ima 4 kata. Najniži kat je nadsvođeni prostor za spremišta različitih materijala i predmeta. Sljedeći kat je također nadsvođen, a u njemu se nalazi spremište za oružje. Treći i četvrti kat uređeni su za stanovanje, te imaju trijemove koje podupiru četiri stupa četvrtastog oblika. Trijemovi su pokriveni ciglenim i mramornim podom. Katovi stambenog dijela imaju prozore s ukrasima od klesanog kamena, a prozori uglavnom nemaju stakla.

Palača ima tri stubišta, od kojih je prvo na ulazu pred vratima utvrde, drugo na ulazu u dvorište prema desnom krilu, a treće stubište vodi prema lijevom krilu. Oko stambenog dijela nalazi se još i drvena kuća u kojoj je točionica, a uz utvrdu je i alodij sa gospodarskim sadržajima, te dvije šume Zverinjak i Globotka.¹¹¹

Iz korištenih izvora može se zaključiti kako je čakovečka rezidencija bila tipična renesansna četverokutna palača sa unutarnjim dvorištem i trijemovima. U dvorištu se nalazi bunar i ukrasna fontana, kao i zgrade gospodarske namjene. S obzirom na vrijeme nastanka izvora, ne može se ustvrditi da li su u vrijeme stanovanja Zrinskih dvije prve etaže bile korištene kao spremišta i oružarnica. Namjene gornjih etaža moći će se preciznije odrediti proučavanjem unutrašnjeg uređenja opisanog u inventarima.

Prostorna organizacija Novog dvora

U ovom poglavlju korištena je hipoteza prema kojoj je kultura stanovanja doma Zrinskih obilježena diferencijacijom funkcija prostorija te upotrebom luksuznog namještaja kao reprezentacije društvenog položaja. Korištenjem inventara kao izvora, pokušat će se dokazati sličnost kulture stanovanja u Čakovcu s onom srednjoeuropskog plemstva. Prvi korišteni izvor je Szechyjeva rekonstrukcija izgleda interijera Novog dvora. Szechyjev tekst opisuje unutrašnjost stambenog dijela kao raskošan prostor u kojem se dvorane i palače izmjenjuju sa oslikanim svodovima i trjemovima. U cijeloj palači bile su tri velike dvorane, pri čemu je jedna bila u prizemlju. U prizemnoj dvorani smještene su knjižnica i riznica, a uz samu dvoranu bila je i kapelica, tj. prostor za molitvu ukrašen slikama.¹¹²

¹¹¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 80.

¹¹² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 18.

Na prvom katu smještene su dvorane i manje nadsvođene sobe, pri čemu su se dvorane vjerojatno koristile za sastanke. U nadsvođenom i zatvorenom prostoru nalazila se oružarnica, kao i manja dvorana, u kojoj se okupljalo intimnije društvo. Uz ovu dvoranu redaju se dvorane s „kućom za ugljen“ i kuhinjom, a prema Szechyju, na prvom je katu nekada bio i prostor za učenje braće Zrinski.¹¹³ Uz manju dvoranu na prvom katu bio je stan sa spomenutom kuhinjom. Na drugom katu nalazila se ljetna svečana dvorana za okupljanje većeg društva. Manja i veća ljetna dvorana koristile su se i kao blagovaonice. Jednom od ovih dvorana često se prolazilo, s obzirom da je bila povezana s trijemovima.¹¹⁴

Prema inventaru *Inventatio rerum mobilium, in arce Chaktorna* moguće je donekle rekonstruirati raspored i namjenu pojedinih soba. U ovom se popisu, uz poneke iznimke, ne navodi naziv soba iz kojih bi se mogla iščitati funkcija i namjena prostorija, ali se proučavanjem predmeta koji su popisani u sobama može odrediti namjena prostorija. S obzirom da se u popisu ne iznosi prostorna organizacija, već se prostorije navode u neprekinutom nizu, primjerice „u velikoj palači, u drugoj, susjednoj sobi, u trećoj sobi, pod krovom, u kuhinji“, detaljnija prostorna organizacija unutrašnjosti Novog dvora prema ovom popisu može se tek donekle rekonstruirati.¹¹⁵

Usporedbom tipičnog rasporeda prostorija u renesansnim palačama i čakovečkog inventara, moguće je iznijeti pretpostavke o prostornoj organizaciji Novog dvora. U renesansnim palačama mali salon, salon ili dvorana za blagovaonicu, kapela i predsoblja nalaze se u prostoru pročelja palače.¹¹⁶ Na suprotnoj strani pročelja nalazile su se prostorije namijenjene umjetničkim zbirkama, primjerice galerija i knjižnica, dok su preostala dva krila činile privatne sobe i predsoblja te nusprostorije.¹¹⁷ Sukladno tome, dvije velike dvorane u Novom dvoru, koje se nazivaju palačama, vjerojatno su se nalazile jedna ispod druge u sjeveroistočnom krilu pročelja, ali ova tvrdnja ostaje bez dokaza.¹¹⁸

Proučavanjem popisa može se zaključiti kako je Novi dvor bio prostrana rezidencija, s mnoštvom prostorija različite namjene. Iako korištenjem popisa nije moguće točno odrediti prostorni smještaj i namjenu svih navedenih prostorija, popisani inventar i naslovi na početku popisa omogućuju identifikaciju pojedinih prostorija. Radi se o kuhinji, kapelici, stanovima Katarine Zrinske, radne sobe braće Zrinski te tri stana na gornjem katu.

¹¹³ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 79.

¹¹⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 24.

¹¹⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 24.

¹¹⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 79.

¹¹⁷ Raffaella Sarti, *Živjeti u kući Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)*, prev. Ana Badurina (Zagreb: Ibis grafika, 2006), 152.

¹¹⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 78 – 79.

Prostornu organizaciju prikazuju nacrti iz 1796./97. Jedna veća dvorana nalazila se u podrumskom prostoru i na prvom katu. Između ove dvije dvorane nalaze se dvije prostorije sa bačvastim svodovima, koje su imale funkciju kapelice. Namještaj koji se spominje u popisu u vrlo je lošem stanju, što stvara poteškoće u određivanju funkcija pojedinih prostorija. Prema popisu *Inventatio rerum mobilium, in arce Chaktorna* navodi se prostorija „na najnižem katu“, koja se nalazi iznad kuhinje. Kuhinja je prema tome smještena u podrumu, što možda potvrđuju i Lippayevi nacrti iz 1796./97., koji prikazuju veliku peć u prizemlju jugozapadnog krila. Stan Katarine Zrinske nalazio se na trećem (srednjem) katu, a na gornjem (četvrtom) katu vjerojatno su se nalazila tri stana Petra Zrinskog.¹¹⁹

U prikazu unutrašnjeg uređenja odabrane su reprezentativne prostorije stana Katarine Zrinski, radne sobe grofa Petra i Nikole Zrinskog, te tri stana na gornjem katu.

Stan Katarine Zrinski – unutrašnje uređenje

U popisu inventara od 13. 08. 1670. godine navedeni su predmeti nađeni u stanu grofice Katarine Zrinski.¹²⁰ Promatrane prostorije nalaze se na srednjem, vjerojatno trećem katu. Popis nastaje u dva navrata, najprije tijekom boravka Katarine u Čakovcu, te potom nakon njenog odlaska u Graz. Popisani predmeti navode se u neprekinutom nizu, bez navođenja soba od kojih se sastoji stan. Treba napomenuti kako proučavanjem izvora nije moguće rekonstruirati razmještaj predmeta u prostoru soba.

Pojam plemićkog „stana“ označava prostor za privatnu uporabu vlasnika, a u talijanskim palačama renesanse nastaje povećanjem broja prostorija smještenih oko spavaće sobe. Stan uglavnom ima najmanje četiri prostorije, sobu, zahod, predsoblje i garderobu sa stubištem. Stubište je tajni izlaz iz stana, koji je omogućavao posluži ili supružnicima da diskretno dođu do osobnih prostorija. U renesansnom tipu palače, kakvom pripada i Novi dvor, namjena soba u stanu bila je višestruka, pa se u istoj prostoriji obavljaju različite djelatnosti. Tako je gospodar kuće u stanu uglavnom imao dvije spavaće sobe, pri čemu je prva bila za pokazivanje, te se u njoj nije spavalo. Druga, manja i intimnija soba služila je za spavanje, te primanje bliskih osoba, a u ovoj sobi često se razgovaralo, jelo, te obavljalo administrativne djelatnosti, poput pisanja pisama.¹²¹

¹¹⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 26.

¹²⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 60 – 65.

¹²¹ Sarti, *Živjeti u kući*, 150.

U 16. stoljeću počinje gradnja sobe s krevetom u kojoj se ne primaju gosti. Naglašena je potreba za većom udobnošću stanovanja, pri čemu se uz spavaću sobu grade zahodi, sobice i radne sobe. U palačama nije postojao poseban prostor za objedovanje, a za svečane prilike stolovi su se postavljali u dvoranama. Kada je obitelj objedovala sama, bez gostiju, objedovalo se u maloj dvorani – *tinello* ili *salloto*. Uobičajeno je bilo i jesti u predsoblju, ili u stanu. S obzirom da nije postojao prostor koji bi služio isključivo kao mjesto za objedovanje, stolovi su konstruirani kao drvene ploče sa sklopivim nogama, kako bi se lakše prenijeli u sobu u kojoj će se jesti.¹²²

Unutrašnje uređenje Katarinine sobe najvećim dijelom sastojalo se od škrinja, koje u Čakovcu još uvijek nisu u potpunosti zamijenjene ormarima. Popisane su čak 24 škrinje različite namjene, od kojih su neke obložene kožom sadržavale knjige, druge čisti lan, zatim putnu ljekarnu, ukrasne komade stakla, pisma, platno za tkanje, te lanene tkanine za kućnu upotrebu. Popisane su i škrinje sa cvilihom.¹²³ Najveći broj škrinja, njih 8, sadržavale su tkanine, lan i materijal za tkanje uzglavlja i jastuka. Ovaj podatak svjedoči o važnosti tekstila u svakodnevici u ranom novom vijeku, s obzirom da se sva odjeća te kućanski tekstili, poput jastučnica, prekrivača i presvlaka za stolice, proizvodila samostalno u vlastitom domaćinstvu. Lan i čisto platno bili su česti sadržaj škrinja, pa se pretpostavlja kako je ovaj materijal vjerojatno služio ukućanima za izradu donjeg rublja, maramica i ručnika, koje su u kasnijim inventarima popisane u velikim količinama.¹²⁴ Nakon odlaska grofice popisane su vrijednije stvari, pa popis daje podatke o dekorativnim predmetima, poput slike saksonskog princa, dvije pobožne slike, zavjesa, crvenog baldahina, svilenog i krznenog saga, te namještaja, primjerice malih ukrašenih stolova, te madraca i željeznog kreveta. U ovom se popisu navodi kako je u prvom Katarininom stanu nađena slika saksonskog princa, dok su u drugom stanu nađene pobožne slike, što svjedoči o tome kako je grofica u Novom dvoru imala dva stana za privatnu upotrebu. Iz stavke „Drugi veći sag za dva stola“ saznaje se kako su se tepisi u Čakovcu koristili kao ukrasna prekrivala za stolove, što je navedeno i u drugim popisima.¹²⁵

¹²² Sarti, *Živjeti u kući*, 150, 152.

¹²³ Cvilih - materijal za tkanje uzglavlja i madraca. Literatura: Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61 – 62.

¹²⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61 – 62.

¹²⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61 – 62.

U popisu se spominje i prijenosni krevet za jednu osobu, madrac i željezni krevet, dvostruki ormar, te ponovo tekstili i škrinje. Korištenje ormara umjesto škrinja predstavlja veliku promjenu u organizaciji prostora u novovjekovnim kućama, jer ormar za razliku od škrinje, omogućava uredno i odvojeno slaganje predmeta. Povećava se broj kredenaca i sličnog namještaja. U bogatijim kućama novovjekovne Europe škrinje nestaju u 16. stoljeću, a uzrok tome je vjerojatno i razvoj navike stanovanja na jednom mjestu, te se korištenje ormara širi iz župnih u laičke domove.¹²⁶ Ovaj trend međutim nije vidljiv u Čakovcu, s obzirom da škrinje čine najčešći namještaj u grofičinom stanu. Čitanjem popisa može se zaključiti kako su grofičini stanovi bili mjesto u kojem je grofica vezla i izrađivala manje komade odjeće, te provodila većinu svoga vremena. Prostorije stana služile su i kao spavaća i primaća soba te garderoba, na što upućuje postojanje kreveta, nekoliko stolića i dvostrukog garderobnog ormara.

Gospodari kuće u novovjekovnim palačama primali su u sobi u kojoj se nalazio krevet, a ta soba bila je i najvažnija prostorija palače. Zbog potrebe za zaštitom intimnosti grade se predsoblja, pa se gosti više ne primaju u spavaćoj sobi, već se prijateljski razgovori premještaju u predsoblje. Predsoblje je moglo služiti i za odlaganje predmeta ili blagovanje, a po noći su u predsobljima boravili sluge, pazeći na gospodarevu sigurnost.¹²⁷ U čakovečkim inventarima nisu zabilježena predsoblja, već su popisane pojedine sobe. Ova činjenica ne isključuje mogućnost njihova postojanja, već je moguće kako nisu zabilježena jer u njima nije bilo nikakvog inventara. Sljedeći važan element plemićkih stanova je radna soba. U korištenom popisu moguće je identificirati Katarininu radnu sobu na temelju popisanog inventara u jednoj od soba. U popisu se navodi škrinja obložena kožom u kojoj se nalaze knjige, te jedna manja škrinja u kojoj su neke knjige.¹²⁸

¹²⁶ Sarti, *Živjeti u kući*, 149.

¹²⁷ Sarti, *Živjeti u kući*, 150; Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61.

¹²⁸ Sarti, *Živjeti u kući*, 150.

Katarina Zrinski bila je hrvatska književnica, pa je jedna od soba u njenim stanovima u kojoj su nađene škrinje s knjigama mogla služiti kao njena radna soba. Radna soba naziva se *studiolo*, a pojam označava malenu sobu bez kamina ili velikog prozora u talijanskim palačama renesanse. U *studiolo* se povlačio gospodar kuće, baveći se molitvom i sređivanjem računa. Ove sobe namijenjene su intelektualnim djelatnostima, te opremljene s malo namještaja, primjerice škrinjom s knjigama i pismima, koja se spominje i u čakovečkom popisu. Zidovi su bili prekriveni drvenim panelima te ukrašeni svetačkim slikama, a mogli su sadržavati i zbirku medalja, novaca, kamenja i emajla.¹²⁹

Dojam intimnosti prostora u Katarininom stanu stvaraju popisane škrinje sa sitnim uresima, malenim grofičnim haljinama i ukrasnim staklom. Popisano je i zrcalo, škrinja za lijekove, pobožne slike, te ormar za držanje prstena, ogrlica i drugih sitnica te škrinje s nojevim perjem i ostacima od krojenja. Povećanje intimnosti proces je od iznimne važnosti za proučavanje privatnog života u ranom novom vijeku.¹³⁰

U ranom novom vijeku u prostorima poput radne sobe, knjižnice i sobe s pisaćim stolom povećava se opremljenost namještajem i ukrasnim predmetima. Popisani baldahin od crvenog damasta na kojem visi zavjesa vjerojatno se nalazio u prostoriji koja se u novovjekovnim kućama naziva *camera*, unutrašnja soba ili komora, a radi se o sobi koja je od drugih dijelova kuće odijeljena zaključanim vratima. Ova soba sadržavala je veliki krevet sa zavjesom, a intimnost prostora komore prikazana je na slikama nizozemskih majstora iz 17. stoljeća.

Komore služe za odijevanje, u njima žene hrane djecu te primaju posjete prijateljica i rođakinja. Intimna mjesta u komorama francuskih kuća u 17. stoljeću bili su *ruelle*, prostor između kreveta i zida, te prostor iza uzglavlja kreveta. Spavaće sobe bile su namještene ukrasnim stolićima, policama i garderobnim ormarima.¹³¹

Mali urešeni stolovi, stolić za držanje biserja te toaletni pribor, koji se sastojao od srebrnobijele posude s lijevkom, srebrnih amfora i vrčeva, te škrinjica od alabastera s ukrasima za glavu od dragocjenih vezova upućuju na postojanje spavaće sobe opremljene toaletnim priborom u stanovima grofice, što ukazuje na diferenciranost i povećanje intimnosti prostora karakterističnog za suvremene europske palače.¹³²

¹²⁹ Philippe Aries i Georges Duby, ur., *A history of private life, sv. 3 Passions of the renaissance*, prev. Arthur Goldhammer [Cambridge, Massachusetts i London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1989], 225, 227.

¹³⁰ Sarti, *Živjeti u kući*, 150; Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61, 62.

¹³¹ Aries i Duby, ur., *A history of private life*, 210-212, 217, 219, 220, 225.

¹³² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 61 – 62.

Pregledom inventara zaključuje se kako je Katarinin stan sadržavao spavaću i radnu sobu, te unutrašnju sobu ili komoru. Nije moguće odrediti točan broj soba u stanu, kao ni način na koji je namještaj bio raspoređen po sobama.

Stanovi Petra Zrinskog

Sljedeća prostorna cjelina označena je kao gornji kat, u kojem su jedan uz drugog smještene tri stana, pri čemu se napominje kako nijedan od njih nije ukrašen sagovima. U ovom popisu navedeno je mnogo više predmeta, a s obzirom na vrstu predmeta vjerojatno se radi o prostorima koje je koristio Petar Zrinski. Unutrašnje uređenje ova tri stana moguće je dobro rekonstruirati, s obzirom na detaljnost popisa. Namještaj koji dominira u Petrovim prostorijama su veliki ormari od ebanovine opasani mjedenim obrubima, krevet ukrašen pozlaćenim orlovima koji je vjerojatno pripadao Petru, šest velikih stolica presvučenih tkaninom sa cvjetnim uzorkom, te 12 malih stolica bez naslona presvučenih tkaninom s perzijskim ornamentima.¹³³

S obzirom da je spavaća soba bila najvažnija prostorija u novovjekovnim palačama, opis Petrovih stanova počeo će njegovom spavaćom sobom, obilježenom velikim krevetom s pozlaćenim orlovima.

Krevet je u novovjekovnim kućama bio najvažniji komad namještaja. Primjerice, u domovima nizozemskih bogataša krevet je smješten u središtu sobe. Za srednji sloj krevet predstavlja najskuplji komad namještaja, a popisan je u mnogim posmrtnim imovnicima pariških građana kao prvi komad namještaja što svjedoči o njegovoj vrijednosti. Povećanje i diferencijacija vrsta kreveta počinje u 15. stoljeću. Tada postolje kreveta postaje umjetnički ukrašen namještaj, koji u kućama imućnih ima naslon za glavu, dok su sa strane škrinje koje služe kao noćni ormarić ili sjedalo. Postojali su i kreveti na kotačiće i rasklopni kreveti, poput onog koji je u svom stanu imala Katarina Zrinski, a mobilni kreveti svjedoče o nepostojanju posebne spavaće sobe. U kasnijem razdoblju javljaju se kreveti s baldahinom i zavjesama koji povećavaju intimnost kreveta.¹³⁴

O luksuznoj opremi kreveta u Novom dvoru svjedoči *Popis sviuh, u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvari pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga. (1671. i 1681.)*.¹³⁵

¹³³ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 60 – 65.

¹³⁴ Sarti, *Živjeti u kući*, 138 – 139.

¹³⁵ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55 – 58.

U ovom popisu spominju se svileni pokrivač ukrašen crvenim atlasom na krajevima, u uglovima izvezen biserjem, a u sredini žute boje i mletački pokrivač izvezen sjajnim koncem, postavljen žutim atlasom te procijenjen na visoku novčanu svotu. Od krevetne opreme popisane su i marame izvezene zlatovezom, uzglavlja sa srebrnim i zlatnim vezom, plahte obrubljene zlatnim resama, kao i plahte vezene svilom i zlatnim koncem.¹³⁶

Petrov krevet imao je tri madraca, kako navodi inventar iz 13. 08. 1670. Bogata oprema kreveta uobičajena je za promatrano razdoblje, a više komada krevetnog rublja imale su čak i seljačke kuće. Društvena važnost kreveta najuočljivija je u Francuskoj, u kojoj krevet postaje izraz luksuza. Zbog toga se govorilo kako francuski kralj vlada iz kreveta, a u visokom društvu žene su primale posjetitelje ležeći u krevetu. Najraskošniji kreveti u kojima se primaju gosti su kreveti za pokazivanje, posebno popularni u drugoj polovici 17. stoljeća. Iza sobe s takvim krevetom nalazila se manja soba s krevetom za spavanje.¹³⁷

S obzirom da se u korištenom popisu ne spominje drugi, manje raskošan krevet, Petrov krevet imao je funkcionalnu i reprezentativnu ulogu. Proučavanjem popisa predmeta Petrovih stanova, pred očima čitatelja stvara se interijer bogat niskim stolicama s perzijskim ornamentima te manjim sagovima, stolovima prekrivenim tepisima, te oružjem. Prema popisu, može se pretpostaviti kako su zidovi prostorija bili obloženi tapetama od crvenog damasta, dok su podove ukrašavali perzijski, vuneni njemački, te svileni venecijanski sagovi.¹³⁸ Za primanje Petrovih gostiju vjerojatno je postojala utvrđena hijerarhija, pri čemu su važniji gosti možda primani u spavaćoj sobi s reprezentativnim krevetom, dok su manje prisni posjeti primani u dvoranama.

Ulogu reprezentacije ratničkog značaja obitelji imaju zastave izložene na zidu, kao i pozlaćeni mačevi, žezlo s drškom od ebanovine, pištolji te dijelovi konjske opreme, poput uzda i sedla. Ovi predmeti služili su i kao dekoracija prostorije. Njemačka odijela i čizme, vojnički opasači, grudnici za konje i koža za umatanje sablji osobne su Petrove stvari u kojima se izražava Petrova ratnička osobnost.

Uz brojne škrinje sa tekstilom, kakve su pronađene i u Katarininom stanu, u sobama se nalazila jednostavna odjeća, poput pamučnih pršnjaka, ali i svećeničkih plašteva, perina, te madraca. Na postojanje Petrove radne sobe upućuju škrinje s knjigama, željezni tijeskovi za pritiskanje pečata, te kutija od jelenjeg roga za čuvanje praha.¹³⁹

¹³⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 57.

¹³⁷ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 60 – 65; Sarti, *Živjeti u kući*, 142.

¹³⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 63 – 64.

¹³⁹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 63 – 64.

Luksuzni dekorativni predmeti poput četrdeset dvije rukom oslikane slike različita sadržaja, zavjese za vrata od jednostavne tkanine, ogledala, nojevo jaje, kristalni jaganjac Božji te raspelo ukrašavali su Petrov stan.¹⁴⁰

Veliki broj škrinja s tkaninama i knjigama, krzna, uzglavlja, odjeća izvan ormara i škrinja, zastave, turski pojasevi i sablje, te komadi različitih vrsta tkanine razbacani po prostoriji stvaraju dojam konfuznosti, te upućuju na priličnu neurednost ovog prostora, za razliku od Katarininog stana u kojem je većina predmeta bila pospremljena u škrinje.¹⁴¹ Ovakvo stanje prostora vjerojatno je posljedica okolnosti Petrovog odlaska iz Čakovca.

Popis koji su 1673. godine sastavili Petar Prašinski i Franjo Špoljarić svjedoči o razmjerima pljačke koja je dvije godine nakon urote rezultirala potpunim osiromašenjem interijera. U Novom dvoru ostali su manje atraktivni predmeti, uglavnom jednostavni stolovi i stolice te namještaj u sobama za posluhu, a u popisu se često koriste epiteti poput „razderan“, „rastrgan“, „izlizan“, „slomljen“, „male vrijednosti“, „napola slomljen“, „slomljen“ kako bi se opisalo stanje popisnog predmeta. U literaturi se smatra kako je takvo stanje inventara rezultat agresivnog postupanja vojnika u Novom dvoru.¹⁴²

Ovaj popis razlikuje se od prethodno korištenih, s obzirom da su prethodni popisi nastali u svrhu traganja za dragocjenostima, koje su popisane i odnesene caru u Beč, dok ovaj popis popisuje svu pokretnu i nepokretnu imovinu, bez obzira na njenu vrijednost. Svrha popisa bila je procjena vrijednosti imanja za kraljevsku ugarsku komoru. S obzirom da se u inventaru navodi namještaj koji nije spomenut u prethodnim popisima, otkrivaju se novi podaci o unutarnjem uređenju dvora. U popisu su navedene sve sobe u dvorcu, bez oznake funkcije ili pripadnosti, pa je moguće steći ograničen uvid u prostornu organizaciju stanova u palači.

U sobama više nema dekoracija ni osobnih predmeta Zrinskih. Primjerice, u velikoj palači, t. j. stanu, tri godine nakon urote sačuvano je 5 velikih kožnih stolica s naslonom, male istrošene stolice sa kožnom i tekstilnom presvlakom i velike mletačke stolice s naslonima, presvučene svilom s cvjetnim uzorkom. Sačuvani su i turski tepisi za pokrivanje stolova, te jedaći stol, stol za oltar te peć.¹⁴³

¹⁴⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 63 – 64.

¹⁴¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 63 – 64.

¹⁴² Ivan Jurišić, "Ostaci dobara Zrinskih nakon konfiskacije, prema popisu i procjeni 1672 – 1673., na primjeru utvrde Čakovec i popisa njenog inventara od 9. svibnja 1673.," u: *Povijest obitelji Zrinski*, ur. Jelena Hekman (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 78.

¹⁴³ Jurišić, "Ostaci dobara Zrinskih," 80 – 83.

U stanu Petra Zrinskog popisani su stol za objedovanje, zelena peć, veliki željezni krevet, te drveni ormar. Stol za objedovanje upućuje kako je Petrov stan imao blagovaonicu, t. j. gospodar je mogao jesti sam u svom stanu. Jedini sačuvani dekorativni elementi su kip saksonskog kneza i turski tepisi za stolove.¹⁴⁴

Među popisanim namještajem stolovi i stolice ističu se kao najčešći inventar, a korištenjem ovog popisa moguće je interpretirati važnost ove vrste namještaja u kulturi stanovanja u Čakovcu. Brojnost stolica u novovjekovnim kućama znak je bogatstva, s obzirom da je još u 18. stoljeću mali broj seljačkih domaćinstava opremljen stolicama, pa se za sjedenje koriste škrinja i krevet. U pojedinim dijelovima Europe, poput Pariza i Nizozemske, svaka kuća ima oko 3 ili 4 stola po stanu te 12 stolica, no ovakvi podaci za promatrano razdoblje čine iznimku. Za sjedenje se koriste i klupe bez naslona, koje se spominju i u Čakovcu, te sofe.¹⁴⁵ Inventari ostalih soba nalikuju inventaru velike palače, ali su za stan Petra Zrinskog spomenuti podaci o sustavu grijanja – hipokaustu, povezanom s malom susjednom sobom. Hipokaust je bio ukrašen slikama, a smatra se da se radi o prostorijama koje su bile grijane te služile za grijanje susjednih soba. U pismu iz 1638. godine spominju se parne komore u Čakovcu, možda u funkciji kupaonice. Osim hipokausta, u ovim popisima navode se i peći, primjerice zelena i bijela peć, a radi se o keramičkim pećima s obzirom da se spominje njihova ruševnost.¹⁴⁶

Predmeti osmanskog porijekla u interijeru Novog dvora

Važan dio unutrašnjeg uređenja Novog dvora čine predmeti osmanskog porijekla, a radi se o skupocjenom oružju i ćilimima kojima se pokrivaju podovi i stolovi. Toll opisuje kako je u trjemovima palače izložen turski plijen, „lukovi, tobolci, mlatovi, štitovi i drugo oružje te vrste. Njegov je sjaj ipak nadilazio bljesak sablji demeškinja. Među njima je bilo takvih kojima su lukovice bile urešene zlatom i srebrom."¹⁴⁷ Nikola Zrinski odveo je nizozemskog gosta u oružarnicu, koja ga je zadivila mnoštvom mjedjenih mušketa, bombardara, koplja, sablji i drugih vrstama oružja.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 69.

¹⁴⁵ Sarti, *Živjeti u kući*, 143.

¹⁴⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 26.

¹⁴⁷ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 154.

¹⁴⁸ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 154.

Opis svjedoči o ratničkoj kulturi Zrinskih te velikoj prisutnosti osmanskog i drugog oružja u trjemovima i interijeru dvora. Kako bi se predočila važnost osmanskih predmeta u dvorskoj kulturi Zrinskih, ukratko će se prikazati upotreba osmanskih predmeta na dvorovima plemstva u Erdelju i Ugarskoj. Inventari čakovečke imovine bilježe relativno malen broj vrijednih osmanskih predmeta, što je posljedica pljačke imanja. Stoga je proučavanjem zbirki ukrašenog oružja i osmanskih predmeta ugarskog plemstva sačuvanih do danas, moguće stvoriti predodžbu o izgledu čakovečkih zbirki.

Bogato ukrašeni osmanski buzdovani, ratni maljevi, sjekire te drugo oružje korišteno u osmanskim ceremonijama postali su popularni kao simboli moći na europskim dvorovima. Pojedine vrste osmanskog oružja proizvodile su se u lokalnim radionicama u kršćanskom svijetu, te je mnogo takvih predmeta sačuvano u europskim muzejima. Mnogi portreti plemstva istočne i srednje Europe prikazuju portretirane sa osmanskim oružjem, a ono se koristilo i tijekom karnevala te posebnih svečanosti. Primjerice, osmanske krilate sjekire predstavljale su simbole moći na portretima poljskog plemstva. Osmanska vojna oprema, poput metalnih oklopa i prekrivala za konje, bila je visoko cijenjena među ratnicima istočne Europe, s obzirom da je omogućavala slobodu kretanja u borbi. Mađarski obrtnici izrađivali su oružje u osmanskim *Porta* stilu, a plemstvo Erdelja i Ugarske je, unatoč sukobima, održavalo bliske veze s Osmanlijama. Tako je princ Erdelja Juraj Rakoczy (1630. - 1648.) naručivao osmanski tekstil te kupovao ukrašeno oružje preko poslanika u Istanbulu. Na njegov dvor u Gyulafehervaru dolazile su kacige, oklopi, sablje, te drago i poludrago kamenje iz Istanbula, koje su erdeljski majstori koristili za ukrašavanje oružja ili izradu nakita.

Članovi ugarske obitelji Esterhazy, čija je obiteljska sudbina i stjecanje bogatstva zavisila o osmanskim sukobima, tijekom ranog novog vijeka skupljaju veliku zbirku vrijednih osmanskih predmeta. Do danas je sačuvano oko 300 predmeta zbirke iz 16. i 17. stoljeća, a među njima su i osmanski šator, sedla, pokrivači za sedlo, tobolci za lukove izvezeni zlatnim nitima, osmanski bodeži ukrašeni dragim kamenjem, te nekoliko osmanskih mačeva. U zbirci se nalaze i osmanski češljevi i pojasevi ukrašeni dragim kamenjem. Ovakvi uporabni i ukrasni osmanski predmeti zabilježeni su i u Novom dvoru.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Nurhan Atasoy, *Impressions of Ottoman culture in Europe: Nurhan Atasoy, Lale Uluç.1453-1699* (Istanbul: Armaggan, 2012), 234, 256 – 260.

Kukuljevićev *Popis sviuh...* sadrži vrlo velik broj osmanskog oružja i konjske opreme, primjerice navodi se sablja demeškinja sa jaspidovim drškom okićenim rubinima, granatima i tirkizom, procijenjena na 6000 forinti, demeškinja sa nožicama od bijelog srebra, granatom na balčaku i svilenom vrpcom i sablja s turskim gvoždem i balčakom od roga bivola.¹⁵⁰ Sablje demeškinje, izrađene u gradu Damasku, bile su posebno cijenjene i često su se darivale među plemstvom. Primjerice, u Dresdenskoj kolekciji sačuvana je osmanska sablja sa mamelučkom oštricom, te urezanim datumom 1617. – 1618. Ova sablja dar je firentinskog vojvode izbornom knezu Saksonije.¹⁵¹

Od konjske opreme u popisu se spominju srebrne žvale napravljene na turski način, turska amajlija sa zlatnim kitama, te konjska oprema s podprsinom od čistog srebra s pozlatom. U popisu je ukupno navedeno 10 turskih sablji, od kojih se za 5 sablji navodi da su „sablje dimišćijske“, tj. demeškinje, a spominje se i jedan turski handžar. Od ostalih metalnih predmeta osmanske provenijencije spominju se srebrne turske žlice u toku izvezenom zlatom i srebrom, namijenjene korištenju na putovanjima te jednostavni turski kamen za pojas.¹⁵²

Osmanski predmeti bili su iznimno cijenjeni, a s obzirom da se radilo u umjetnički ukrašenim rukotvorinama visoke kvalitete, europski su vladari često na dar dobivali osmansko oružje.¹⁵³ Primjerice, 1620. saksonski knez izbornik Johann Georg I. primio je dar od kralja Ferdinanda II. (1619. – 1637.), koji se sastojao od osmanskog mača i buzdovana optočenog dragim i poludragim kamenjem, osmanske konjske opreme, te osmanskog sedla. Osim darivanja vladarima, plemstvo na područjima pogođenim osmanskim sukobima (primjerice u Hrvatskoj, Ugarskoj, Poljskoj) često je razmjenjivalo osmansko oružje.¹⁵⁴

U dvorskoj kulturi Čakovca mogu se promatrati pojave darivanja osmanskih predmeta prijateljima i gostima. U Tollovom pismu autor navodi kako ga je grof Nikola VII. na odlasku bogato nadario, poklonivši mu turskog konja, tri turske knjige te „skupocjenu sablju demeškinju.“¹⁵⁵

¹⁵⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55, 58.

¹⁵¹ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 299 – 300.

¹⁵² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55, 58.

¹⁵³ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 234, 256 – 260.

¹⁵⁴ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 299 – 300.

¹⁵⁵ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 158.

Demeškinje su izazivale posebno divljenje zbog tehnike ornamentiranja metala poput tkanine damasta. Osmanski predmeti u Čakovcu dio su kulture življenja, ali imaju i važnu ulogu u ratničkom identitetu obitelji te predstavljaju artefakte obiteljskog sjećanja na sudjelovanje u borbama s Osmanlijama. Toll opisuje predvorja u kojima su izložene osmanske krvave zastave, što je, s obzirom na teškoće u otimanju neprijateljskog stijega, simboliziralo posebno junaštvo Zrinskih.¹⁵⁶

O načinu na koji je Nikola VII. dolazio do mnoštva osmanskih predmeta piše Evlija Čelebija, a radi se o trgovini osmanskim zarobljenicima i ratnoj pljački. Četovanje je za Zrinske predstavljalo važan izvor prihoda, pa je prema Čelebiju, za otkup bihačkog kapetana Nikola VII. primio „12 srijemskih kola dragocjene robe“, a tražio je i 40 konja, umjesto kojih je dobio 40 samurovih krzna.¹⁵⁷ Prema podacima koje navodi Čelebija, Novi dvor zasigurno je bio prepun osmanskih predmeta, poput luksuznih tekstila i ukrašenog oružja, te jednostavnijih uporabnih predmeta.

Nakon oružja, sljedeću skupinu osmanskih predmeta u Novom dvoru čine tekstili. Osmanski tekstili popisani u Čakovcu su ćilimi i tepisi za prekrivanje podova i stolova. Tepisi su u ranom novom vijeku najskuplji i najprestižniji osmanski proizvod. S obzirom da je njihova opskrba ograničena, njihovo posjedovanje bila je povlastica bogatih. Radi se o luksuznim predmetima, koji su se pokazivali u svakoj važnijoj prilici.¹⁵⁸ Stoga je u razumijevanju važnosti osmanskog tekstila kao luksuznog predmeta dostupnog samo privilegiranim, važno osvijestiti ulogu ovih predmeta u vrijednosnom sustavu ugarske kulture, kojoj pripada i obitelj Zrinski.

Na području nekadašnjeg Ugarskog kraljevstva distribucija osmanskih tepiha i ćilima razlikovala se s obzirom na status pojedinog područja. Tako je u osmanskom dijelu Ugarske njihova trgovina bila slobodna, dok su se u Transilvaniji i habsburškim zemljama tepisi širili prodajom na tržištu, ali i drugim sredstvima.

Osmanski tepisi mogli su biti darovani vladaru diplomatskim putem, moglo ih se dobiti kao otkupninu za osmanskog zarobljenika ili u pljački, u kojima su tepisi bili ratni plijen. O vrijednosti osmanskih tepiha svjedoče i oporuke na području rumunjskih zemalja, u kojima se redovito spominju tepisi.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 25, 154.

¹⁵⁷ Čelebija, *Putopis*, 247 – 248.

¹⁵⁸ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 173 - 174, 176, 178 - 180

¹⁵⁹ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 173 - 174, 176, 178 – 180.

Tepisi su se davali mladenkama u miraz ili svadbeni dar, a koriste se i u erdeljskim crkvama za prekrivanje zidova i grobova, te kao oblik plaćanja poreza. Palače erdeljskih prinčeva bile su bogato ukrašene osmanskim tepisima, primjerice dvor Gabora Bethlena u Gyulafehervaru ukrašavalo je čak 259 ćilima.

Sobe ugarskih dvoraca bile su ukrašene tepisima, koji se uglavnom nisu polagali na pod, već su visjeli na zidu i prekrivali stolove umjesto stolnjaka. Iz opisa posjeta Vaclava de Mitrovice, koji 1591. posjećuje lokalnog pašu u Budi, vidljivo je kako su se tepisi koristili kao pokrov za pod isključivo u prisutnosti kraljeva, kada su njima prekrivana i prijestolja.¹⁶⁰

U Kukuljevićevom popisu spominju se 3 perzijska saga, te jedan njemački napravljen od „vune na turski način”.¹⁶¹

U popisu od 13. 08. 1670. godine u Katarininom stanu spominju se turski sagovi s prikazom različitih bitaka, obješeni na zid, pri čemu se ne navodi njihov broj, kao i 2 komada crvenih lanenih turskih prostirača, dok se u popisu stvari koje su doznačene od strane Petra Prašinskog spominje 1 četvrtasti turski sag. Drugi popis koji je sastavio Mihovil Svetanić spominje 1 šareni turski sag namijenjen prekrivanju 2 stola, te još 1 u četvrtoj sobi velike palače.¹⁶²

Na temelju iznesenih podataka iz izvora i literature može se zaključiti kako unutrašnje uređenje Novog dvora obilježava namještaj uobičajen za europske plemićke rezidencije toga vremena, poput mnoštva stolica, škrinja i ormara. Posebnost interijera Novog dvora predstavljaju predmeti osmanskog porijekla, koji zauzimaju istaknuto mjesto u dvorskoj kulturi Čakovca. Brojnost osmanskih dekorativnih i uporabnih predmeta u plemićkim interijerima obilježje je kulture stanovanja plemstva na graničnim područjima, pa tako i Novog dvora.

U organizaciji prostora vidljiva je diferencijacija u namjeni soba, što odgovara općem trendu u kulturi stanovanja. Iznimka po kojoj Novi dvor odstupa od opisanih značajki u uređenju prostora 17. stoljeća je dominantno korištenje škrinja, umjesto ormara, koji u zapadnoj Europi prevladavaju. Osmanski predmeti u dvorskoj kulturi Čakovca imali su reprezentativni značaj, te funkciju sjećanja na junaštva članova obitelji. Za razliku od predjela u kojima nije bilo kontakata s Osmanlijama, ovi predmeti nisu shvaćani kao kurioziteti, već su predstavljali sastavni dio kulture stanovanja. Analizom popisa potvrđena je postavljena hipoteza o čakovečkom dvoru kao plemićkoj rezidenciji s mnoštvo diferenciranih prostorija, opremljenih namještajem koji odražavaju plemićki status, te luksuznim dekorativnim predmetima.

¹⁶⁰ Atasoy, *Impressions of Ottoman culture*, 173 - 174, 176, 178 – 180.

¹⁶¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 57.

¹⁶² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 62 – 71.

Portreti kao dio kulture reprezentacije u Čakovcu

Zbog sloma urote nije moguće sa sigurnošću identificirati portrete koji su se nalazili u Čakovcu za života Nikole i Petra Zrinskog, kao ni utvrditi da li je postojala galerija obiteljskih portreta. Iako ne postoje primarni izvori, nakon sloma urote pronađeni su portreti članova obitelji, za koje se pretpostavlja da su se nekada nalazili u Novom dvoru. Hipotezom korištenom u ovom poglavlju pokušat će se dokazati kako su portreti u Novom dvoru služili kao reprezentacija društvenog značaja članova obitelji, te kako se proučavanjem portretne simbolike mogu otkriti vladarske ambicije portretiranih.

Za magnate je posebno važna politička funkcija portreta, u kojoj se portreti koriste kao sredstvo izražavanja političke moći prikazane osobe.

U ovom poglavlju ukratko će se opisati obilježja portreta kao forme reprezentacije, nakon čega slijedi opis odabranih portreta i portretnih skulptura čakovečkog dvora.

Prema definiciji elektroničkog izdanja Hrvatske enciklopedije, pojam „portret” u različitim vrstama likovne umjetnosti, poput kiparstva, slikarstva, fotografije i grafike, podrazumijeva „prikaz određene osobe s njezinim fizičkim obilježjima i psihičkim izrazom”.¹⁶³ S obzirom na način prikaza lica, portret može prikazivati samo lice ili glavu (poluprofil, profil, *en face* ili tri četvrtine profila), te poprsje, portretirani lik do koljena ili cijelu figuru. S obzirom na formalna i sadržajna obilježja, portret može biti intiman ili reprezentativan. Reprezentativni portreti tijekom ranog novog vijeka nalazili su se u dvorovima plemstva, dok su portretni kipovi bili smješteni u crkvama, na trgovima i javnim mjestima, te služili kao nadgrobni spomenici. Osim portreta koji prikazuje pojedinca, postoje i dvostruki portret s dvjema prikazanim osobama, intimni obiteljski portreti, te skupni portreti s većim brojem osoba. U periodu renesanse portret se razvija kao posebno područje likovne umjetnosti, a vrhunac razvoja portreta je razdoblje 17. i 18. stoljeća.¹⁶⁴

Portret kao umjetnička forma posjeduje veliku snagu reprezentacije, a razumijevanje kompleksnosti portreta važno je za pravilnu interpretaciju. Kao oblik reprezentacije, portret se definira kao umjetničko djelo koje predstavlja jedinstvenu osobu, a može biti usmjereno na postizanje sličnosti sa živim modelom, pri čemu se nastoji vjerno prikazati fizičke karakteristike pojedinca, te na prikaz društvenog položaja ili psihe pojedinca, koja podrazumijeva karakterna obilježja.¹⁶⁵

¹⁶³ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49611>, posjet 15. 04. 2016

¹⁶⁴ Internet Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49611>, posjet 15. 04. 2016.

¹⁶⁵ Shearer West, *Portraiture* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 21.

Neki portreti rađeni su u skladu sa umjetničkim i društvenim konvencijama vremena, pri čemu se model prikazuje kao tipičan predstavnik svoga staleža. Međutim, postoje i portreti koji naglašavaju jedinstvene fizičke i karakterne osobine portretiranog, pri čemu se model u portretnom prikazu izdvaja iz svoje okoline. Za nastajanje portreta važan je i proces pregovora između naručitelja, tj. mecene, modela i umjetnika, koji znatno utječe na konačan prikaz modela.¹⁶⁶

Portreti se mogu koristiti kao povijesni izvori, ali prilikom korištenja portreta na taj način, važno je osvijestiti ograničenja vizualnih izvora. Portret je umjetnički oblik koji nastaje slijedeći sustav konvencija koje se sporo mijenjaju. Osim toga, portret je simbolički oblik jer geste i poze modela, kao i predmeti u prostoru koji ih okružuje, često imaju simboličko značenje. Prema konvencijama portretne umjetnosti, modeli su obično prikazani na povoljan način, a pretpostavlja se da su geste i odjeća osoba bile nesvakidašnje, tj. odabrane posebno za tu priliku. Radi se o samoprikazivanju, koje je sociolog Ervin Goffman definirao kao proces obilježen interakcijom modela i umjetnika. Konvencije samoprikazivanja prilagođavale su se povijesnom periodu i modelu. Za identitet prikazane osobe posebno su važni predmeti i dekor smješten u prostoru oko modela. Pojedini simbolični predmeti mogu upućivati gledatelja na društveni status prikazane osobe. Peter Burke naglašava da portreti svjedoče o društvenim iluzijama, a ne o društvenoj stvarnosti, ali su važan izvor za povijest vrijednosti, mentaliteta i uvjerenja.¹⁶⁷ Društvene uloge povezane su s identitetom modela, za koji se smatralo kako je izražen u vanjskim obilježjima osobe, poput lica, tijela, karaktera i rase, ali su portretirani prikazivani u skladu s konvencijama, odjećom i pozama koje su odgovarale njihovom staležu. Od vremena renesanse umjetnici nastoje postići ravnotežu između psihičkih i fizičkih karakteristika portretiranog.¹⁶⁸

¹⁶⁶ West, *Portraiture*, 21.

¹⁶⁷ Peter Burke, *Očevid Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, prev. Marko Gregorić (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003), 23, 25.

¹⁶⁸ West, *Portraiture*, 25 – 32.

Važan utjecaj na držanje i poze modela u portretnoj umjetnosti imalo je Castiglioneovo djelo *Dvoranin*. Ideje o savršenom ponašanju u društvu postaju dio konvencija u portretnom prikazivanju, pa se portretirani najčešće prikazuju s neutralnim izrazom lica, bez facijalne ekspresije koja se na portretima smatrala ružnom i neprirodnom. Portreti su reprezentacije, ali i materijalni objekti, koji se koriste u dinastičke, propagandne, komemorativne, sudske i osobne svrhe. Smatrali su se estetskim objektima, ali uvijek se obraćaju javnosti, te služe nekoj socijalnoj svrsi. Portreti u formi slika obješenih na zid ostaju najčešći medij izrade portreta, ali i crteži, skice, novčići, medalje, plakete, te portretne skulpture važan su medij oblikovanja portreta.¹⁶⁹

Pretpostavlja se kako je obitelj Zrinski u Novom dvoru posjedovala zbirku naslikanih portreta članova obitelji, ali i portretne biste ugarskog plemstva te članova dinastije Habsburg. Za čakovečku dvorsku kulturu važan oblik prikupljanja portreta je stvaranje portretne galerije, koja postaje uobičajena od 15. stoljeća u Italiji i sjevernoj Europi. Portreti uglednih ljudi nalazili su se u knjižnicama ili radnim sobama renesansnih prinčeva kao predmeti koji izazivaju nadahnuće i oponašanje. Jednu od najranijih portretnih zbirki nastalu u 16. stoljeću sakupio je Paolo Giovio, biskup od Nocere, čiju je knjigu Nikola Zrinski imao u svojoj knjižnici. Njegova zbirka sadržavala je 400 portreta slavnih ljudi, a bila je izložena u njegovoj vili na jezeru Como.¹⁷⁰

Ova kolekcija utjecala je na stvaranje portretnih galerija u Španjolskoj, Italiji i njemačkim zemljama. Zbirke portreta kraljevskih i aristokratskih obitelji izlagane su u reprezentativnim sobama ili dugim galerijama, kako bi se stvorio dojam kontinuiteta obitelji. Takva serija portreta služila je kao vrsta genealoškog stabla kojom se potvrđivalo privilegirano podrijetlo obitelji. Iako portreti predstavljaju reprezentaciju, a ne dokument, njihova je uloga često dokumentarna, s obzirom da su detaljno prikazivane pojedinosti odjeće, lica i držanja portretirane osobe. Stoga se u ranom novom vijeku koriste prilikom sklapanja brakova visokog plemstva, te se daruju prijateljima. Portreti europskih vladara trebali su izraziti njihov politički autoritet. Najpoznatiji primjer upotrebe portreta kao reprezentacije moći je portret francuskog kralja Luja XIV., čiji su dvorski umjetnici bili zaduženi za jačanje ugleda apsolutističkog vladara.¹⁷¹

¹⁶⁹ West, *Portraiture*, 34 – 43.

¹⁷⁰ West, *Portraiture*, 44 – 45.

¹⁷¹ West, *Portraiture*, 45, 60, 61, 66, 67.

Za područje sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske promatrano u ovom radu najviše portretnih zbirki sačuvano je iz perioda od 1650. do 1800. godine. Radi se većinom o portretima vladara, plemstva i svećenika, a u reprezentativnim prostorima institucija vlasti najčešći su vladarski portreti, dok su u palačama najbrojniji portreti plemstva. U periodu ranog novog vijeka na hrvatskom prostoru ističu se portretne zbirke obitelji Drašković i Erdödy, nastale postupno tijekom 18. stoljeća.¹⁷²

U čakovečkom dvoru portreti su zastupljeni u četiri oblika: na starim novcima, medaljama, zidnim portretima, te portretnim bistama. Kako bi se ustanovila njihova brojnost, važno je proučiti popise konfiscirane imovine (*Inventatio rerum mobilium in arce Chaktorna, 13 Augusti 1670. Confiscationis bonorum mobilium*), kao i opis Jakova Tolla, koji, uz fotografske reprodukcije odabranih portreta i portretnih bista, čine korištene izvore za proučavanje portreta u Čakovcu. Toll u opisu čakovečkih trijemova piše kako su se „ondje (...) pokazivale slike koje su prikazivale grofove hrabre pothvate. Sjećam se jedne na kojoj se okrenuo i odsjekao glavu Turčinu koji ga je uhvatio za plašt i podigavši desnicu prijetio mu smrću. (...) Ovoj se profinjenosti pridružila nadasve obilna dopuna, otvorena riznica, gdje je uz ostalo vrijedno bilo i obilje starih novaca.”¹⁷³ Među primjercima starog novca, Toll navodi mjedeni i zlatni novac Aleksandra Velikog srebrni novac rimskih careva Otona, Pescenija Nigera i Vitelija, kao i mjedeni novac rimskih pjesnika Horacija, Ovidija i drugih. S obzirom da pjesnici nisu imali pravo kovanja novca u starom Rimu, pretpostavlja se kako je riječ o novcu izrađenom u renesansi. Toll dalje opisuje medalje s likovima „kraljeva, prvaka i slavnih muževa, umanjena kružna oblika, izrađeni strugalom, kako pretpostavljam. Među ostalim su mi bili pokazani nadasve skladni likovi Martina Luthera i supruge Katarine.”¹⁷⁴

U ovom opisu navode se tri tipa portreta – zidne slike, za koje se u literaturi pretpostavlja da su freske, novci i medalje. Novci i medalje čuvali su se u riznici, koja je obrađena u posebnom poglavlju. S obzirom da o spomenutim zidnim slikama nisu pronađeni podaci u literaturi, ovdje su prikazani sačuvani slikani portreti koji su vjerojatno visjeli na zidovima prostorija u Novom dvoru.

¹⁷² Maleković, ur., *Od svagdana do blagdana*, 148, 150.

¹⁷³ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 145.

¹⁷⁴ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 145.

Uvidom u popise konfiscirane imovine vidljivo je kako su opisi umjetnina vrlo šturi, te je često nemoguće zaključiti o kakvom se tipu slika radi, dok se reprezentativni portreti članova obitelji Zrinski uopće ne spominju. Pretpostavlja se da je razlog tome podjela čakovečkog imanja nakon Nikoline smrti, kada je oporukom određena imovina koja će pripasti udovici Mariji Sofiji Löbl i sinu Adamu. Kako je Nikola VII. Zrinski poginuo u lovu na vepra, te nije podlijegao optužbi za veleizdaju, dio imanja koji je pripao njegovim nasljednicima, supruzi i sinu, nije bio zaplijenjen. Stoga se smatra da su portreti bili u Adamovom i Sofijinom dijelu dvorca. U zapisniku o konfiskaciji Petrove imovine iz 19. 05. – 02. 07. 1670. godine spominju se „slike jedan rif duge, lijepe, različite vrste 8, u kući osrednje slike 2, u prvoj kući slika kneza saskoga, u drugoj pobožnih slika 5, druge razne slike, različite vrste 13.“¹⁷⁵

U popisu od 13. 08. 1670. godine, među predmetima popisanim u tri stana na gornjem katu navode se 42 rukom slikane slike, dok se u popisu iz 1673. navodi 39 slika za ukrašavanje hipokausta.¹⁷⁶

Sudbina reprezentativnih obiteljskih portreta povezana je s neuspjehom urote, kada su mnogi predmeti izneseni iz Čakovca završili kao dio unutarnjeg uređenja domova austrijskih i hrvatskih plemića. Pretpostavlja se kako car nije uzeo slike koje su prikazivale urotnike, no postoji sumnja kako je jedan dio portreta otuđio grof Lobkowitz, carev tajni savjetnik, poznat po svom interesu za sakupljanje umjetnina. U njegovom dvorcu u češkim Roudnicama nalazi se grupa uljenih portreta koji prikazuju članove obitelji Zrinski, za koje se pretpostavlja da su bili sastavni dio uređenja čakovečkog dvora. To su portreti koji prikazuju suprugu Nikole Zrinskog Sigetskog Evu Rožemberk, mladog Nikolu VII. te njegovu suprugu Sofiju Löbl, te portreti Petra Zrinskog i Adama u dječjoj dobi. S obzirom da se u dvorcu u Roudnicama nalazi i arhiv s dokumentima o magnatskoj uroti, te veliki broj portreta istaknutih suvremenika, pretpostavlja se kako su portreti doneseni u Roudnice kao dio plijena od pljačke Zrinskih imanja.¹⁷⁷ U Hrvatskoj se najviše portreta članova obitelji Zrinski sačuvalo u posjedu Crkve – zagrebačke biskupije, pavlinskog i franjevačkog reda i župe Rečica, a jedan portret sačuvan je i u Trakošćanu u vlasništvu obitelji Drašković. S obzirom na događanja nakon urote, kada je nad obiteljima urotnika proveden *damnatio memoriae*, nije bilo poželjno posjedovati portrete tako nepoćudnih osoba. Pretpostavlja se kako su njihovi portreti uništavani, sakrivani ili im se mijenjao identitet.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Marijana Schneider, "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti," *Historijski zbornik* nepoznat broj (1972 – 1973), 252, 254.

¹⁷⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 64, 67.

¹⁷⁷ Schneider, "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti," 259, 260.

¹⁷⁸ Schneider, "Zrinski i Frankopani," 260.

Oton Iveković istaknuo je kako u pitanju autentičnosti, vremena nastanka te autorstva portreta postoji velika nesigurnost u stručnim krugovima, s obzirom da je nakon urote većina portreta stradala. Suvremeni leci i ilustracije u knjigama bili su najrašireniji oblik portretnog prikazivanja braće Zrinski, pri čemu je mnogo takvih prikaza bilo izmišljeno, te nije prikazivalo stvarne osobe. Stoga se kao najautentičniji spominje lik Petra Zrinskog prikazan na naslovnoj strani djela *Adrijanskoga mora sirena*, a većina autora ističe i Widemannove portrete kao mjerodavne uzore prema kojima nastaju ostali slikani portreti.¹⁷⁹

Margarita Šimat Sveštarov podijelila je likovno naslijeđe Zrinskih u dvije kategorije – prva portretna cjelina pripada vrsti magnatskog, reprezentativnog i vladarskog portreta, a njegova svrha je emisija značaja Zrinskih, dok drugu portretnu cjelinu čini europska nakladnička produkcija portreta braće Zrinski. Kroz navedenu produkciju može se pratiti percepcija uloge Zrinskih u protuturskim ratovima od strane europske javnosti. Radi se o ilustriranim lecima, te ilustracijama u knjigama koje prikazuju Nikolu i Petra Zrinskog kao Božje ratnike u borbi protiv nevjernika.¹⁸⁰

U ovom radu prikazat će se prva portretna cjelina, koja obuhvaća portrete članova obitelji kao sastavnog dijela uređenja dvora, te portretne skulpture koje predstavljaju zasebnu zbirku portreta. U svakoj skupini odabrana su 4 portreta. Dvor u Čakovcu smatra se mjestom u kojem je smještena galerija portreta obiteljskih predaka, a prilikom analize prve portretne cjeline važno je istaknuti općenita obilježja portreta Zrinskih. Portretna ikonografija temeljena je na herojskom značaju Nikole Šubića Zrinskog. Nakon njegove smrti, članovi obitelji prihvaćaju ikonografske predloške herojskih ličnosti, herojskog imena i herojske obitelji. Ovi ikonografski predlošci izraženi su u likovnim prikazima, te čine važan dio dvorske kulture u Čakovcu. Na mecenatsku djelatnost Zrinskih i vrstu portreta koje su preferirali utječe njihovo kulturno okruženje, a radi se kulturnoj periferiji i periferijskoj kulturnoj sredini, koja se u značajkama portreta očituje kroz pojavu stilske retardacije i ikonografske tradicionalnosti.¹⁸¹

¹⁷⁹ Oton Iveković, "Posljednji Zrinski i Frankopani u tvornoj umjetnosti," u: *Posljednji Zrinski i Frankopani.*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: Matica hrvatska, 1908), 288–299.

¹⁸⁰ Margarita Šimat, "Portreti Nikole i Petra Zrinskih Ikonografska emisija značaja i pretenzija," u: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov, sv. 1 [Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000], 60.

¹⁸¹ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 64 - 67.

Naime, dok je u to vrijeme u europskom portretnom slikarstvu naglasak na psihološkoj karakterizaciji modela, Zrinski naručuju portrete u kojima se kroz pripadajuće predmete i dekor interijera naglašava njihov značaj i društveni položaj. Međutim, sačuvani portreti dokaz su i svijesti Zrinskih o važnosti umjetničkog predstavljanja u javnoj reprezentaciji i emitiranju značaja. Najvažniji dio ikonografskog programa zrinskih portreta je kult predaka, pa portreti osim reprezentativne, imaju i komemorativnu ulogu, jer se kroz portrete čuva sjećanje na pokojne članove obitelji. Portreti se odlikuju regresivnim stilom, koji označava mecenatski utjecaj u nastajanju portreta, pri čemu majstori odstupaju od aktualnog slikarskog stila kako bi ispunili zahtjeve naručitelja, te slikaju prema starijim uzorima. Ipak, odabir majstora svjedoči o odmaku naručitelja od tradicije, ali se u prikazima ističe funkcionalna ikonografija, koja izražava vojni i herojski značaj obitelji.¹⁸² Slijedi opis 4 odabrana portreta iz prve portretne cjeline.

Budimpeštanski portret Nikole VII. Zrinskog

Prvi portret (prilog 3.) u literaturi se spominje kao budimpeštanski portret Nikole VII. Zrinskog bez oznake autorstva i godine nastanka, a prikazuje Nikolu u „auličkoj scenografiji velikaške audijencije“.¹⁸³ Pretpostavlja se kako je nastao 1649. godine, nakon podjele posjeda među braćom, a danas se nalazi u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti. Radi se o tipičnom monumentalnom magnatskom portretu koji pripada galeriji predaka. Takvi portreti odlikuju se reprezentativnim dimenzijama, a portretirani velikaši obično su prikazani u pozi audijencije, odjeveni u nacionalnu nošnju, te okruženi atributima koji simboliziraju njihov društveni položaj. Atributi i stav audijencije prezentiraju javni značaj portretiranih javnosti i potomcima. Nikola je prikazan u tradicionalnoj odjeći ugarskog plemstva – mentenu ukrašenom velikim gumbima, ogrnut plaštem sa krznenim obrubom, te obuven u visoke svijetle čizme. Izraz lica i fizionimija usporediva je sa portretom Eliasa Widemanna iz 1646., čiji se bakroreznici portreti Nikole i Petra Zrinskog smatraju predlošcima po kojima su oblikovani portreti braće koji nisu nastali poziranjem modela. Interijer je obilježen „dramatično uzvijorenom zavjesom“¹⁸⁴, koja nije karakteristična za ovakve portrete, a vjerojatno je služila kako bi se naglasila važnost prikazane osobe.¹⁸⁵

¹⁸² Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 64 - 67.

¹⁸³ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 72.

¹⁸⁴ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 74.

¹⁸⁵ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 72 – 74, 111.

Najvažniji magnatski atribut portreta je škrinja isprava i privilegija, koja predstavlja zakonsku osnovu položaja Zrinskih u društvu.¹⁸⁶

S obzirom da se škrinja čuvala u obiteljskom središtu Čakovcu, smatra se kako se portret izvorno nalazio u Čakovcu, kojeg simbolizira škrinja privilegija.¹⁸⁷

Portret Nikole Zrinskog autora Jana Thomasa

Sljedeći portret (slika 2.) je portret Nikole Zrinskog autora Jana Thomasa, nastao prema živom modelu. Ovaj portret vjerojatno je izrađen oko 1648. godine, a prikazuje Nikolu u vrijeme najvećih vojnih i političkih uspjeha.¹⁸⁸ Danas se nalazi u zbirci Lobkowitz u dvorcu Roudnice. Model je prikazan u poluprofilu, a u podignutoj ruci sa zasukanim rukavom drži topuz od ebanovine sa zlatnom glavom. Poza i gesta uzdignute ruke podsjećaju na vladarski autoritet, a vojno zapovjedništvo karakterizira sablja u donjem desnom kutu, čiji je držak ukrašen zlatom.¹⁸⁹ Zrinski je prikazan u polufiguri, u prirodnoj veličini, čime kao i prethodni portret pripada tipu magnatskih dvorskih portreta.¹⁹⁰

U odnosu na druge portrete, tijelo je prikazano krupnije, a stav modela je napet i u pokretu. Nikola je prikazan s karakterističnom dugom kosom i brkovima, zamišljenog i usredotočenog pogleda, usmjerenog u promatrača. Crvena boja mentena, tradicionalne nošnje ugarskih magnata, u oštrou kontrastu sa tamnom pozadinom, a Nikola je prikazan bez suvišnog nakita i ukrasa u interijeru, čime je izražena njegova jednostavnost.¹⁹¹

Ovaj portret smatra se najboljim portretom Nikole Zrinskog, čiji je autor Jan Thomas poznat kao posljednji Rubensov učenik. Thomas je nizozemski slikar koji svoje radove prilagođava zahtjevima naručitelja, a portretirao je češku aristokraciju te radio kao dvorski slikar na dvoru Leopolda I. Odabir slikara pokazuje i važan položaj Nikole na dvoru, a ovaj portret nastao je kako bi obilježio vrijeme najvećih Nikolinih uspjeha. U stavu i kompoziciji djelo odgovara prethodnom portretu. Odstupanjima u stilu, poput zlatnog odsjaja nakita, jasnog i zatvorenog obrisa, te regresivnošću, koja se očituje u isticanju ikonografskih atributa (sablja i topuz), umjetnik je djelo prilagodio kulturi periferne sredine.¹⁹²

¹⁸⁶ Napomena: Iako se na fotografiji portreta ne vidi spomenuti stol sa škrinjom privilegija, on je opisan u literaturi, a portret je važan kao predložak po kojem su nastajali kasniji portreti.

¹⁸⁷ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 72 – 74, 111.

¹⁸⁸ Schneider, "Zrinski i Frankopani," 261.

¹⁸⁹ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 76 – 79.

¹⁹⁰ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 76 – 79.

¹⁹¹ Schneider, "Zrinski i Frankopani," 261.

¹⁹² Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 76 – 79.

Slika 1.

Slika 2.

Prilog 3. Budimpeštanski portret Nikole VII. Zrinskog i portret Nikole Zrinskog autora Jana Thomasa

Portret Petra Zrinskog kao vojskovođe

Portret Petra Zrinskog (prilog 4.) kao vojskovođe važan je s obzirom da odstupa od dotadašnjih portretnih obilježja periferijske kulturne sredine. Portret je izrađen u prirodnoj veličini, te zadovoljava obilježja reprezentativnih magnatskih portreta u obiteljskim galerijama plemstva hrvatskog i ugarskog prostora. Ovaj portret otkriven je 1935. u zbirci Ernesta Lajossa, u skupini portreta koji prikazuju Nikolu, Katarinu, te Petra, zbog čega se smatra da su bili dio obiteljske galerije u Čakovcu ili Ozlju. Danas se čuva u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti. Radi se o reprezentativnom auličkom portretu, nepoznatog autora. Pretpostavlja se da se radi o majstoru mletačke provenijencije, a umjetnička izvedba ukazuje na promjenu ukusa i preferencija Zrinskih u portretnom slikarstvu.¹⁹⁵

¹⁹³ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," ilustracija br. 4.

¹⁹⁴ Internet Nikola Zrinski, http://www.wikiwand.com/de/Nikolaus_Zrinski, posjet 03. 06. 2016.

¹⁹⁵ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 85 – 87, 100, 111.

Crte lica odgovaraju Petrovom portretu na naslovnici epa *Adrianskoga mora sirena* iz 1660. godine, pa se smatra kako je portret nastao nakon te godine. S obzirom na Petrove česte boravke u Veneciji, pretpostavlja se da je u Mlecima naručio ovaj portret ili doveo majstora koji će ga portretirati u Hrvatsku.¹⁹⁶

Portret prikazuje Petra kao ratnika sa zasukanim rukavima i isukanom sabljom, muškarca snažnog stasa u kapetanskoj *galli*. Osobni atributi imaju važnu ulogu i na ovom portretu, pa su kraj Petra na tlu naslikani položen štit, oružje, korice sablje i krznena kapa s perjem. Radi se o memorabilijama pretka Nikole Sigetskog. Kao i na prvom Nikolinom portretu, u interijeru se javlja zavjesa koja dijeli Petra od bojnog polja u pozadini, uz prikaz podignutog krila šatora, iza kojeg je vidljiv ratni sukob u dolini. Zavjesa simbolizira rezidenciju u kojoj Petar stoluje kao vladar u vladarskoj audijenciji. Na slici su dva izvora svjetla – rano jutarnje svjetlo pod kojim se odvija bitka, te umjetno svjetlo s dna portreta koje osvjetljava Petra. Simultano su prikazana dva prostora u kojima se odvija život Zrinskih – dvor i bojno polje. Petrov pogled usmjeren je na bitku, a ovakav koncept prikaza audijencije s bitkom u pozadini potječe iz tintoretovske tradicije, što ukazuje na odmak od dotadašnjih obiteljskih portreta. Regresivna obilježja i dalje su prisutna u vidu isticanja funkcionalnih atributa, poput memorabilija Nikole Sigetskog.¹⁹⁷

Portret Petra Zrinskog kao bana iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu

Portret Petra Zrinskog kao bana iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu sljedeći je analizirani portret (slika 4.). Autor portreta je nepoznat, a radi se o najreprezentativnijem Petrovom portretu, banskom portretu, zbog čega se vjerojatno nalazio u Čakovcu, kao obiteljskom sjedištu. Slika se danas nalazi u Nadbiskupskom dvoru u Zagrebu.¹⁹⁸

Ovaj portret odgovara formi vladarskih portreta, s obzirom da je Petar portretiran s vladarskim atributima, poput plašta s hermelinom oko ramena, odjeven u brokatno odijelo, ponosnog držanja te s kretnjom ruke koja podsjeća na vladarsku. Petar je prikazan frontalno, u zrelijoj dobi, vjerojatno u periodu kada je zamijenio Nikolu na mjestu hrvatskog bana (1665. godine), na vrhuncu političke moći i u jeku priprema za urotu.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 85 – 87, 100, 111.

¹⁹⁷ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 85 – 87, 100.

¹⁹⁸ Schneider, "Zrinski i Frankopani," 263.

¹⁹⁹ Schneider, "Zrinski i Frankopani," 263.

Prema tipu, portret pripada vladarskom portretu, a u takvim djelima izražavanje autoriteta i političke funkcije portretiranog važnije je od postizanja fizičke sličnosti sa živim modelom. U 17. stoljeću razvija se teorija božanskog prava kraljeva koji su obdareni autoritetom koji dolazi od Boga. Ovaj simbolizam dolazi do izražaja u portretima u kojima se vladari prikazuju u položajima koji se asociraju s Kristom ili prikazima Boga. Stoga je vladar prikazan u frontalnoj pozi, pri čemu je lice blago nakrivljeno kako bi se izbjegao izravan pogled u promatrača.²⁰⁰

Frontalnost se najčešće kombinira sa sjedećom pozom koja podsjeća na prikaz Boga na prijestolju. Stoga su frontalni prikazi sjedećih figura predstavljali reprezentaciju političke moći, a na nekim portretima Zrinskih ova su obilježja posebno izražena.²⁰¹

Petar je odjeven u crvenu europeiziranu nacionalnu odoru, sa zapovjedničkim štapom u ruci, te vlasuljom na glavi. Najvažniji atribut portreta je zapovjednički štap. Položaj tijela usporediv je s Widemmanovim bakroreznim portretom, a Petar je na ovom banskom portretu prikazan pogleda usmjerena izravno u promatrača, s ostarjelim crtama lica.²⁰²

Slika 3.

203

Slika 4.

204

Prilog 4. Portret Petra Zrinskog kao vojskovođe i portret Petra Zrinskog kao bana iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu

²⁰⁰ West, *Portraiture*, 72 – 73.

²⁰¹ West, *Portraiture*, 72 – 73.

²⁰² Šimat, "Portreti Nikole i Petra," 87 – 88.

²⁰³ Šimat, "Portreti Nikole i Petra," ilustracija br. 10.

²⁰⁴ Schneider, "Zrinski i Frankopani," slikovni prilog 264 – 265.

Osim odabranih portreta, grafike su poseban oblik portretne umjetnosti važan za dvorsku kulturu u Čakovcu. Iako nije poznato da li su Zrinski skupljali grafike, sačuvano je nekoliko primjeraka grafika s naslovnica njihovih djela. Najznačajnije grafike nalaze se na naslovnici spjeva *Adrijanskoga mora sirena*. Radi se o alegorijskom prikazu, kojim se najavljuje sadržaj knjige, pouka i namjena. Ovdje je odabrana reprodukcija grafike sa naslovne strane spjeva objavljenog 1660. u Veneciji. Ona prikazuje Petra i Nikolu koji upravljaju svojim lađama, usmjeravajući ih prema kopnu. Nikola svoju lađu usmjerava prema utvrđenom gradu s mađarskim grbom, dok Petar plovi prema utvrdi sa hrvatskim grbom. Usporedna plovidba najvažnija je poruka grafike. Državni grbovi simboliziraju vladarske pretenzije braće, a političke namjere Zrinskih izražene su jezikom ikonografskih simbola. Uz Petrovu lađu pridržavaju se morske nemani, iz čijih ruku Petar prima vladarske atribute, žezlo, krunu, ključ i lance. Grafike, kao i portreti, služe reprezentiranju društvenog položaja i moći članova obitelji, a u grafikama se jezikom simbola izražavaju vladarske pretenzije.²⁰⁵

Portretne biste u Čakovcu

Sljedeću skupinu portreta čine portretne biste koje su danas izložene u Muzeju Međimurja u Čakovcu, a radi se o skupini skulptura nastalih prema bakroreznim portretima Eliasa Widemanna. Povjesničarka umjetnosti Maja Žvorc odredila je identitet prikazanih osoba usporedbom bista s Widemannovim portretima. Za potrebe ovog rada odabrane su 4 biste. Iako postoji dvojba oko vremena njihova nastanka, većina istraživača smatra kako su nastale u drugoj polovici 17. stoljeća, oko 1670. godine, dok neki istraživači smatraju kako su nastali u 19. stoljeću narudžbom grofa Feštetića. Radi se o jedinstvenom nizu portreta uglednih osoba u kontinentalnoj Hrvatskoj 17. stoljeća, a među prikazanima nalaze se urotnici, ali i habsburški carevi te osobe lojalne habsburškoj kući. Treba naglasiti kako iz izvora nije poznato da li su se promatrane biste nalazile u Čakovcu. U Muzeju Međimurja danas se nalazi oko 20 portretnih bista, no u izvještaju Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine iz 1852.²⁰⁶

²⁰⁵ Margarita Sveštarov Šimat, "Primjer likovnog i ikonografskog preoblikovanja grafičkog predloška u 17. stoljeću," u: *Klovičev zbornik: minijatura – crtež – grafika: 1450. - 1700.: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog povodom petstote obljetnice rođenja Jurja Julija Klovića, Zagreb, 22. listopada 1998.*, ur. Milan Pelc (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Institut za povijest umjetnosti, 2001), 210.

²⁰⁶ Maja Žvorc, *Portretna poprsja iz Muzeja Međimurja u Čakovcu* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2014), 7, 9, 15, 75, 76.

Ivan Kukuljević Sakcinski navodi podatak o postojanju 85 portretnih bisti. Njihov konačan broj mogao bi iznositi stotinu, jer je Elias Widemann, po čijim su portretima skulpture rađene, izradio stotinu bakroreznih portreta ugarskih velikaša. Autor skulptura nije poznat, a pretpostavlja se kako se radi o štajerskom ili gradačkom kiparu.²⁰⁷

Osim vremena nastanka, nedoumice postoje i po pitanju njihovog izvornog smještaja unutar čakovečkog kompleksa, a postoje dva mišljenja - prema prvom, kipovi su bili smješteni kao ukrasne biste u nišama na fasadi Novog dvora, dok su prema drugom bili u vrtu Nikole Zrinskog. U opisu Karolyja Szechyja s kraja 19. stoljeća spominju se kipovi u vrtu Nikole Zrinskog, pa se druga teorija oslanja na ovaj iskaz.²⁰⁸

Svi su kipovi teško oštećeni, te im nedostaju dijelovi lica što otežava određivanje identiteta. Opća obilježja koja zadovoljavaju sve portretne biste su monumentalnost, s obzirom da dimenzijama dvostruko nadmašuju mjere ljudskog tijela. Sve biste izrađene su od kamena pješčenjaka, u strogom frontalnom kadru poprsja, s pogledom usmjerenim ispred sebe. Usporedbom bista s Widemannovim portretima vidljivo je da je kipar portretirao prema bakroreznom predlošku, što dolazi do izražaja u detaljima odjeće i oblikovanju lica.²⁰⁹

Prvi promatrani portret (slika 5.) je bista Jurja Lippaya (nadbiskup od 1642. – 1666.), sudionika urote i ostrogonskog nadbiskupa, te jednog od najvažnijih ličnosti u katoličkoj obnovi Mađarske. Lippay je bio vrhovni tajnik, osobni savjetnik i kancelar Ferdinanda III., a prikazan je kao stariji muškarac s kratkom kosom, brkovima i bradom, odjeven u *mozzetu*.²¹⁰

Sljedeća bista (slika 6.) prikazuje Adama Zrinskog (1662. – 1691.), čija je identifikacija provedena prema portretu Ivana Đure Millera iz 1708. godine. Adam, sin Nikole VII. i Marije Sofije Löbl, bio je uspješan vojskovođa te veliki župan Šomođske i Zaladske županije. Poginuo je u bitci kod Slankamena 1691. godine. Adam je prikazan kao mladić obla lica, na kojem se ističu pune usne i oči, te kovrčave kose. Odjeven je u dolamu s tokama i menten ukrašen galonima. Ovaj portret primjer je nesigurne datacije čakovečkih bisti, s obzirom da nije mogao nastati 1670. godine, jer je tada Adam imao 8 godina. Stoga se smatra kako se portreti razlikuju prema vremenu izrade i autorima.²¹¹

²⁰⁷ Maja Žvorc, *Portretna poprsja iz Muzeja Medimurja u Čakovcu* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2014), 7, 9, 15, 75, 76.

²⁰⁸ Žvorc, *Portretna poprsja*, 75 – 80.

²⁰⁹ Žvorc, *Portretna poprsja*, 15.

²¹⁰ Žvorc, *Portretna poprsja*, 29.

²¹¹ Žvorc, *Portretna poprsja*, 43, 44.

Treći portret (slika 7.) predstavlja neidentificiranog dužnosnika, a vjerojatno se radi o Marku Forstallu (? – nakon 1671.) tajniku Petra Zrinskog, za kojeg postoje indicije kako je otkrio podatke o uroti dvoru, te omogućio optuživanje urotnika. Forstall u Čakovec dolazi prije 1663. godine, te piše genealogiju obitelji i radi na sređivanju obiteljskog arhiva.²¹² Forstall je prikazan s tradicionalnim atributima tajnika ili pisara, lancem, pečatom i knjigom. Poprsje prikazuje starijeg muškarca, guste kose i brade s brkovima. Odjeven je u dolamu, dok mu je oko vrata lanac s velikim karikama i ovalnim privjeskom. S desne strane prsa prislonjena je knjiga s pečatom. Forstall je bio irski redovnik augustinac, osoba od velikog povjerenja obitelji zadužena za obiteljski arhiv i ostale dokumente, te odgoj Petrove djece.²¹³

Četvrti promatrani portret (slika 8.) pripada habsburškom caru Ferdinandu IV. (1633. – 1654.), koji je prikazan kao mlađi muškarac duge valovite kose, izražene čeljusti sa spuštenom donjom usnom, kao nasljednim obilježjem članova kuće Habsburg, te odjeven u viteški oklop. Ferdinand IV. bio je stariji brat Leopolda I., te je 1647. godine proglašen ugarsko – hrvatskim kraljem, a 1653. rimsko – njemačkim carem. Umire od boginja u 21. godini, nakon čega ga nasljeđuje brat Leopold.²¹⁴

215

Slika 5.

216

Slika 6.

Prilog 5. Portret Jurja Lippaya i Adama Zrinskog

²¹² Sandor Bene, "Povijest jedne obiteljske povijesti. Rađanje i žanrovska pozadina genealogije Zrinskih," u: *Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti: susreti dviju kultura: zbornik*, ur. Romana Horvat (Zagreb: Matica hrvatska, 2012), 258, 259.

²¹³ Žvorc, *Portretna poprsja*, 54.

²¹⁴ Žvorc, *Portretna poprsja*, 50 – 51.

²¹⁵ Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradnja/portretna-poprsja?start=12>, posjet 04. 06. 2016.

²¹⁶ Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradnja/portretna-poprsja?start=24>, posjet 04. 06. 2016.

217

Slika 7.

218

Slika 8.

Prilog 6. Portret Marka Forstalla i Ferdinanda IV.

Portretna cjelina u Čakovcu sastoji se od medalja, novaca, zidnih slika, portreta, te portretnih bista. Sačuvani primjerci portreta svjedoče o visokoj mecenatskoj svijesti Zrinskih, čiji je ukus bio oblikovan utjecajem periferijske kulturne sredine, s ponekim odstupanjima u odabiru majstora. Portretne biste imale su ulogu oblikovanja identiteta obitelji, te su služile kao uspomena na bliske rođake i obiteljske prijatelje, dok su portreti imali komemorativnu i reprezentacijsku ulogu. Analizom portretnih slika i bista potvrđena je postavljena hipoteza o portretima kao umjetničkom sredstvu reprezentacije društvene moći portretiranih, a vladarske ambicije vidljive su u tipu portreta, pozi, gestama i simbolici predmeta koji se prikazuju uz portretiranu osobu.

²¹⁷ Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradnja/portretna-popsrja?start=24>, posjet 04. 06. 2016.

²¹⁸ Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradnja/portretna-popsrja?start=24>, posjet 04. 06. 2016.

Riznica obitelji Zrinski

Riznica obitelji Zrinski jedna je od najvažnijih baštinskih cjelina kontinentalne hrvatske dvorske kulture u ranom novom vijeku.

Svjetovne riznice smatraju se najstarijim oblikom skupljanja predmeta kulturne baštine, a prve se javljaju u najstarijim istočnim civilizacijama. Predmeti koji su se čuvali u antičkim i srednjovjekovnim riznicama, poput gotovog novca, plemenitih kovina, umjetnički izrađene konjske opreme i oružja, te odjeće od skupih materijala imali su prvenstveno ekonomsku vrijednost, što je bilo osnovno obilježje čuvanih predmeta. Takvi predmeti imali su i simboličko značenje, te su služili kao dokaz kontinuiteta i moći obitelji. Kao kriterij sabiranja predmeta, osim ekonomske, važna je i vrijednost sjećanja na važne događaje u kojima je obitelj sudjelovala. S vremenom, estetska vrijednost predmeta, uz ekonomsku, postaje kriterij njihovog uvrštavanja u riznicu, a njezin karakter se mijenja. Zatvoreni karakter riznice kao trezora obiteljskih dragocjenosti postupno zamjenjuje otvorena riznica, u kojoj je omogućena komunikacija promatrača i rizničkih predmeta.²¹⁹ Riznica koja je posebno važna za dvorsku kulturu kontinentalnog hrvatskog prostora je riznica obitelji Habsburg u Beču. Ovu riznicu formirao je car Matija (1557. – 1619.), želeći stvoriti centralnu riznicu u kojoj bi sakupio obiteljsko blago te produžio slavu austrijske kuće Habsburg. Matijina zbirka dobiva naziv *Schatzkammer* (riznica), umjesto dotadašnjeg naziva *Kunstkammer* (komora čudesa), kako bi se naglasila ekonomska vrijednost i funkcionalnost predmeta zbirke.²²⁰

Veliki sabiratelji baštine u obitelji Habsburg bili su Matijini preci, nadvojvoda Ferdinand II. (1529. – 1595.) i car Rudolf II. (1552. – 1612.).²²¹ Nadvojvoda Leopold Wilhelm (1614. – 1662.) znatno je proširio riznicu galerijom od 600 slika starih nizozemskih i venecijanskih majstora, kao i mramornim skulpturama, plaketama i reljefnom umjetnošću.²²²

²¹⁹ Žarka Vujić, "Baštinski svijet Nikole Zrinskoga u Čakovcu," u: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov, sv. I [Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000], 16, 17.

²²⁰ Riječ *Schatz* na njemačkom jeziku znači „blago, dragocjenost, bogatstvo“, pa bi slobodan prijevod riječi *Schatzkammer* glasio „komora s blagom/ komora dragocjenosti“, dok riječ *Kunstkammer* u slobodnom prijevodu znači „komora čudesa“. Stoga je *Schatzkammer* izraz šireg značenja.

²²¹ Rudolf Distelberger, "The Habsburg collections in Vienna during the seventeenth century," u: *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-century Europe*, ur. Oliver Impey i Arthur Macgregor (Oxford: Clarendon Press, 1985), 39, 40.

²²² Distelberger, "The Habsburg collections," 43 – 46.

Ferdinand II. stvara veliku renesansnu zbirku u dvorcu Ambras u Tirolu, koju muzeološka znanost smatra prvim muzejom na svijetu, dok car Rudolf II. stvara zbirku u kraljevskom dvorcu u Hradčanyama u Pragu. Navedene zbirke – riznice dijelile su se kao ostavština među habsburškim prinčevima, zbog čega dolazi do njihovog osipanja i smanjivanja. Kako bi zaustavio navedene procese, kralj Matija stvara centralnu riznicu, te prenosi najvrijednije predmete iz Rudolfove kolekcije u Beč, dok ostale zbirke ostaju nedirnute. Bečka riznica imala je funkciju reprezentacije, te uvećanja slave habsburške kuće. Znanstveni interesi vladara očitovali su se u dvorskoj knjižnici te numizmatičkoj kolekciji.²²³

Ferdinand III. (1609. – 1657.) gradi nove prostorije za smještaj riznice u Hofburgu, a radi se o nadsvođenoj galeriji dugačkoj 62, te širokoj 17 metara, u kojoj je nasuprot prozorima smješteno 13 visokih ormara izrađenih od ornamentirane ebanovine, te ukrašenih grbom Ferdinanda III. Iznad ormara smještene su antičke biste, a uza zid s prozorima nalazili su se stolovi sa ormarićima u kojima su pohranjeni rijetki i neobični predmeti. Zidovi su bili ukrašeni carskim portretima. Riznički predmeti koji su se nalazili u ormarima svjedoče o moći i bogatstvu obitelji, pri čemu su predmeti organizirani prema materijalu od kojeg su izrađeni. Radi se o predmetima od bjelokosti, ahata, koralja te drugih dragocjenih materijala. Riznica obitelji Habsburg, za razliku od riznice Zrinskih, nije imala arhiv.²²⁴

Riznički predmeti smješteni su u ormare, te grupirani prema materijalu i vrsti predmeta. Primjerice, jedan ormar sadržavao je samo satove i neobične automate, dok je sljedeći čuvao srebrne rukotvorine – vrčeve za vodu i zdjele, kameje i kamene reljefe, te zdjele od dragog kamenja, jaspisa i ahata. Dva ormara bila su ispunjena posudama od dragog kamenja, a u sljedeća dva čuvale su se posude i predmeti od gorskog kristala, među kojima se ističe posuda Dionisija Miseronija, 115 cm visoka piramida, izrađena iz jednog komada kristala, kao i neprocjenjiva posuda od kolumbijskog smaragda, rad istog autora. Posebno istaknute bile su čuvane antičke kameje – *Gemma Augustea* i Ptolomejeva kameja. Reljefi i statue od bjelokosti bile su posebno cijenjene, kao i radovi Albrechta Dürera, koji su smatrani neprocjenjivima. Osim zlatnih predmeta ukrašenih biserima i dragim kamenjem, u opisima riznice spominju se i osmanske sablje i bodeži, ukrašeni umetnutim smaragdima, rubinima i safirima.²²⁵

²²³ Distelberger, "The Habsburg collections," 40.

²²⁴ Distelberger, "The Habsburg collections," 41.

²²⁵ Distelberger, "The Habsburg collections," 41 – 43.

Osim znakova kraljevske vlasti, poput krune i žezla, posebno važni predmeti ove zbirke bili su smješteni u ormaru koji je zapremao čitavu širinu sobe uz kraći zid, a radi se o dragocjenim osmanskim darovima i ratnom plijenu, poput konjskih sedla, posuda, sablji i stremena. Ovi predmeti bili su dostupni posjetiteljima, a predstavljaju materijalna svjedočanstva junaštva Habsburgovaca koji su osmanske dragocjenosti zaslužili na bojnopolju. Ormarići na stolovima sadržavali su firentinske mozaike, slike načinjene od perja ptica iz Novog svijeta, koraljne figure, fosilizirane zube morskih pasa, kao i neobične predmete poput zlatne igraće ploče s figurama od dragog kamenja. Grupa predmeta organizirana kao *mirabilia* sadržavala je zdjelu iz Solomonova hrama, bjelokosnu stolicu te kljove slonova.²²⁶

Zbirku karakteriziraju specijalizacija u sakupljanju te organizacija predmeta prema zajedničkim obilježjima, što su najvažnija obilježja 17. – stoljetnog sakupljanja. Habsburgovci su posjedovali i crkvenu riznicu, s obzirom da su članovi habsburške obitelji zauzimali visoke položaje u crkvenoj hijerarhiji. Crkvena riznica tada se smatrala krajnje neuobičajnim oblikom zbirke za svjetovne vladare, a sadržavala je dragocjene kaleže, relikvije i monstrance.²²⁷

Iako se ova riznica ne može uspoređivati s riznicama hrvatskog plemstva, važno je poznavati njenu strukturu i vrijednosni sustav na kojem počiva interes za pojedine predmete, kako bi se dobio uvid u vrijednosni sustav i poimanje luksuza u riznicama velikaša u 17. – stoljetnoj Hrvatskoj, kojoj pripada i riznica u Čakovcu.

Pojam „riznica“ na hrvatskom se prostoru prvi put javlja u srednjovjekovnim pisanim izvorima, a same riznice predstavljaju kompleksne zbirke predmeta čije sabiranje i organizacija predstavljaju početak povijesti muzeja.²²⁸

²²⁶ Distelberger, "The Habsburg collections," 42 - 43.

²²⁷ Distelberger, "The Habsburg collections," 43 - 46.

²²⁸ Verena Han, "Razvoj zbirke i muzeja od XIII. do XIX. vijeka na teritoriju Jugoslavije," u: *Tkalčićev zbornik: zbornik radova posvećenih sedamdesetgodšnjici Vladimira Tkalčića*, sv. 2, ur. Ivan Bach [Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1958], 298.

Tijekom 17. stoljeća, prostor za čuvanje dragocjenih predmeta u dokumentima se naziva *thesaurarium*, od riječi *thesaurum* (lat. blago), a koristi se i pojam *tar – haz* turskog porijekla. Zbog boljeg razumijevanja naziva za riznicu, potrebno je koristiti rječnike 17. stoljeća. Rječnik Ivana Belostenca *Gazophylacium, seu latino – illyricorum onomatum aerarium...* objavljen 1740. godine, prevodi riječ *gazophylacium* kao „kinchena komora, ali meszto gdje szpravlyen kinch, tarna komora, blago, zlato, sztranische". Hrvatsko – talijansko – latinski rječnik autora Jakova Mikalje, objavljen 1649. – 1651. godine, ne navodi pojam *gazophylacium*, ali se spominju *thesaurus* i *armamentarium*, kao pojmovi koji označavaju skupljanje vrijednih predmeta.²²⁹ U Tollovom opisu riznica u Čakovcu naziva se *cimeliotheca*. Riznice je posjedovala većina hrvatskih magnata u većim gradovima, a najviše podataka o riznicama sačuvano je u procjenama, popisima i tužbama vezanim uz Zrinsko – frankopansku urotu, iz kojih je vidljivo kako su Zrinski posjedovali riznice u Ribniku, Ozlju i Čakovcu, a ističu se i riznica Franje Bukovačkog, te Frankopana u Bosiljevu. Važno je naglasiti razliku riznica hrvatskih plemića i habsburške riznice, koja je opisana kao uzor dvorske riznice. Riznice hrvatskog plemstva služile su i kao spremište zaliha za domaćinstvo, poput papira, bala sukna, koža i svjećnjaka, u čemu se ogleda utilitarni karakter riznice, nezamisliv za Habsburgovce. Riznice su većinom smještene u najzaštićenijim dijelovima plemićkih gradova. Primjerice, riznica u Ozlju, prema mišljenju Laszowskog, vjerojatno se nalazila u četverostranoj branič – kuli, u kojoj je pronađeno blago Frankopana uzidano u zid utvrde. Pregledom popisa riznica u Ozlju i Bosiljevu, vidljivo je kako su prostori riznice, osim za pohranu dragocjenosti i obiteljskih memorabilija, služili i kao spremište domaćinskih zaliha.²³⁰

Kao primarni izvor za čakovečku riznicu iz vremena Petra Zrinskog korišten je popis koji 1851. objavljuje Ivan Kukuljević Sakcinski, *Popis sviuh, u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvari pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga. (1671. i 1681.)*.²³¹ Ivan Kukuljević Sakcinski 1851. godine objavio je izvorni dokument popisa transkribiran na ćirilčno pismo u časopisu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knjiga 1. Popis je objavljen u knjizi Petra Puhmajera *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, te je u tom obliku i korišten.

²²⁹ Žarka Vujić, "Pojam muzeja i oblici sabiranja u Hrvatskoj u XVII. stoljeću" (Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, 1998), 39 – 41.

²³⁰ Vujić, "Pojam muzeja", 104 – 110.

²³¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55-58.

Radi se o predmetima koji su izdvojeni za cara Leopolda I., a za koje se pretpostavlja, s obzirom na vrstu popisanih predmeta, da potječu iz čakovečke dvorske riznice. Ovaj detaljan popis korišten je i u poglavlju o unutarnjem uređenju Novog dvora. Za prikaz riznice u vrijeme Nikole Zrinskog u Čakovcu koristi se šesto putno pismo Jakova Tolla, u kojem je riznici posvećeno nekoliko redaka, a autor je naglasak stavio na numizmatičku zbirku starog novca i medalja, koje su i jedini spomenuti predmeti riznice.

Pokušat će se dokazati kako su predmeti riznice imali reprezentativnu, estetsku i ekonomsku funkciju, a njihovim proučavanjem pokušat će se donijeti zaključci o luksuznoj potrošnji Zrinskih.

Riznica u Čakovcu nalazila se na najdonjem katu, neposredno iznad temelja, uz dvorsku kapelu. Radi se o čvrsto nadsvođenoj prostoriji smještenoj u istočnom dijelu dvora, osiguranoj dvostrukim vratima, trezorskog tipa.²³² Prostorna organizacija predmeta u riznici nije poznata. U popisima konfiscirane imovine riznica se spominje turskom riječju *tar haz*. Čakovečka riznica, prema Žarki Vujić, bila je zatvorenog karaktera, kao i druge riznice u Hrvatskoj 17. stoljeća, poput riznice Petra Zrinskog u Ozlju, Frankopana u Bosiljevu te riznice obitelji Esterházy (Forchtenstein) na ugarskom prostoru.²³³ Ovo tumačenje proturječi navodu Tolla o otvorenoj riznici, ali se pretpostavlja kako je zbog geopolitičkih okolnosti, stalne osmanske opasnosti i ratničkog načina života, najvažnija funkcija riznice bila fizička zaštita predmeta, bez potrebe izlaganja pohranjenih predmeta.²³⁴

Riznica Zrinskih prostor je u kojem se čuvaju predmeti sa ekonomskom, estetskom i memorijalnom vrijednošću, a osim luksuznih dobara, u riznici se čuvao i obiteljski arhiv, koji Nikola Zrinski spominje u oporuci. U oporuci je precizno naveden način korištenja arhiva, koji sadrži dokumente na kojima se zakonski temeljilo plemstvo Zrinskih, kao i dokumente važne za povijest i reprezentaciju obitelji.²³⁵

Usporednim korištenjem Tollovog i Kukuljevićevog izvora vidljivo je kako su u vrijeme Nikole VII. neki predmeti iz riznice, poput osmanskih tekstila i oružja bili izloženi u dvoru kao sastavni dio unutarnjeg uređenja. Međutim, Kukuljevićev popis upućuje na to kako su u vrijeme Petrova upravljanja Čakovcem pojedini dragocjeni predmeti spremljeni u riznicu.

²³² Vujić, "Baštinski svijet," 22.

²³³ Vujić, "Baštinski svijet," 19.

²³⁴ Vujić, "Pojam muzeja", 116.

²³⁵ Vujić, "Baštinski svijet," 22.

Stoga će u analizi rizničkih predmeta naglasak biti na one koji nisu spominjani u poglavlju unutarnjeg uređenja, a radi se o grupama predmeta *Zlato i srebro, Odjeća, Druge stvari*, te opisu grupe *Pozlaćena i posrebrana žezla, buzdovani, sablje i pataši*.²³⁶

Riznica iz vremena Nikole VII. opisana je u Tollovom putopisu. Toll opisuje „obilje starih novaca“ kao glavni sadržaj otvorene riznice. Pojedinačno se nabrajaju novac Aleksandra Velikog od zlata i mjedi, srebrni novci careva Vitelija, Otona i Pescenija Nigera. Zrinski su posjedovali i novac pjesnika Horacija, Ovidija i drugih od mjedi. S obzirom da rimski pjesnici Horacije i Ovidije nisu izdavali svoj novac, smatra se da se radi o primjercima nastalima u humanizmu ili renesansi. Osim starog novca, riznica je sadržavala i medalje. Medalje u riznici prikazivale su portrete znamenitih osoba, među kojima je Toll istaknuo onu s prikazom Martina Luthera i njegove supruge Katarine von Bora.²³⁷ Pretpostavlja se da se antički novac u Čakovcu čuvao u posebnoj blagajni ili škrinji, zajedno s drugim gotovim novcem, iako se ova pretpostavka ne čini vjerojatnom.²³⁸

Istraživanjem fundusa Narodnog muzeja u Budimpešti, Žarka Vujić identificirala je medalju s portretom Albrechta Dürera, srebrnu medalju s prikazom Karla V., te kružni tondo s prikazom Ludovika Jagelovića stradalog u bitci kod Mohača 1526. godine, kao predmete koji su pripadali čakovečkoj riznici.²³⁹ Navedeni podaci govore o postojanju numizmatičke zbirke antičkog novca u Čakovcu, kao i zbirke medalja. Stoga će se ukratko opisati najvažnija obilježja numizmatičke i medaljerske djelatnosti u 17. stoljeću, kako bi se Nikolina zbirka stavila u širi kontekst.

Krajem srednjeg vijeka interes za antiku na hrvatskim prostorima jača pod utjecajem dvosmjernih kontakata s talijanskim prostorom, s obzirom na česte odlaske mladića iz Dalmacije na studij u Italiju, kao i dolaske pisara, svećenstva i službenika vlasti iz Italije u Dalmaciju. U vrijeme renesanse numizmatičke zbirke razvijene su u Dalmaciji, te posebno u Dubrovniku.

U povijesti sabiranja i muzejske djelatnosti, 16. i 17. stoljeće predstavljaju novi period u povijesti sakupljanja predmeta materijalne kulture. Tada se na hrvatskim prostorima javljaju prve numizmatičke zbirke u kojima se sakuplja antički novac, kao i lapidariji, zbirke kamenih spomenika, poput natpisa i kipova.²⁴⁰

²³⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55 – 58.

²³⁷ Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 154.

²³⁸ Vujić, "Baštinski svijet," 20, 21.

²³⁹ Žarka Vujić, "Europskim putovima razasute baštine Nikole Zrinskoga," u: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov, sv. 2 [Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2003], 21 – 26.

²⁴⁰ Han, "Razvoj zbirki," 298 – 307.

Prema putopisu člana britanske Royal Academy Edwardu Brownu, Židovi i Armenci prikupljali su stari novac po Balkanu, te ga slali sakupljačima u Dubrovnik. Nikolina zbirka u Čakovcu dio je opisane kulture sabiranja antičkog novca u kontinentalnim hrvatskim prostorima.²⁴¹ Nikola Zrinski boravio je šest mjeseci na putovanju Italijom, tijekom kojeg je posjetio Rim, te papu Urbana VI., pa je ovo putovanje zasigurno utjecalo na njegovu sklonost antici. Interes za numizmatiku uočava se i u prvom odjeljku knjižnice, koji osim antičke historiografije, sadrži i numizmatičke priručnike Ennee Vica, P. Mexie i A. Zantanija.²⁴²

Zbirka medalja Nikole Zrinskog predstavlja prvo spominjanje takve zbirke na sjeveru Hrvatske, a radi se o kružnim pločicama izrađenim od različitog materijala visoke estetske vrijednosti. Na licu medalje nalazi se portret znamenite ličnosti, a na naličju kompozicija simboličkog ili alegorijskog karaktera.²⁴³ Medalja kao umjetnički oblik nastaje u razdoblju renesanse, a služi kao medij kojim se slavi neka ličnost ili obilježava važan događaj. Stoga je osnovna funkcija medalje čuvanje sjećanja, a interes Nikole Zrinskog za medalje vidljiv je i u njegovoj knjižnici, u kojoj se nalazi knjiga Paola Giovija, biskupa Nocere i vlasnika poznate zbirke medalja.²⁴⁴

Istraživači nisu suglasni s kojom svrhom nastaje zbirka u Čakovcu. Dok Žarka Vujić smatra kako su zbirke novca, medalja, portreta i oružja nastale namjernim sakupljanjem umjetnina, s ciljem stvaranja umjetničkih zbirki, Verena Han smatra kako zbirke Nikole Zrinskog pohranjene u čakovečkoj riznici nisu nastale svjesnim sakupljanjem. Prema Vujić, stvaranje zbirki povezano je sa sviješću o potrebi oblikovanja identiteta obitelji, odnosno važnosti razvijanja sjećanja, kao oblika legitimiteta plemićke obitelji. Žarka Vujić povezuje postojanje zbirke medalja sa djelima o numizmatici u knjižnici Nikole Zrinskog, kao dokaz sklonosti ka stvaranju zbirke umjetničkih predmeta.²⁴⁵

²⁴¹ Han, "Razvoj zbirki," 298 – 307.

²⁴² Vujić, "Baštinski svijet," 20, 21.

²⁴³ Vujić, "Pojam muzeja", 166.

²⁴⁴ Vujić, "Baštinski svijet," 20, 21.

²⁴⁵ Vujić, "Baštinski svijet Nikole Zrinskog," 26, 168.

Verena Han smatra kako su rizničke dragocjenosti imale funkciju izgradnje društvenog prestiža i reprezentacije, te isticanja obitelji Zrinski i Nikoline ličnosti. Dakle, nije se radilo o zbirci koja bi imala muzejske funkcije, poput čuvanja i prezentiranja građe. Međutim, u Tollovom pismu navodi se i opis antičkog rimskog natpisa s uklesanim reljefom, koji je Nikola ugradio u zid dvora, a prvi odjeljak čakovečke knjižnice obuhvaća brojna djela antičkih pisaca. Navedene činjenice upućuju na velik interes Zrinskoga za antiku, zbog čega je moguće da su zbirke novca i medalja rezultat svjesnih sakupljačkih htijenja.²⁴⁶

Nakon prikaza podataka iz Tollova opisa, slijedi analiza Kukuljevićevog popisa. Popisani inventar podijeljen je u deset skupina – 1. zlato i srebro, 2. pozlačena i posrebrna žezla, buzdovani, pataši i sablje, 3. pozlačena konjska oprema, 4. odjeća, 5. zlatni i srebrni brokat, 6. čipke, vrpce i rese protkane srebrom i svilom, 7. posteljina protkana zlatom i srebrom, 8. pokrivači, sagovi, tapeti i stolci, 9. druge stvari, te 10. oružje. Osim dokumenta *Popis sviuh...*, postoji i *Popis znamenitijih stvari Zrinjskih, Trsačkih i Bukovačkih za nj. posvetjeno carsko kraljevsko veličanstvo zadržanih i po gospodi poverenicih u kovčeg metnutih i zapečatjenih*, koji je također izdao Kukuljević.²⁴⁷ U ovom popisu nalaze se luksuzni predmeti poput srebrnog posuđa, kopči i gumba, te predmeta za svakodnevnu upotrebu.²⁴⁸ Slijedi opis odabranih skupina rizničkih predmeta - *Zlato i srebro, Odjeća, Pozlačena i posrebrna žezla, buzdovani, pataši i sablje, te Druge stvari*.

Zlato i srebro

U prvoj skupini predmeta *Zlato i srebro* nalazi se 41 zlatni dukat, kao i 44 funte srebra, a radi se o zalihama plemenitih metala, koji služe kao materijalno osiguranje obitelji. Ostali predmeti poput srebrnog pozlaćenog križa te srebrnog janjeta Božjeg vjerojatno su imale funkciju memorabilija, te predmeta vezanih uz osobnu pobožnost obitelji. Dvadeset četiri mala gumba izrađena od kalcedona ukrašena srebrnim zvijezdama, 20 pozlaćenih gumba, te srebrni emajlirani pernjak vjerojatno su se koristili kao ukrasi za svečanu odjeću u posebnim prilikama, a svjedoče i o sklonosti Zrinskih luksuzu u odijevanju.²⁴⁹ Osim ukrasnih gumba u prvoj skupini nalaze se još i kristalna čaša iskićena zelenim kamenčićima, te srebrna iznutra pozlačena kutijica.²⁵⁰

²⁴⁶ Verena Han, "Razvoj zbirki," 307; Damjanov, ur., *Zrinski i Europa*, sv. 1, 156.

²⁴⁷ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 58.

²⁴⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55 – 58.

²⁴⁹ Rudolf Horvat, "Zapljena Zrinskih imanja," *Hrvatsko kolo* knjiga 4 (1909), 191.

²⁵⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55.

Pozlaćena i posrebrana žezla, buzdovani, pataši i sablje

U drugoj skupini nalazi se vrijedno umjetnički ukrašeno oružje, pri čemu je mnogo predmeta osmanskog porijekla. Dio oružja osmanskog porijekla obrađen je u poglavlju o unutrašnjem uređenju, pri čemu su korišteni podaci iz Kukuljevićevog popisa. Naime, prema Tollovom izvještaju u vrijeme Nikole Zrinskoga vrijedno osmansko oružje činilo je sastavni dio interijera dvora, dok je u Petrovo vrijeme vjerojatno premješteno u riznicu. Zbog toga se ovdje neće ponovno opisivati osmanske sablje u riznici, već će ukratko biti prikazana prisutnost osmanskog oružja u europskim riznicama. Glavni razlozi zastupljenosti osmanskog oružja bili su konceptualne naravi, s obzirom da je bilo uobičajeno u katalozima riznica formirati zasebnu, neovisnu zbirku oružja. Drugi razlog bila je velika dostupnost ovog tipa oružja. U čestim okršajima kršćana s Osmanlijama, kršćanski zapovjednici odnosili su osmansko oružje kao ratni plijen. Osmanska konjica često je bila raskošno ukrašena i opremljena, pa su u riznicama često završavali i ukrašeni komadi konjske opreme, a takvi se predmeti nalaze i u riznici u Čakovcu. Važan razlog zastupljenosti osmanskog oružja u riznicama predstavlja tehnička virtuoznost izrade. Damasciranje, tehnika ukrašavanja metala poput damastne tkanine, izazivala je divljenje promatrača. U europskim riznicama osobito su atraktivni bili noževi i bodeži osmanskog porijekla.²⁵¹

Oružje i ratnička oprema islamskog porijekla bili su važna skupina predmeta u riznicama srednjoeuropskog prostora. Riznica obitelji Esterházy u Forchtensteinu obilovala je oružjem izrađenim u Iranu i Turskoj, a u bečkoj riznici Habsburgovaca osmansko oružje nalazilo se u 13. ormaru. O njegovoj važnosti govori i podatak prema kojem je osmansko oružje u habsburškoj riznici bilo smješteno do ormara sa znakovima carske vlasti. Takvo oružje imalo je trofejni karakter i funkciju sjećanja na dobivene bitke, a predmeti osmanske provenijencije dolazili su u riznice kao dio otkupnine ili dar dobiven prilikom pregovora.²⁵²

²⁵¹ Julian Raby, "Exotica from Islam," u: *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-century Europe*, ur. Oliver Impey i Arthur Macgregor (Oxford: Clarendon Press, 1985), 256.

²⁵² Vujić, "Pojam muzeja", 143, 144.

U obitelji Zrinski osmansko oružje imalo je posebnu važnost. Posljednje želje Petra Zrinskog bile su vezane uz osmansko oružje, buzdovan koji je Petrov djed, Juraj IV. Zrinski oteo osmanskom paši u bitci. Ovaj predmet imao je značenje obiteljske svetinje, te funkciju čuvanja sjećanja na važne događaje iz obiteljske povijesti, ali i ekonomsku vrijednost, s obzirom da se radi o oružju ukrašenom dragim kamenjem. Prema Ferdi Šišiću, buzdovan koji je Petar Zrinski želio ostaviti sinu Ivanu Antunu, danas se nalazi u riznici Habsburgovaca u Ambrasu.²⁵³

Osim osmanskog oružja, čakovečka riznica sadržavala je i druge vrste oružja. U izvoru *Popis sviuh...* osobito su brojne sablje (13 primjeraka) i buzdovani (5 primjeraka). Osim sablji demeškinja, ističu se sablje sa svilenim vrpčama za nošenje, kao i tri starinska primjerka sablji za koje se u popisu navodi kako su izrađene od „starinskog gvozdja“, te ukrašene bijelim srebrom, ili iskićene na „stari način“.²⁵⁴ Sablje su teško oružje, dugačke oštre površine sa zakrivljenom oštricom. Odlučujući učinak u borbi imala je oštrica sablje. Sablje se razvijaju iz perzijskog oružja *shamsheer*, koje u 16. stoljeću na europski prostor donose Osmanlije. Iako su sablje bile rašireno oružje među vojnicima prostora Srednje Europe i Balkana, do 18. stoljeća sablje postaju mađarsko nacionalno oružje, s obzirom da su ih intenzivno koristili mađarski konjanici, a tada dobivaju i konačan oblik.²⁵⁵

Uz sablje, u ovoj grupi predmeta nalazi se žezlo od ebanovine ukrašeno srebrom, te nekoliko umjetnički ukrašenih buzdovana, među kojima se ističe primjerak ukrašen ružama od pozlaćenog srebra, te buzdovan sa srebrnim balčakom ukrašen glavom zmaja s koraljem u čeljustima.²⁵⁶ U ovom dijelu riznice čuvalo se reprezentativno vrijedno oružje, ukrašeno zlatom, srebrom te dragim kamenjem, pri čemu su posebno atraktivne bile sablje demeškinje, ukrašeni buzdovani te starinske sablje.

²⁵³ Vujić, "Pojam muzeja", 143, 144.

²⁵⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55, 56.

²⁵⁵ Internet Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/technology/saber>, posjet 23. 04. 2017.; Nick Evangelista, *The Encyclopedia of the Sword* (Westport: Greenwood Publishing Group, 1995), 512.

²⁵⁶ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55.

Odjeća

U skupini predmeta pod naslovom *Odjeća* popisano je svečano ruho članova obitelji, izrađeno od brokata, baršuna, atlasa i svile. Proučavanjem ove skupine predmeta mogu se donijeti zaključci o odijevanju plemstva u 17. stoljeću. Reprezentativne odjevne predmete Petra Zrinskog čine menteni (kabanice) i odijela. U popisu se navode menten od crnog baršuna s brokatnom postavom, ukrašen zlatnim gumbima ispunjenim dijamantima, ljetna kabanica od grimiznog baršuna sa brokatnom žutom postavom, te zlatno odijelo sa 30 zlatnih gumba i 30 zlatnih ružica ukrašenih rubinima, kao i Katarinina kabanica načinjena od baršuna te postavljena sobolovim krznom.²⁵⁷

Kako bi se protumačilo značenje luksuzne odjeće u čakovečkoj riznici ukratko će se prikazati obilježja plemićkog odijevanja u 17. – stoljetnoj Europi. Proučavanjem načina odijevanja plemstva u ranom novom vijeku moguće je iščitati informacije o društvenim odnosima i ograničenjima potrošnje dobara za određene društvene skupine. Odjeća je u ranom novom vijeku bila važan način označavanja položaja u društvenoj hijerarhiji. Gospodari kuće darivali bi slugama već nošene luksuznije odjevne predmete, što je bio jedini način na koji su niži slojevi mogli doći do takvih dobara. Odjeća u promatranom razdoblju ima ulogu samoreprezentacije te sadrži brojna simbolička i politička značenja.²⁵⁸

U 17. stoljeću događaju se velike promjene u kulturi odijevanja na dvoru. Iako je još uvijek dominantna, u španjolsku modu postupno prodiru novi utjecaji. Ukočeni stil visokih nabranih ovratnika zamijenjen je ponešto ležernijim i mekanijim formama. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata način odijevanja u njemačkim zemljama doživljava promjene, te utječe čak i na francusku modu, a ratne okolnosti daju muškoj odjeći iz svih slojeva vojnički karakter. Stoga čak i školarci i klerici nose debele kožnate ogrtače, mačeve i visoke čizme s mamuzama. Nakon ekonomskog oporavka od ratnih dana, novo doba u europskom odijevanju počinje 1650., a obilježeno je prevlašću francuske mode. U Francuskoj od smrti kralja Henryja IV. (1610.) počinje obilna upotreba skupih materijala, ornamenata i nakita u odijevanju francuskog plemstva, koja se širi i na niže slojeve stanovništva.²⁵⁹

²⁵⁷ Horvat, "Zapljena," 189.

²⁵⁸ Herman Roodenburg, ur., *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, sv. 4. *Forging European Identities 1400 – 1700* [Cambridge: Cambridge University Press, 2007], 258, 261.

²⁵⁹ Carl Köhler, *A history of costume*, prev. Alexander K. Dallas M. A. (New York: Dover publications, Inc., 1963), 286, 289.

Kako bi se osigurala posebnost odijevanja vladajućih slojeva, 1633. godine donosi se zakon kojim se svim staležima, izuzev prinčeva i kneževa, zabranjuje nošenje odjeće ukrašene dragim kamenjem te zlatnim vezom, kao i nošenje kapa, ovratnika i košulja izvezenih skupocjenim vezom. Na taj se način visoko plemstvo željelo izgledom izdvojiti od bogatog građanstva i trgovaca, čiji su visoki prihodi omogućavali raskošan način odijevanja. Opaža se sklonost jarkim, intenzivnim bojama u odijevanju, pa su oko 1630. samo hugenoti nosili odjeću tamnije boje.²⁶⁰

Intenzivne boje, poput modre, grimizne i zlatne, luksuzni materijal i pažljivo izrađeni skupocjeni odjevni ukrasi karakteriziraju odjeću Petra i Katarine Zrinske u čakovečkoj riznici, a ova obilježja odgovaraju opisanim trendovima u odijevanju europskog plemstva u ranom novom vijeku, dok su političke veze Zrinskih s francuskim dvorom zasigurno utjecale i na kulturu odijevanja.

Druge stvari

U skupini *Druge stvari* nalaze se neobični skupocjeni predmeti poput ženske lepeze od nojeva perja s crvenim i zelenim kamenjem, tatarske strijele u zlatnom toku, ruže isklesane iz turskog kamenja, optočene dragim kamenjem, okrugli viseći sat, ormari od indijskog drveta, krzna, te izrezbareni tokovi za boce i tri rijetka životinjska roga. Ovi predmeti svjedoče o sklonosti obitelji luksuznoj kupovini, karakterističnoj za europskog plemstvo u ranom novom vijeku.²⁶¹ Ovoj skupini predmeta prema tipu pripadaju i predmeti iz fundusa Narodnog muzeja u Budimpešti, popisani u prvom katalogu muzeja iz 1825. godine. Radi se predmetima koji se u katalogu navode pod rubrikom *Ex reliquiis Cimelii Csaktornyensis*, u poglavlju *Antiquitates, et Raritates varii generis, et pretii*. U ovom poglavlju spominje se srebrni vrč u obliku boginje Cerere s detaljima izrađenima od dvorskog kristala, zatim drvena kutija na čijoj je površini dragim kamenjem prikazan mađarski krajolik, kalež iz 16. stoljeća te kutijica od jaspisa iz Transilvanije. Do ovih saznanja došlo je istraživanjima Žarke Vujić u fundusu navedenog muzeja.²⁶² Proučavanje skupine *Druge stvari* omogućuje istraživanje luksuzne potrošnje plemstva u ranom novom vijeku, pa će se ukratko prikazati odnos plemstva prema luksuzu, kako bi se objasnilo značenje promatranih predmeta za dvorsku kulturu u Čakovcu.

²⁶⁰ Köhler, *A history of costume*, 286, 289.

²⁶¹ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad– Novi dvor*, 58.

²⁶² Vujić, "Baštinski svijet," 23.

Nabava neobičnih i skupocjenih predmeta pridonosila je određivanju identiteta društvene skupine, u ovom slučaju plemstva. Pojačani interes za nabavu luksuznih predmeta među europskim plemstvom uočljiv je krajem 16. te početkom 17. stoljeća, pri čemu se znatno povećavaju troškovi života, te često dolazi do bankrota obitelji. Pripadnici europskog plemstva bili su žrtve tzv. upadljive potrošnje, koja podrazumijeva kupovanje luksuznih dobara kako bi se povećao društveni prestiž.²⁶³ Francuski autor Baudrillard u djelu *Povijest privatnog i javnog luksuza* utvrdio je četiri principa ili izvora luksuza: čulno zadovoljstvo, nagon za ukrašavanjem, društveni prestiž i potreba ili sklonost za promjenom. Sklonost luksuzu i ekscesivnoj potrošnji karakteristična je za rani novi vijek, a takve sklonosti izražene su u sakupljanju umjetničkih predmeta i rijetkosti u zbirnama, prisutnih i u čakovečkoj riznici. Ovaj svjetonazor očituje se i u suvremenim umjetničkim stilovima baroka i rokoka, koji unose raskoš i bogatstvo u umjetnost.²⁶⁴

Potrošnja luksuznih dobara u europskim društvima ograničavala se zakonima o potrošnji, koji su trebali spriječiti javno pokazivanje bogatstva koje nije dolikovalo nečijem socijalnom statusu. Međutim, upotreba i pokazivanje luksuznih dobara, poput predmeta iz čakovečke riznice u skupini *Druge stvari*, izražavale su pripadnost vlasnika višim društvenim slojevima. U kasnom srednjem vijeku donosile su se zabrane uvoza luksuznih dobara, koje su se uglavnom odnosile na uvoz krzna, svile, dragulja, zlata i srebra, no u ranom novom vijeku navedene zabrane slabe, te dolazi do pojave pomodnih dobara povezanih s tržištima luksuzne robe. Engleski kralj Charles II. uvodi francusku i orijentalnu robu te novi, otmjeni stil života na dvor. U kasnom 17. stoljeću Pariz je bio europska prijestolnica luksuza i novih trendova, a takav način života predvodio je dvor.²⁶⁵ Stoga je luksuz važna pojava u povijesti potrošnje te dvorskoj kulturi ranog novog vijeka, koji se očituje u predmetima riznice te uređenju interijera čakovečkog dvora.

²⁶³ Sarti, *Živjeti u kući*, 125.

²⁶⁴ Ilić, *Sociologija kulture*, 125, 126.

²⁶⁵ Frank Trentmann, ur., *The Oxford Handbook of the History of Consumption* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 185, 186.

Proučavanjem odabranih skupina predmeta riznice potvrđena je postavljena hipoteza. Predmeti riznice imali su reprezentativnu, estetsku i ekonomsku ulogu. Služili su reprezentaciji društvenog položaja i moći obitelji, dok je estetska funkcija vidljiva u ukrašenosti i umjetničkoj izradi predmeta. Ekonomska funkcija vidljiva je u skupini *Zlato i srebro*, koja je služila i kao zaliha plemenitih kovina. Luksuzna potrošnja Zrinskih vidljiva je proučavanjem skupine *Druge stvari*, u kojoj se nalaze dragocjeni umjetnički izrađeni predmeti, bez izražene uporabne svrhe. Skupina *Odjeća* također svjedoči o luksuznoj potrošnji, s obzirom da se radi o odjeći od najboljih materijala, uočljivih boja i ukrasa.

Riznica predstavlja jednu od ključnih cjelina dvorske kulture u Čakovcu, koja izražava identitet obitelji, reprezentira društveni položaj, čuva sjećanje na važne događaje u obiteljskoj povijesti te služi kao spremište obiteljskog kapitala i estetski vrijednih predmeta.

Čakovečka knjižnica Nikole Zrinskog – europski kulturni utjecaji

Nikola Zrinski (1620. – 1664.), hrvatski ban i vojskovođa, utemeljio je čakovečku dvorsku knjižnicu poznatu pod nazivom *Bibliotheca Zriniana*. Glavni dio knjižnice čine knjige popisane u Katalogu iz 1662. godine, iz kojeg je vidljivo da naslovi koje je prikupio Nikola Zrinski čine tri četvrtine fundusa knjižnice.²⁶⁶ Kao izvor za proučavanje knjižnice korišten je navedeni katalog knjižnice, objavljen 1991. godine u Budimpešti, pod uredništvom Tibora Klaniczayja. Pritom su odabrana djela iz četiri skupine knjiga – *Militares*, *Geographi et Cosmographi* (sic!), *Miscellanea* i *Domesticae, Oeconomiae*. Odabrana djela analizirat će se s obzirom na autora i sadržaj knjige. Slijedi kratak pregled razvoja knjižnice, te analiza odabranih djela.

Za knjižnicu Nikole Zrinskog posebno je značajan razvoj knjižne kulture na njemačkom i talijanskom govornom području, s obzirom da mnogi knjižnični naslovi dolaze iz njemačkih i talijanskih zemalja. Pod utjecajem izuma tiskarskog stroja dolazi do velikog uspona knjižnica u europskim zemljama, a u stvaranju biblioteka predvode njemačke zemlje. 1588. godine Abrecht V. Bavarski osniva dvorsku knjižnicu u Münchenu, otkupljujući privatne knjižnice J. A. Widmanstettera, Hartmanna Schedela i J. J. Fuggera.²⁶⁷

²⁶⁶ Ivan Kosić, "Bibliotheca Zriniana," u: *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.: međunarodna putujuća izložba: Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg, Forchestein, jesen 2005. – jesen 2007.*, prev. Tamara Bakran, ur. Ivan Kosić (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005), 18.

²⁶⁷ Aleksandar Stipčević, *Povijest knjige* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985), 422.

Zahvaljujući preuzimanju fondova sekulariziranih samostanskih knjižnica 1803. – 1806., postaje jedna od značajnijih knjižnica u Njemačkoj, danas poznata pod nazivom Bayerische Staatsbibliothek. Na njemačkom području ističe se i kneževska knjižnica u Wolfenbüttelu u Braunschweigu, koju 1572. godine osniva Julius od Braunschweiga. Vojvoda August 1664. prenosi svoju knjižnicu u Wolfenbüttel, nakon čega fond knjižnice obuhvaća čak 160 000 svezaka. Filozof Gottfried Wilhelm Leibnitz bio je knjižničar u ovoj knjižnici u razdoblju 1706. – 1710., kada je za knjižnicu izgrađena velika građevina ovalnog oblika po uzoru na Panteon u Rimu, ujedno i prva građevina izgrađena za smještaj neke knjižnice.²⁶⁸

Knjižnica vladarske kuće Habsburg nastaje u srednjem vijeku, a osnivač dvorske knjižnice (Hofbibliothek) bio je car Ferdinand I. (1531. – 1556.). Krajem 16. stoljeća katalog knjižnice izrađuje Hugo Blotius, a knjižnica postaje dostupna javnosti. Car Karlo VI. od 1723. – 1726. gradi veliku zgradu za smještaj knjižnice u baroknom stilu. Ova je biblioteka danas poznata pod nazivom Austrijska nacionalna biblioteka (od 1920. godine).²⁶⁹

Talijansko govorno područje posebno je značajno za razvoj tiskarstva, pa iako je u 15. stoljeću Italija, uz Njemačku, bila centar razvoja tiskane knjige, u drugoj polovici 16. stoljeća tiskarstvo u Italiji usporava svoj razvoj. U Veneciji je najvažnija tiskarska obitelj bila Gioliti de'Ferrari (od 1483. do 1606. godine djeluju u Veneciji), koja izdaje kvalitetna izdanja najboljih talijanskih pisaca poput Bemba, Tassa, Boccaccia i Petrarce, kao i povijesna djela grčkih i rimskih pisaca u talijanskom prijevodu, *Collana degli storici greci e latini*. U Rimu djeluje istaknuta tiskara Paola Manuzia *Stamperia del popolo Romano*, koja tiska djela iz područja patristike i papinske bule. Sedamnaesto stoljeće značilo je opadanje kvalitete tiskanih knjiga u Italiji. U tom razdoblju istaknuta tiskara *Tipographia Poligrotta della Sacra Congregazione de Propaganda Fide* djeluje u Vatikanu. Papa Urban VIII. osniva ovu tiskaru 1626. godine, a njena izdanja postaju glavno oružje papinstva u borbi protiv protestantske literature. Ova tiskara tiskala je i djela na neuropejskim jezicima i pismima, a posjedovala je 44 vrste tiskarskih slova.²⁷⁰

²⁶⁸ Stipčević, *Povijest knjige*, 422.

²⁶⁹ Stipčević, *Povijest knjige*, 423.

²⁷⁰ Stipčević, *Povijest knjige*, 326 – 327.

Nastanak čakovečke dvorske knjižnice

U dobi od 16 godina Nikola s bratom Petrom odlazi na putovanje u Rim u trajanju od 8 mjeseci. Takva su putovanja predstavljala završni dio obrazovanja mladih plemića, nakon čega su ulazili u vojsku i sudjelovali u ratnim operacijama. S ovog putovanja Nikola je u Čakovec donio mnogo knjiga, dok je u narednim godinama knjige uglavnom nabavljao preko posrednika, poput Alessandra Mora, uglednog knjižara i nakladnika, te Marca Ginammija u Veneciji. U Beču je knjige za Zrinskoga možda nabavljao Matthaesus Cosmerovius. Analizom kataloga *Zriniane* vidljivo je da je najviše knjiga objavljeno u Italiji (38%), zatim u Njemačkoj (22%), te u Austriji.²⁷¹

Osim kupovanja knjiga osobno ili preko posrednika, Nikola je knjižnicu povećavao kupovanjem ili nasljeđivanjem već formirane knjižnice. Tako je u Nikolinu knjižnicu dospjela zbirka obitelji Listi od 100 svezaka, a postoje i knjige iz čijih je *ex librisa* vidljivo da su pripadale drugim vlasnicima, poput knjige autora Sigmunda Herbersteina *Rerum Moscoviticarum comentarii*, prije u vlasništvu Istvana Balasse, te Jacquesa Bongarsa *Rerum Hungaricum scriptores varii* prijašnjih vlasnika Petra Erdödyja i Jurja Rattkaya.²⁷² U proučavanju knjižnice, važno je napomenuti kako nije sigurno koje je knjige nabavio sam Nikola, a koje Petar. Pretpostavlja se kako je Nikola nabavio većinu knjiga popisanih u katalogu. Njegovo vlasništvo nad svescima može se pretpostaviti na temelju bilješki na marginama knjiga pisanima njegovom rukom.

Prema popisu knjiga *Zriniane* iz 1670. godine, knjige su bile smještene u 4 ormara, a izgled knjižnice vidljiv je na gravuri Tobiasa Sadlera iz 1680. godine, na kojoj je prikazan Adam Zrinski ispred ormara s knjigama knjižnice. U katalogu iz 1662. godine pojedini svesci označeni su brojevima zbog čega se smatra kako je tada knjižnica sadržavala 500 svezaka, a uzevši u obzir zbirku obitelji Listi kao integralni dio knjižnice, broj knjiga iznosio je oko 617.²⁷³

²⁷¹ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 18.

²⁷² Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 18.

²⁷³ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 18.

Katalog knjižnice nastao 1662. godine naručio je sam Nikola Zrinski. U njemu su na stručan način popisane knjige, iako se prema načinu unošenja kataloških jedinica smatra da je katalog izradio neki manje obrazovan pisar. U katalogu su navedeni naslovi s naslovne stranice, a ne s hrpta knjige, a ponekad se zabunom kao autor spominje tiskar koji je knjigu tiskao. Nakon navođenja autora i naslova knjige, u katalogu je zabilježeno stanje knjige i njena veličina.

Knjige su, prema sadržaju, podijeljene u 11 odsjeka: *Historici antiqui Romani et alii*, *Historici omnis generis et nationis mixtim*, *Historici Pannoniae et Orientalium*, *Politici*, *Militares*, *Geographi et Cosmographi* (sic!), *Poetae Latini*, *Poetae Itali*, *Scholastici*, *Domesticae*, *Oeconomiae* (jedna skupina) i *Miscellanei*. Pregledom kataloga može se zaključiti kako je knjižnica sadržavala knjige različite tematike, od antičkih grčkih i rimskih povjesničara, suvremenih povjesničara iz različitih zemalja, geografa i kozmografa do latinskih i talijanskih pjesnika. Posebno je zanimljiva grupa *Miscellanei*, koja sadrži djela iz različitih znanstvenih područja, poput rasprava Ulyssesa Aldrovandija te prvog znanstvenog opisa flore i faune Brazila, kao i intenzivne depopulacije indijanskog stanovništva u knjizi *Historia naturalis Brasiliae* autora Francisca Hernandezza.²⁷⁴

Knjige su imale ekslibris, oznaku vlasništva u knjizi, koja potječe iz srednjeg vijeka, a služi kao zaštita od krađe knjiga i kao potvrda vlasništva. U ranom novom vijeku ekslibris postaje umjetnički oblikovana naljepnica s imenom vlasnika knjige, a najčešće se lijepi s unutarnje strane prednjih korica. Ekslibrisi najčešće sadrže ime vlasnika i podatak o kupnji knjige, a imućniji vlasnici naručivali su umjetničke prikaze, poput portreta vlasnika, grba obitelji ili monograma.²⁷⁵

Osobitost *Zriniane* je odsutnost teološke literature, a posebnost knjiga su Nikoline bilješke na marginama stranica, pisane jezikom na kojem je knjiga pisana. Iako je Nikola nabavljao suvremene i cijenjene autore, danas se smatra da tri skupine knjiga kvalitetom nadmašuju sastav drugih suvremenih knjižnica, a radi se o djelima iz područja političke teorije, umijeća ratovanja, te suvremene talijanske poezije. Jezik koji je najzastupljeniji u knjižnici Zrinskoga je latinski, na kojem je napisano više od polovice naslova, zatim slijedi talijanski (jedna trećina naslova) dok su ostale knjige napisane na mađarskom, njemačkom, češkom, španjolskom, francuskom i hrvatskom jeziku.²⁷⁶

²⁷⁴ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 19.

²⁷⁵ Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, sv. 2 *Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)* [Zagreb: Školska knjiga, 2005], 300.

²⁷⁶ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 19.

Osim Nikolinih knjiga, u knjižnici se nalaze i knjige njegovog sina Adama, pa je u *Zrinianu* pohranjena i većina Adamovih gimnazijskih i sveučilišnih udžbenika. Radi se o djelima iz područja vojne vještine, poput knjiga o gradnji utvrda te djela rimskih pjesnika. Nakon Nikoline smrti, knjižnica je sadržavala preko 600 svezaka, a nakon Adamove pogibije u bitci kod Slankamena 1691. godine, popisom njegove imovine utvrđeno je da knjižnica sadrži više od 800 svezaka.²⁷⁷

Knjige su većinom bile uvezane u bijele kožne korice, dok su neke knjige bile bez uveza, omotane papirnatim omotom. Sačuvani su uvezi prijašnjih vlasnika, a omiljene Nikoline knjige uvezene su u kožne korice boje trule višnje. 1646. Nikola Zrinski daje izraditi ekslibris, naručivši ga kod bečkog gravera Eliasa Widemanna, koji se sastojao od vlasnikovog portreta i lozinke *Nemo me impune lacesset*,²⁷⁸ a taj ekslibris zalijepljen je na unutarnjoj strani korica knjige. Nakon stupanja na bansku funkciju 1647. godine, Zrinski kod istog gravera naručuje novi ekslibris, lozinku ispisanu kaligrafskim slovima *Sors bona nihil aliud*.²⁷⁹

Nizozemski putopisac Jakob Toll posjetio je čakovečki dvor za vrijeme Nikolina života, ali se u njegovom putopisu knjižnica ne opisuje detaljno. Četrdesetih godina 17. stoljeća Juraj Križanić služio se fondom knjižnice, dok je obavljao funkciju župnika u Nedelišću. U oporuci Nikole Zrinskoga precizno je definirano korištenje i pristup obiteljskom arhivu, ali se sama knjižnica ne spominje, pa ostaje nepoznato komu je bio dozvoljen pristup knjižnici, te tko se o njoj brinuo.²⁸⁰

²⁷⁷ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 22-23.

²⁷⁸ *Nemo me impune lacesset* = Nitko me ne izaziva bez kazne (prevedeno korištenjem rječnika Mirko Divković, *Latinsko – hrvatski rječnik*, Bjelovar: Dunja d. o. o., 2006).

²⁷⁹ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 19, 21; *Sors bona nihil aliud* = Samo dobra sreća, ništa drugo (prevedeno korištenjem rječnika Mirko Divković, *Latinsko – hrvatski rječnik*, Bjelovar: Dunja d. o. o., 2006).

²⁸⁰ Kosić, "Bibliotheca Zriniana," 21.

Publije Flavije Vegecije Renat, *De re militari libri quator*

Bibliotheca Zriniana sadrži Vegecijevo djelo pod kataloškim brojem 218., te nazivom *De re militari libri quator*. Knjiga je tiskana u Parizu 1607. godine na latinskom jeziku, a latinski tekst priredio je i popratio komentarima Godescalcus Stewechius. Djelo je opremljeno ilustracijama Franciscusa Modusa, koji je priredio i izdao tekst. Na prednjim listovima nalazi se posveta župnika iz mjesta Sv. Juraj, Daniela Kleschiusa, a knjiga ima osobni pečat vlasnika, s obzirom da se na marginama nalaze bilješke sa citatima iz Biblije i Nikolinim razmišljanjima na latinskom jeziku.²⁸¹ Nikola Zrinski bio je istaknuti vojskovođa u sukobima protiv Osmanlija, a s obzirom da Vegecijevo djelo predstavlja univerzalni priručnik o vojnoj vještini, umijeću izgradnje utvrda te korištenja bojnih sprava, nije neobično da je *Sažetak vojne vještine* bila omiljena knjiga Nikole Zrinskog. Mnoštvo bilješki na marginama Vegecija iz čakovečke knjižnice svjedoči o čestom korištenju knjige. Proučavanje vojnih rasprava Nikole Zrinskog, poput rasprave *Lijek protiv turskog afiuma*, također upućuje na važnost Vegecijevog djela na oblikovanje vojne doktrine Zrinskoga. Ovo je djelo moguće analizirati u kontekstu povijesti čitanja Nikole Zrinskog, s obzirom da se u svojoj najpoznatijoj raspravi *Lijek protiv turskog afiuma* često referira na antičke autore, a posebno na analizirano Vegecijevo djelo. Vegecijevo djelo prevedeno je na hrvatski jezik, te je u analizi teksta korišten hrvatski prijevod *Sažetak vojne vještine* u prijevodu Teodore Shek Brnardić, objavljeno 2002. godine u izdanju Golden marketinga.

²⁸¹ Publije Flavije Vegecije Renat, *Sažetak vojne vještine*, prev. Teodora Shek Brnardić, prir. Margareta Gašparović (Zagreb: Golden marketing, 2002), 25; Tibor Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya = History and stock of the Bibliotheca Zriniana* (Budimpešta: Argumentum Kiadó: Zrínyi Kiadó, 1991), 241.

Sažetak vojne vještine – osnovna obilježja i struktura djela

Sažetak vojne vještine vojna je rasprava napisana u vrijeme vladavine cara Teodozija, na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće. Vegecije se smatra jednim od najčitanijih antičkih pisaca, a njegovo djelo bilo je sastavni dio obrazovanja europskih vojskovođa sve do 19. stoljeća.²⁸² Vegecije se koristio djelima starijih rimskih pisaca poput Marka Porcija Katona Starijeg Cenzora, Aulaa Kornelija Celza, kao i odredbama careva Hadrijana, Augusta i Trajana, koje navodi kao izvore. Cilj djela bilo je informiranje suvremenika o načinima ratovanja, vojnoj taktici, oružju i gradnji vojnih logora, kojima bi rimska vojska ponovno postala pobjednička vojna sila, kakva je bila u vrijeme republike.

Djelo je podijeljeno u 4 knjige. Prva knjiga opisuje karakteristike kojima se odlikuju dobri novaci, način gradnje i utvrđivanja tabora, 2. knjiga opisuje legiju, kao najbolju organizacijsku jedinicu rimske vojske, ratne sprave i bojni poredak, dok 3. knjiga razmatra pitanja taktike i strategije, kao i organiziranje opskrbe i upotrebu konjice. Posebno cijenjeno 26. poglavlje 3. knjige donosi 33 pravila ratovanja u obliku općih načela, dok 4. knjiga opisuje napad na gradove opsadnim oružjem poput onagri i balista²⁸³, kao i tehnike obrane, te zapažanja o gradnji liburna i prirodnim promjenama koje utječu na rane pripreme.²⁸⁴

Struktura Vegecijeovog djela – Prva knjiga

Marširanje i uvježbavanje vojnika

U 1. knjizi, 9. poglavlje Vegecije opisuje važnost uvježbavanja izdržljivosti vojnika, kako bi mogli podnijeti naporan jednolični marš. Kako je podijeljena vojska u velikoj opasnosti od neprijatelja, red stupanja mora biti stabilan u svakom trenutku.²⁸⁵ Izdržljivost u dugotrajnom marširanju naglašavao je i Scipion Afrički, koji je smatrao da su vojnici koji ne mogu dugo marširati potpuno beskorisni. Čak su se i iskusni vojnici slali na česte i dugotrajne marševe kako bi zadržali kondiciju.²⁸⁶

²⁸² Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 9.

²⁸³ Onagri - ovnovi za rušenje zidina, baliste – naprave za ispaljivanje strijela

²⁸⁴ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 15 – 16.

²⁸⁵ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 121.

²⁸⁶ Phillip Matyszak, *Legionary: the Roman soldier's (unofficial) manual* (London: Thames and Hudson, 2009), 70.

I u ovoj knjizi dolazi do izražaja Vegecijevo veličanje stare republikanske vojske, u kojoj su vojnici ispirali znoj plivajući u rijeci, vježbajući tako plivačku vještinu koja je koristila u slučaju neuspješnog prijelaza preko mosta. Osim plivanja, u starini su primjenjivane vježbe s vrbovim kolcima i prućem, od kojih se izrađivalo oružje za vježbu. Novaci su vježbali 2 puta dnevno s oružjem težim od onog koje će se koristiti u borbi, kako bi naučili s lakoćom rukovati sulicama i štitovima. Učila se i tehnika zadavanja udaraca ubodom, a ne sječimice, bacanje sulica na kolce, odapinjanje strijela, jahanje konja, te nošenje teških tereta.²⁸⁷

Izgradnja i utvrđivanje tabora

U 1. knjizi, 21. poglavlje Vegecije počinje s izlaganjem pravilne tehnike izgradnje tabora, iz čega se razabire njegova kritika suvremenog načina podizanja tabora. Dobro sagrađen tabor podrazumijeva kopanje opkopa i okruživanje logora palisadama, što se u Vegecijevo vrijeme više ne čini. Tabor se postavlja na sigurnom i zdravom mjestu, sa dovoljno hrane, drva i krme. Važan je prirodni položaj tabora, koji ne smije biti u blizini povišenog mjesta, zbog opasnosti od neprijateljskog zauzimanja, a njegova veličina mora osiguravati dovoljno prostora za smještaj vojske. Tabori se prema Vegecijevoj preporuci utvrđuju na 3 različita načina – najprije se gradi zemljani zid, ispred kojeg je iskopani jarak, nakon čega se kopa privremeni opkop, a slučaju neprijateljskog napada utvrđuje obod tabora novim opkopom, te nagomilava iskopana zemlja.²⁸⁸

Druga knjiga

Druga knjiga posvećena je organizacijskom ustroju vojske. Vegecije definira osnovnu podjelu vojske na 3 roda: konjanici, pješaci i flota. Definiraju se osnovni pojmove poput ala – odreda konjanika, vrste flota – liburna i riječnih patrolnih čamcaca. Autor naglašava kako su državi potrebni pješaci, koji mogu biti korisni na svakom terenu. Pješaci su podijeljeni na čete i legije. Vegecije hvali stari poredak u kojem nije bilo barbarskih pomoćnih četa. Takva vojska je homogenija s obzirom da su vojnici obično iz istog kraja, te govore istim jezikom. Ističu se problemi suvremene legije, kojoj nedostaju vojnici. Stoga legije treba popunjavati svaki mjesec.²⁸⁹

²⁸⁷ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 123 – 126.

²⁸⁸ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 129.

²⁸⁹ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 134 – 137.

Slijedi opis ustrojavanja legije, koja se sastoji od 10 kohorti, a svaka broji 555 pješaka i 66 konjanika. Vegetije je posvetio veliku pozornost opisivanju rasporeda kohorta na bojnopolju i dužnosti pojedinih vojnih funkcija, a posebno je zanimljiv opis funkcioniranja pojedinih rodova vojske u bitci. Primjerice, teško pješaštvo moralo je stajati poput zida, te nisu smjeli progoniti neprijatelje kako se ne bi poremetio bojni red. Također, ponovo se naglašava temeljno načelo – neprekidno vježbanje vojnika.²⁹⁰

Treća knjiga

U trećoj knjizi razmatra se optimalna veličina vojske, koja ne smije biti prevelika, jer prekobrojnost vojnika dovodi do nestašice hrane i stradanja na marševima. Optimalan je broj oko 12 000 vojnika za manji rat. Slijedi nekoliko savjeta o dobrom smještaju vojske, kako bi se spriječile bolesti, a zanimljivi su i signali kojima vojska komunicira u bitci, poput različitih lozinki i zvukova. Ponovno se naglašava važnost uvježbanosti vojske, kao i zauzimanje uzvišenog položaja. Vegetije opisuje redosljed svrstavanja pojedinih trupa, a ključno pravilo je da iskusni i dobro uvježbani vojnici budu u 1. redovima, strijelci sa štitovima u 2. redu, dok se konjanici svrstavaju na krila vojske.²⁹¹ U povijesti ratovanja posebno su cijenjena 33 opća pravila ratovanja, tj. općih načela za uspješno ratovanje.²⁹²

Opsada grada

Četvrta knjiga posvećena je opsadi i tehnikama obrane ugroženog grada. Detaljno se opisuju opsadne sprave poput balista (sprava za izbacivanje strijela i kamenja), srpa (balvan za izvlačenje kamena iz zida) i kornjače (zaštita od drvenih dasaka, štiti oružje i vojnike). U opsadnoj tehnici posebno su važni pokretni tornjevi, kojima Vegetije posvećuje 5 poglavlja (17. – 22.). Tornjevi su sprave od dasaka i greda, čija visina mora nadvisivati bedeme i kule opsjednutog grada, kako bi se napadači mogli izravno spustiti ljestvama na bedeme grada, a Vegetije savjetuje odapinjanje gorućih strijela na tornjeve ili skidanje koža s tornjeva, kao efikasnu obranu od ove ratne sprave.²⁹³

²⁹⁰ Vegetije, *Sažetak vojne vještine*, 134 – 137, 143.

²⁹¹ Vegetije, *Sažetak vojne vještine*, 167.

²⁹² Vegetije, *Sažetak vojne vještine*, 159.

²⁹³ Vegetije, *Sažetak vojne vještine*, 186 – 187.

Osim opisivanja tehnike i građe pojedinih opsadnih strojeva, napadačima se savjetuje kopanje laguma, tj. podzemnih tunela ispod bedema grada. Nakon što napadači iskopaju tunel do mjesta temelja obrambenih zidova, zamjenjuju temelje drvenim potpornjima, koji se zatim zapale, dok vojska na terenu napreduje prema zidinama. U ključnom trenutku zidovi padaju i napadači ulaze u grad.²⁹⁴

S obzirom na važnost Vegecijevih ideja u vojnoj doktrini Nikole Zrinskoga, te njihovu važnost u praktičnoj primjeni, ukratko će se analizirati najpoznatija Nikolina vojna rasprava *Lijek protiv turskog afiuma ili Antidot protiv mira Turaka s Mađarima 1660 – 1661*. Proučavanjem rasprave moguće je donijeti zaključke o utjecaju pročitano djela iz čakovečke knjižnice na razvoj vojnih učenja Nikole Zrinskog.

Vegecijeve ideje u raspravi *Lijek protiv turskog afiuma ili Antidot protiv mira Turaka s Mađarima 1660 – 1661*

Lijek protiv turskog afiuma kratka je vojna rasprava u kojoj je Nikola Zrinski iznio politički program borbe protiv Osmanlija, kao i naprednu ideju vojske čiji sastav nije staleški definiran. U glavnom dijelu rasprave Zrinski izlaže svoj vojni program – uvijek treba imati spremnu vojsku, armada treba sadržavati 4000 pješaka i 8000 konjanika, a posebno je važno redovito plaćanje vojske, kao i osiguravanje oružja i odore. Posljednji i najvažniji element je vojna disciplina, čime se uvodi velik citat iz Vegecijevog djela *Sažetak vojne vještine*. Najvažnije ideje preuzetog Vegecijeva teksta su potreba redovnog vježbanja vojske, novačenje mladića sa prikladnim, detaljno opisanim fizičkim karakteristikama, te opisivanje vojničkih vježbi. Mađari ne mogu razviti stare rimske vještine ratovanja zbog lijenosti i nedjelovanja. Savjetuje se uzimanje seljaka u vojsku, potkrijepljeno Aleksandrovim govorom Makedoncima iz Apijana, u kojem se opisuje slična situacija, kao i uzimanje stranih časnika i ukidanje slobodnih plaćenika. Potonja dva savjeta originalne su ideje Zrinskog dok su ostale preuzete iz antičkih autora. Zrinski preporuča svekoliku štednju kako bi se sakupio novac za vojsku i naoružavanje cijelog naroda, pri čemu se navodi citat sa sličnom idejom iz Apijana. Vojska bi ljeti bila u defenzivi, a zimi u ofenzivi, sa 12 000 konjanika i isto toliko pješaka.²⁹⁵

²⁹⁴ Matyszak, *Legionary*, 157.

²⁹⁵ Nikola Zrinski, "Lijek protiv turskog afiuma ili Antidot protiv mira Turaka s Mađarima 1660 – 1661," u: *Zrinski i Europa*, sv 1, ur. [Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000], 202 – 228.

Naoružavanje cjelokupnog naroda neobična je ideja za 17. stoljeće, a Nikolin poziv na opću mobilizaciju seljaštva vjerojatno je povezan sa ustankom protiv Habsburgovaca. Za Zrinskoga je presudno iskustvo Tridesetogodišnjeg rata, koje ga vjerojatno nadahnjuje na ideje o mobilizaciji seljaka.

Citate iz Vegecija Zrinski je obilno koristio u svojim djelima, pa tako u svom najutjecajnijem djelu, *Lijek protiv turskog afiuma*, zagovara Vegecijevu tezu prema kojoj su najbolji ratnici seljaci, navikli na prirodni okoliš, fizički snažni i bez velikih zahtjeva. Izvor vojske trebao bi biti cijeli narod, a ne samo plemstvo, a u razdoblju 17. stoljeća ova je zamisao bila neobična, s obzirom da su vojne funkcije bile rezervirane za plemićki stalež. Zrinski je i u drugim djelima koristio Vegecijeve ideje, poput ideja o porazu protivnika izgladnjivanjem, osiguravanju zaliha prije pohoda, te omjera pješništva i konjice 2:1.

Lijek protiv turskog afiuma najpoznatija je vojna rasprava Nikole Zrinskog, a većina iznesenih preporuka mogu se naći u Vegecijevom djelu. Slične stavove imao je i grof Raimondo Montecuccoli, s kojim je Zrinski, zbog različite pozicije prema vladaru, bio u sukobu.²⁹⁶

Zrinski je napadao Montecuccolija anonimnim pamfletima, zamjerajući mu sporu i opreznu taktiku i strategiju, a sukob je eskalirao po pitanju utvrde Novi Zrin, s obzirom da Montecuccoli nije sudjelovao u njenoj obrani. Zanimljiva je i opaska u Montecuccolijevom dnevniku, kako se „danas svatko (...) nakon što pročita nekoliko Vegecijevih poglavlja smatra velikim vojskovođom“, koja se možda odnosi na Nikolu Zrinskoga, s obzirom da je njegovo zanimanje za Vegecija bilo opće poznato.²⁹⁷ Nikola Zrinski koristio je Vegecijevo djelo *Sažetak vojne vještine* u oblikovanju praktične vojne doktrine, koristeći autorove ideje o novačenju seljaka, optimalnoj veličini vojske i važnosti discipliniranog ponašanja u vojsci. Univerzalne antičke ideje nastojao je primijeniti u ranom novom vijeku, a Vegecijevi savjeti o utvrđivanju mogli su mu poslužiti i na bojnopolju.

²⁹⁶ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 25.

²⁹⁷ Vegecije, *Sažetak vojne vještine*, 26.

Matthias Dögen, *Architectura militaris moderna*

Djelo Matthiasa Dögena u katalogu čakovečke knjižnice nalazi se pod brojem 196. Uz naziv *Architectura militaris moderna* naveden je i opis izgleda sveska, pri čemu se na latinskom jeziku navodi kako je knjiga velikog folio formata, uvezena u bijelu kožu. Knjiga je tiskana u Amsterdamu kod tiskara Elzeviera 1647. godine.²⁹⁸

Matthias Dögen (1605./06.-1672.) bio je jedan od najvažnijih arhitekata obrambene arhitekture u novovjekovnoj Nizozemskoj, a njegova djela izvršila su velik utjecaj na obrambenu arhitekturu diljem Europe.²⁹⁹ Dögen potječe iz grada Margraviata u kneževini Brandenburg (danas grad Drawsko u Poljskoj), u provinciji Poljska Pomeranija. Iako je malo poznato o autorovom porijeklu i društvenom položaju, zna se kako je pohađao slavnu školu u Leidenu, *Duytsche Mathematique*, namijenjenu školovanju geografa, matematičara i vojnih inženjera. Nakon školovanja ulazi u vojnu službu Ujedinjenih Nizozemskih Provincija, dobiva čin u admiralitetu, te se zbližava sa knezom – izbornikom Georgom Wihelmom von Hohenzollernom. Ipak, njegova politička vjernost rodnom Brandenburgu vidljiva je u posveti poglavlja o napadu i obrani utvrđenja u djelu *Architectura militaris moderna* brandenburškom knezu Fridriku Vilimu Izborniku.³⁰⁰

1646. i 1647. godine Dögen piše opsežnu studiju *Heutiges Tages Übliche Kriegs Baukunst*, objavljenu na njemačkom i latinskom jeziku. 1650. godine knez Fridrik Vilim (1640. – 1688.) poziva Dögena u Prusku, kako bi izradio plan nacionalne obrane.³⁰¹ Knez započinje velike obrambene gradnje, te 1650. godine angažira Dögena kao glavnog savjetnika za utvrde. Prema Dögenovim nacrtima 1658. godine izgrađuju se obrambeni zidovi oko Berlina, pod vodstvom austrijskog arhitekta Memharda, a sudjeluje i u stvaranju brandenburške flote. Od 1650. godine do smrti 1672. godine Dögen živi u Berlinu. Najznačajnije Dögenovo djelo je *Architectura militaris moderna*, priručnik o vojnoj arhitekturi obogaćen mnoštvom Dögenovih crteža fortifikacija iznimne kvalitete. Autor je u djelu postavio temeljne principe obrambene arhitekture 17. stoljeća, koji se ponavljaju u kasnijim djelima iz teorije arhitekture, primjerice u djelu Nicholasa Goldmana (1611.-1665.) *La nouvelle fortification*.³⁰²

²⁹⁸ Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana*, 229.

²⁹⁹ Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* (London: Taylor & Francis Ltd, 1985), 23.

³⁰⁰ Internet Matthias Dögen, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, posjet 03. 07. 2016.

³⁰¹ Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban*, 23.

³⁰² Internet Matthias Dögen, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, posjet 03. 07. 2016.

Architectura je podijeljena u tri sveska, pri čemu je prvi svezak, posvećen pravilnim modernim fortifikacijama. Radi se o prvom djelu takve vrste u povijesti vojne teorije. Drugi svezak posvećen je obrambenim objektima nepravilnog oblika, dok je treći svezak pisan kao zasebno djelo, posvećeno modernoj vojnoj arhitekturi. Autor je koristio matematički pristup korišten u djelima matematičara i inženjera Adama Freitaga i Samuela Maroloisa. Detaljni opisi pojedinih faza gradnje, mjerenja kuteva i dijelova dijagrama namijenjeni su manje iskusnim arhitektima, a vizualni aspekt djela očituje se u brojnim crtežima, koji su rađeni iz tri perspektive.

Autor je u prvom i drugom svesku prezentirao arhitektonske oblike prema matematičkim principima usvojenima u leidenskoj školi te Vitruvijevim učenjima. Unatoč primjeni teoretskih znanja, empirijska spoznaja jedno je od glavnih načela za koje se Dögen zalagao u izgradnji obrambenih objekata. Posebnost djela je veliki broj autorovih zapažanja o nizozemskim utvrđenjima, primjerice Amsterdama, Brede i Ostenda, koja se analiziraju kroz usporedbu starih osmanskih i drugih europskih utvrđenja, napose francuskih. Citiranjem antičkih autora, poput Plinija i Vegecija, autor potvrđuje svoju argumentaciju, te se referira na suvremena iskustva Tridesetogodišnjeg rata, kao posljednjeg velikog sukoba koji potvrđuje autorovu tezu o nužnosti snažnih fortifikacija za opstanak grada.³⁰³

Ujedinjene Nizozemske Provincije, prema Dögen, također dokazuju važnost arhitektonskog usavršavanja utvrđenja, s obzirom na neprestane vojne sukobe sa Španjolskom oko pitanja nizozemske nezavisnosti. Dögen zagovara načelo prilagođavanja arhitekture ratnim okolnostima, te ističe svoj pacifizam, navodeći kako bi na bojnopolju prevlast trebali ostvariti mudri inženjeri, čija će arhitektonska rješenja štititi vojnike. Autor ističe važnost angažiranja najboljih inženjera koji će svojim stručnim znanjima usmjeravati kretanje vojnika u prostoru, te određivati trajanje bitke. Ova načela uobičajena su i u drugim djelima iz područja vojne arhitekture u 17. stoljeću.

Primjeri pravilnih i nepravilnih utvrđenja potkrijepljeni su crtežima koji prekrivaju čitave stranice. Prikazani su različiti tipovi utvrđenja od Palmanove do Frankenthala, no najčešće su prikazivane utvrde Nizozemskih Provincija. Osim crteža utvrđenja, Dögen je izrađivao i planove gradova, pa mu se pripisuje osmišljavanje planova Stralsunda, Deventera, Coevordena, Phillipsburga, Zwollea, Geneve i Hamburga.³⁰⁴

³⁰³ Internet Matthias Dögen, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, posjet 03. 07. 2016.

³⁰⁴ Internet Matthias Dögen, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, posjet 03. 07. 2016.

Dok su prva i druga knjiga posvećene opisu arhitektonskih obilježja pravilnih i nepravilnih fortifikacija, treća knjiga bavi se problemom napada na utvrde, što predstavlja područje posebnog interesa autora. Dögenova analiza napada potkrijepljena je primjerima opsada kroz povijest, od biblijskih bitaka do suvremenih sukoba u Tridesetogodišnjem ratu, poput slavnih pobjeda u Bois-le-Ducu (1629. godine) i Maastrichtu (1632. godine). Ove bitke vodio je princ od Orange - Nassaua. Autorovi zaključci značajni za vojnu znanost izneseni su u trećem svesku, pri čemu se ističe besmislenost osvajanja utvrda koje će nakon kratkog vremena biti izgubljene. Kako bi agumentirao ovu tvrdnju, autor citira nekoliko suvremenih opisa opsada, poput opsade Brede (1629. godine) u Tridesetogodišnjem ratu, opisane u djelu Huga Hermana. Dögen naglašava kako su za uspješnu obranu nužna stručna znanja vrhunskog inženjera koji će izgraditi utvrđenje koje odolijeva napadima, zahvaljujući obrambenim zidovima, minama i opkopima. Prema autoru, vojni arhitekt je u središtu političko – vojnog sustava, desna ruka vladara koji će svojim znanjima skratiti vrijeme opsade i spasiti živote. Djelo je izvršilo velik utjecaj na vojnu teoriju i obrambenu arhitekturu 17. stoljeća. Amsterdamski tiskar Elzevier tiskao je djelo, izvorno napisano na latinskom jeziku, u prijevodima na njemački i francuski jezik, nakon čega se popularnost autora proširila diljem Europe.³⁰⁵

Prisutnost ovog djela u knjižnici Nikole Zrinskog svjedoči o velikom interesu vlasnika za problematiku fortificiranja, koje dolazi do izražaja u gradnji utvrde Novi Zrin, u kojem su arhitekti Zrinskoga mogli primijeniti Dögenova načela u praksi. Utvrda Novi Zrin bila je veliko nizinsko utvrđenje, s mogućnostima obrane od snažnijeg neprijatelja. Radi se o sklopu nekoliko tvrđava, čija je funkcija bila obrana prijelaza preko rijeke Mure, te prihvata vojnika. Utvrda je izgrađena na strateškoj lokaciji, koja je omogućavala komunikaciju s Legradom, te štitila kopneni put prema Čakovcu. Središnji dvorac bila je kamena zgrada na tri kata, okružena prostranim dvorištem sa kućama za stanovanje. Utvrdu su okruživali visoki bedemi načinjeni od zemlje, sa dvije kule prema Muri, te trokutastim bastionima. Dva takva bastiona nalazila su se sa svake strane zidina, a na kutovima su izgrađena dva okrugla bastiona. Bedeme je okruživao vodeni opkop, dok je na rubu šume postavljen red palisada. Utvrda je imala obilježja barokne arhitekture, poput kamenog portala koji je nadvisivao ulaz.³⁰⁶ Sačuvani prikazi (vedute), te iskazi suvremenika, upućuju kako je Novi Zrin izgrađen prema načelima koje u svom djelu zagovara Matthias Dögen.

³⁰⁵ Internet Matthias Dögen, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>, posjet 03. 07. 2016.

³⁰⁶ Dragutin Feletar, ur., *Novi Zrin Zrinska utvrda na Muri (1661. – 1664.)* (Donja Dubrava – Zagreb: Hrvatski zemljopis – Naklada dr. Feletar, 2001), 30, 32 – 33.

Nikola Zrinski bio svjestan važnosti izgradnje utvrde koja će se prilagođavati okolišu, te biti višestruko osigurana od neprijateljskog napada, kako preporučuje i Dögen. Novi Zrin je zasigurno bio takva utvrda, a njegova arhitektura upućuje na primjenu znanja prikupljenih čitanjem Dögenove knjige na terenu.

Geographi et Cosmographi

Villem Blaeu, *Teatrum Orbis Terrarum*

U knjižnici Nikole Zrinskog nalazi se sedam knjiga Villema i Joana Blaeua, cijjenjenih nizozemskih kartografa i tiskara. Radi se o djelima upisanima pod kataloškim brojevima od 226 – 231, te knjizi pod brojem 243. Knjige od kataloškog broja 226. – 229. su četiri sveska djela *Teatrum Orbis Terrarum*. Slijede dva primjerka istog djela *Novum ac magnum Theatrum Vrbiium Belgicae liberae ac foederatae*, te djelo o nebeskim sferama i globusima, *Guilielmi Blaeu, institutio Astronomica de usu globorum et sphaerarum Caelestium ac Terrestrium*, pod brojem 243.³⁰⁷ Za analizu je odabrano najpoznatije Blaeuovo djelo, atlas u 4 sveska *Teatrum Orbis Terrarum*. Zrinski je posjedovao izdanje tiskano u Amsterdamu 1645. godine, međutim, sva su četiri sveska atlasa danas izgubljena. Na povezanost Villema Blaeua i obitelji Zrinski upućuje i Blaeuova posveta Petru Zrinskome tiskana na karti *Illyricum hodiernum* u djelu Ivana Lučića *De regno Dalmatiae et Croatiae*, zasigurno uz Lučićevo znanje i odobrenje.³⁰⁸

Villem Janszoon Blaeu (1571. – 1638.) utemeljitelj je najuspješnije kartografske izdavačke kuće u zlatnom dobu Nizozemske republike, te jedan od najboljih europskih kartografa novovjekovne Europe. Astronomija i matematika su glavna područja Blaeuovog interesa, a prvo obrazovanje dobiva uz danskog astronoma Tycho de Brahea, te se specijalizira za izradu globusa i geografskih mjernih instrumenata.³⁰⁹

³⁰⁷ Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana törtenete es allomanya*, 247 – 249, 255.

³⁰⁸ Miroslav Kurelac, „Illyricum hodiernum” Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 6 (1969), 145.

³⁰⁹ Peter Barber i Katherine Barnes, *Mapping Our World: Terra Incognita To Australia* (Canberra: National Library of Australia, 2013), 157.

1595. – 1596. godine boravi na otoku Hvenu, u Braheovom opservatoriju, u kojem usvaja njegove metode astronomskih i geodetskih opažanja, istraživanja te konstrukcije instrumenata. 1598. godine objavljuje prvi nebeski globus u svojoj radionici u rodnom Alkmaru.³¹⁰ U suradnji s kartografima i graverima poput Hessela Geritsza i Claes Janz. Visschera, Blaeu 1605. godine osniva kartografsko poduzeće koje uskoro počinje ubrzano rasti, a tiskani kartografski radovi odlikuju se znanstvenim pristupom. Atlasi i mape iz Blaeuove radionice oko 1670. godine dosizali su cijenu od 450 nizozemskih florena, koliko se u to vrijeme plaćalo i za Rembrantove portrete.³¹¹ Blaeu je imenovan službenim kartografom Nizozemske republike, a sve karte koje su se iz Republike slale u Indiju morale su biti iz Blaeuove radionice. Autor je izradio i prvu kartu namijenjenu pomorcima, *Nywe Paskaerte* iz 1605. godine.³¹²

Blaeu postaje jedan od najvažnijih europskih izdavača znanstvene literature i zemljopisnih karata, te pokreće vlastitu tiskaru. Glavna područja njegova izdavačkog interesa bile su astronomija, kartografija i navigacija. U geografiji su posebno važne njegove konstrukcije Tihonskog kvadranta te uvođenje Blaeuovog tiska, tiskarskog stroja koji se u europskom tiskarstvu koristi sljedećih 200 godina. Najveće prihode Blaeuova tiskara ostvarivala je tiskajući misale i isusovačka djela za nizozemske katolike. U 17. stoljeću nizozemsko tiskarstvo nalazi se na vrhuncu uspjeha, te se smatra kako je u Nizozemskoj republici u navedenom razdoblju tiskano više knjiga nego u čitavoj Europi. Dva najvažnija tiskara 17. stoljeća bili su nizozemski majstori Willem Blaeu i obitelj Elzevier.³¹³

1599. godine Blaeu seli tiskaru u Amsterdam, gdje postaje jedan od najvećih europskih pomorskih kartografa. Osim karata, Blaeu je objavljivao i djela Guiccardinija, Grotiusa, Hoofta, Longomontanusa te Willebrorda Snella. Blaeu umire 1638. godine, a 30- ak godina kasnije, Blaeuov sin Joan objavljuje slavni *Blaeu atlas* u nekoliko svezaka, preveden na mnoge jezike.

Teatrum Orbis Terrarum najslavnije je Blaeuovo djelo, te se smatra najljepšim kartografskim izdanjem 17. stoljeća. Villem Blaeu započeo je atlas oko 1630. godine, da bi ga dovršio njegov sin Joan, objavivši ga na nizozemskom, latinskom, francuskom i španjolskom jeziku.³¹⁴

³¹⁰ Jan Middendorp, *Dutch Type* (Rotterdam: 010 Publisher, 2004), 20, 21.

³¹¹ Barber i Barnes, *Mapping Our World*, 157.

³¹² Edward Luther Stevenson, *Willem Janszoon Blaeu 1571 – 1638* (New York: The Hispanic Society of America, 1914), 28.

³¹³ Middendorp, *Dutch Type*, 20, 21.

³¹⁴ Middendorp, *Dutch Type*, 20, 21.

Prvi svezak objavljen 1630. godine, sadržavao je 60 karata, pri čemu su neke bili originalni Blaeuovi crteži, dok je jedan dio karata tiskan koristeći bakrene ploče kartografa Hondiusa. Svesci atlasa izdavani su postupno, pa je primjerice svezak objavljen 1631. godine sadržavao 103 karte, a u predgovoru ovom izdanju Blaeu naglašava kako je njegova namjera bila dopunjavanje atlasa kartografa Mercatora i Orteliusa. Stoga će njegovo djelo sadržavati karte zemalja koje su već prikazali navedeni kartografi u svojim djelima, ali uz ispravke njihovih grešaka.³¹⁵ Svezak atlasa objavljen 1634. godine sadržavao je 160 karata, sa njemačkim tekstovima, prevedenim s latinskoga. Blaeu je u izradi karata često koristio crteže drugih kartografa, poput Joannesa Janssoniusa i Henricusa Hondiusa, što je kasnije izazvalo prijepore oko autorstva.³¹⁶ 1655. godine tiskano je veliko izdanje pod nazivom *Novus atlas*, te podnaslovom *Teatrum orbis terrarum* u dva sveska, sa 208 karata. Ovaj atlas bio je najuspješniji od svih Blaeuovih kartografskih radova, a zamišljen je kao prikaz svijeta poznatog u 17. stoljeću, namijenjen obrazovanoj pulici, te ukrašene baroknom ornamentikom.³¹⁷

Abraham Ortelius, *Teatrum Orbis Terrarum*

Orteliusovo djelo nalazi se pod brojem 232, a u kataloškom opisu navedeno je kako se radi o velikoj knjizi. Djelo je tiskano u tiskari Christophera Plantina u Antwerpenu, 1584. godine.³¹⁸ Abraham Ortelius (1527. – 1598.) cijenjeni je nizozemski kartograf. 1547. godine u rodnom Antwerpenu počinje se baviti kartografijom. U obiteljskom poduzeću zajedno s ocem prodaje antikvitete, knjige i karte. Na poslovnim putovanjima diljem Europe postaje stručnjak za grčki i latinski jezik, te uči francuski, španjolski, njemački i talijanski. 1564. godine tiska svoju prvu kartu, kartu svijeta u 8 listova. 1570. godine izdaje monumentalnu publikaciju *Teatrum Orbis Terrarum*, prvi atlas u povijesti. Izdavanjem ovog djela Ortelius postiže veliki uspjeh, a nizozemske zemlje postaje središte europske kartografije. Ortelius je prvi došao na ideju spajanja listova više različitih karata, radeći narudžbu za trgovca Gillesa Hoofmana, sakupljača karata koji se Orteliusu žalio na besmislenost stalnog odmotavanja i zamotavanja karata u svitke.³¹⁹

³¹⁵ Stevenson, *Willem Janszoon Blaeu*, 40.

³¹⁶ Stevenson, *Willem Janszoon Blaeu*, 42.

³¹⁷ John Rennie Short, *Representing the Republic: Mapping the United States, 1600-1900* (London: Reaktion Books Ltd, 2001), 40 – 42.

³¹⁸ Klaniczay, *A Bibliotheca Zriniana*, 249.

³¹⁹ Maura O' Connor i Terry Birtles, *Australia in Maps: Great Maps in Australia's History from the National Library's Collection* (Canberra: National Library of Australia, 2008), 22, 23.

Teatrum Orbis Terrarum sadrži 53 karte, a zbog velikih troškova proizvodnje raskošnih mapa djelo je postalo poznato kao najskuplja i najpopularnija knjiga 16. stoljeća. Ortelius je, uz vlastite, u atlas uvrstio i mape drugih kartografa, gravirane u unificiranom formatu. Autor je izrađivao karte kontinenata prema Mercatorovim radovima, pri čemu je ponovio neke od njegovih grešaka, poput iskrivljenog oblika Južne Amerike, netočnog kartografskog prikaza sjevera Europe te Sredozemnog mora. U atlasu se ističe nepoznavanje područja istočne i sjeverne Azije, tipično za tadašnju europsku geografiju. Australiju je Ortelius prikazao kao kontinent koji se proteže čitavim južnim prostorom Zemljine kugle, ostajući vjeran Ptolomejevom prikazu južnog kontinenta. Djelo je posvećeno španjolskom kralju Felipeu II., za što Ortelius dobiva počasni naslov kraljevskog geografa.³²⁰

Miscellanei

Willem Piso, Georg Marggraf, *Historia naturalis Brasiliae*

Ova knjiga u nalazi se pod kataloškim brojem 394., a izdana je 1648. godine u Amsterdamu, u tiskari obitelji Elzevier.³²¹ *Historia Naturalis Brasiliae* je povijesni, biološki i geografski opis Brazila, a nastala je kao rezultat istraživačke ekspedicije nizozemskog kraljevstva. Cijela ekspedicija potaknuta je nastojanjem Johana Mauritsa, guvernera nizozemskog Brazila od 1636. do 1644. godine. Maurits je nastojao razvijati znanstvena istraživanja u Brazilu, te je angažirao mnogobrojne znanstvenike i umjetnike da kartiraju i opišu teritorij Nizozemskog Brazila. U sklopu tog projekta angažiran je i Willem Piso.

Willem Piso (1611. - 1678.) nizozemski je znanstvenik. Studirao je medicinu te se bavio fizikom. Radio je kao liječnik te štićenik dr. Tulpa, a nakon završetka obrazovanja postaje inspektor na *Collegium Medicum* u Amsterdamu. Georg Marggraf (1610. – 1644.) bio je kartograf, astronom i matematičar. U Leidenu studira botaniku, matematiku i astronomiju. Piso dolazi u Brazil 1638. godine, putujući vjerojatno na istom brodu kao i Marggraf.³²²

³²⁰ O' Connor i Birtles, *Australia in Maps*, 22, 23.

³²¹ Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana*, 322.

³²² Internet Account of Piso and Macgrave,

<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>, posjet 03. 04. 2016.; David Freedberg i Jan de Vries, ur., *Art in History/History in Art: Studies in Seventeenth - Century Dutch Culture* (USA: Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1991), 392 – 396.

Dvojica znanstvenika pratila su grofa Mauritsa na putovanjima i vojnim akcijama protiv Portugalaca, a tijekom putovanja i boravaka na terenu prikupljali su materijal za knjigu koja je trebala prikazati floru i faunu Brazila.³²³

Djelo *Historia naturalis Brasiliae* posebno je važno za povijest prirodoslovlja i etnografiju Južne Amerike, kao i za povijest nizozemskog slikarstva. Knjiga je nastala suradnjom trojice autora, Georga Marggrafa, koji izrađuje ilustracije, Joannesa de Laeta, koji je napisao komentare, te Willema Pisoa. Marggraf je posebno zaslužan za podatke iz zoologije i botanike navedene u pet svezaka *Historia naturalis*, a ostao je upamćen kao jedan od najvažnijih povjesničara prirode Brazila. Piso je autor većine tekstova u djelu, a pisao je tekstove o klimi, hidrografiji i topografiji Brazila, te endemskim bolestima, otrovima i protuotrovima, završavajući s ljekovitim biljem. Marcgraff je bio zadužen za precizno crtanje riba, ptica, biljaka, četveronožaca, insekata i zmija u Brazilu. U bilježenju imena pojedinih vrsta Marcgraff je koristio Linneovu nomenklaturu, a osim opisa biljnih i životinjskih vrsta, bilježio je i astronomska opažanja, te pisao i kratke rasprave o brazilskim i čileanskim plemenima. Zahvaljujući redovitom financiranju kneza Johana Mauritsa, djelo je objavljeno ubrzo nakon završetka ekspedicije. Za povijest nizozemske umjetnosti posebno su važne ilustracije, koje se odlikuju iznimnom detaljnošću i točnošću, te preciznim ručnim bojanjima. Za povijest etnologije važni su crteži Indijanaca, na kojima su prikazane poljoprivredne i obrtničke djelatnosti urođenika.³²⁴ Nakon povratka članova ekspedicije iz Brazila, knjiga *Historia Naturalis Brasiliae* objavljena je 1648. godine. Ova knjiga predstavlja prvi znanstveni opis flore i faune Brazila, te prvu cjelovitu prirodoslovnu povijest Južne Amerike, navika i običaja domaćih populacija te tropskih bolesti i domaćih lijekova, zbog čega je iznimno značajna. Djelo je podijeljeno u 8 svezaka, pri čemu su 3 sveska posvećena biljkama, dok ostalih 5 svezaka opisuje različite vrste riba, ptica, i insekata. Posljednji svezak donosi informacije o brazilskoj etnologiji, geografiji i meteorologiji. Tekst je popraćen drvorezima s prikazima biljaka i životinja. *Historia naturalis* je dugo vremena bila jedini opis flore i faune Brazila, a važna je i za povijest tropske medicine.³²⁵

³²³ Internet Illustrated garden Account of Piso and Macgrave,
<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>
posjet 03. 04. 2016.; Freedberg i de Vries, ur., *Art in History/History in Art*, 392 – 396.

³²⁴ Freedberg i de Vries, ur., *Art in History/History in Art*, 392 – 396; Internet Illustrated garden Account of Piso and Macgrave,
<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>,
posjet 03. 04. 2016.

³²⁵ Internet Illustrated garden Account of Piso and Macgrave,
<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>,
posjet 03. 04. 2016.

Piso kao liječnik posebnu pozornost posvećuje opisu dizenterije, tripanosomijaze, te očnih infekcija od kojih su posebno patili nizozemski vojnici, ali ne i domoroci. U knjizi su iznesene spoznaje o važnosti prehrane u obrani od bolesti, a Piso je istaknuo ljekovitost brazilskih limuna, kao lijeka za mnoge bolesti. Knjiga obiluje ilustracijama biljaka i životinja, a njihovi autori su, uz Pisoa, nizozemski slikari Frans Post i Albert Eckhout, Johannes de Laet te arhitekt i inženjer Peter Post.³²⁶

Domesticae Oeconomiae

Giovanni Battista Ferrari, *Hesperides sive de Malorum Aureorum cultura*

Knjiga se nalazi pod kataloškim brojem 374, a tiskana je u Rimu u tiskari Vitalisa Mascardija 1646. godine.³²⁷ Giovanni Battista Ferrari (1584. – 1655.), jezuit i profesor u Rimu, bio je botaničar te autor nekoliko ilustriranih knjiga iz područja botanike. 1602. godine, kao savjetnik za hortikulturu papinske obitelji, imenovan je upraviteljem novih vrtova u Barberinijevoj palači u Rimu. Radom u Barberinijevoj palači Ferrari postaje jedan od europskih autoriteta za biljnu nomenklaturu. Ovaj vrt sadržavao je biljke uvezene iz Novog svijeta posredstvom geografskih otkrića i trgovine. Rijetke biljke iz Azije, Amerike i Afrike uzgajane su, imenovane i izlagane u vitrinama vrta.

Knjiga *Hesperides sive de Malorum Aureorum cultura* nastala je u suradnji sa Cassianom dal Pozzom, stručnjakom za prirodne znanosti u Rimu. Djelo se bavi biljnom porodicom citrusa, a podijeljeno je u 4 dijela. Prvi dio opisuje arheološke, mitološke, numizmatičke i etimološke značajke citrusa, dok su ostali dijelovi posvećeni biljnim vrstama limuna, naranče i citrona. Glavna tema djela *Hesperides* je usporedba mitskog vrta Hesperida (zlatnih jabuka) iz grčke mitologije sa razvojem „zlatnog doba“ vrtne umjetnosti, koje se poklapa s vladavinom obitelji Barberini.³²⁸

³²⁶ Internet Illustrated garden Account of Piso and Macgrave,
<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>,
posjet 03. 04. 2016.

³²⁷ Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana*, 313.

³²⁸ Luca Stefano Cristini, *Oranges, mandarins, cedars, lemons and bergamots...: Artistic engravings of Ferrari, Aldrovandi, Volckhamer...* (Soldiershop Publishing, 2014), 7; Internet Rare Books from MBG Library,
<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Ferrari,+Giovanni+Battista>, posjet
08. 07. 2016.

Ferrari je inzistirao na taksonomiji biljaka, a koristio je metodu direktnog proučavanja prikupljenih citrusa. Sedam rimskih umjetnika (Pietro da Cortona, Andrea Sacchi, Guido Reni) izradilo je 8 tabli ilustracija, dok su gravure djelo nizozemskih majstora Johanna Friedricha Greutera i Cornelisa Bloemaerta. Osim prikaza plodova citrusa, knjiga je prepuna ilustracija s temom rimskih starina, prizora iz mitologije i prirode. Čitava knjiga zamišljena je kao kombinacija priča, botaničke znanosti i pjesničkih objašnjenja, te se može smatrati pravom enciklopedijom citrusa.³²⁹

Djelo svjedoči o rastućem interesu za citruse u 17. stoljeću, kada se u vrtovima plemstva stvaraju oranžerije, natkriveni nasadi naranača i limuna, koji su tada smatrani neobičnim i egzotičnim voćem. U suradnji sa rimskim znanstvenicima, autor je uspio stvoriti preciznu taksonomiju citrusa.³³⁰

³²⁹ Internet Rare Books from MBG Library, <http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Ferrari,+Giovanni+Battista>, posjet 08. 07. 2016.; Cristini, *Oranges, mandarins*, 7.

³³⁰ Cristini, *Oranges, mandarins, cedars, lemons and bergamots*, 7; Internet Rare Books from MBG Library, <http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Ferrari,+Giovanni+Battista>, posjet 08. 07. 2016.

ZAGREBAČKI BISKUPSKI DVOR U 17. STOLJEĆU

Biskupska tvrđa

Nakon osmanskog osvajanja Bosne 1463. godine, na zagrebačkom Kaptolu utvrđivanje katedrale i biskupskog dvora postaje nužnost. Za utvrđivanje biskupskog dvora značajna je djelatnost biskupa Thuza, Luke te Tome Bakača Erdödyja u 16. stoljeću, te biskupa Domitrovića u 17. stoljeću. Zbog osmanske opasnosti cijeli je Kaptol fortificiran, a o važnosti biskupskog dvora i katedrale svjedoči činjenica da je biskupski grad imao poseban sustav obrane. Zagrebački biskup Osvald Thuz (1466. – 1499.) uz dopuštenje kralja Matije Korvina, počinje radove na gradnji utvrđenja oko katedrale i biskupskog grada, no o njegovim je gradnjama sačuvano malo podataka.³³¹ Pretpostavlja se kako su radovi započeli na istočnoj strani, te se nastavili prema zapadu.³³²

Biskup Osvald oporučno je ostavio zagrebačkom kaptolu svotu od 10 000 forinti namijenjenih financiranju daljnjeg utvrđivanja. Ugarski kralj Vladislav u ispravi upućenoj Stolnom kaptolu zagrebačkom, naređuje kanonicima predaju Osvaldove ostavštine novom biskupu Luki, koji počinje s pripremama za utvrđivanje katedrale i biskupskog grada. Biskup Luka ishodio je papino odobrenje za rušenje crkve sv. Emerika ispred katedrale, čiji je položaj smetao gradnji obrambenih zidina. Nakon smrti biskupa Luke 1510. godine, upravitelj zagrebačke biskupije postaje ostrogonski nadbiskup, kardinal Toma Bakač Erdödy, a razdoblje njegovog upravljanja biskupijom obilježeno je intenzivnom gradnjom obrambenih zidina i kula oko katedrale i biskupskog dvora. Nakon provođenja odluke o rušenju crkve sv. Emerika, 1512. godine počinje utvrđivanje biskupskog grada, čija je izgradnja zahtijevala ogromne financijske troškove te intenzivnu i organiziranu graditeljsku aktivnost, u uvjetima pojačane opasnosti od osmanskog napada.³³³

³³¹ Lelja Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa* (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 5.

³³² Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala* (Zagreb: Globus: Kršćanska sadašnjost, 1988).

³³³ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 18, 19.

Gradnja obrambenog kompleksa, tj. biskupske tvrđe trajala je od 1512. –1520. godine, kada je izgrađeno šest okruglih i dvije četverouglaste kule, povezane obrambenim zidinama. U gradnji kompleksa sudjelovali su talijanski majstori, poput Erazma i Mihovila Talijana, unoseći utjecaje talijanskog renesansnog utvrđivanja, kao i domaći majstori te radnici iz Kranjske i Hrvatske. U osmogodišnjem razdoblju intenzivne gradnje izgrađen je jedan od najranijih renesansnih utvrđenja na hrvatskom povijesnom prostoru, koji se odlikuje ljepotom i jednostavnošću arhitekture kula i zidina. Najvažniji tip obrambene arhitekture promatranog razdoblja su renesansne cilindrične kule, a u takvom stilu izgrađene su i kule u biskupskoj tvrđi.³³⁴ Izvori korišteni u ovom poglavlju su inventar biskupskog dvora i utvrda iz 1611. godine, sastavljen u vrijeme biskupa Bratulića. U nastavku će se opisati arhitektura i osnovni elementi biskupske tvrđe, bedemi i kule, s obzirom na njihov položaj, vrijeme gradnje te ulogu u obrani.

Biskupska tvrđa ima oblik velikog nepravilnog četverokuta, pri čemu je zapadna strana duža od istočne, a sjeverna od južne. Sastavni dijelovi tvrđe su zidine, kule i obrambeni hodnici. Kompleks ima tri ulaza, kolni ulaz na istočnoj strani, smješten u Velikoj četverouglastoj kuli, drugi ulaz u zapadnom bedemu (Mala vratima kraj Bakačeve kule), te treći ulaz na južnoj strani u četverouglastoj kuli.³³⁵ Ispred svakog ulaza nalazio se most s vratima, položen preko jarka, koji se po potrebi dizao i spuštao. Arhitektonskim obilježjima kompleks pripada stilu rane renesanse, kojeg karakteriziraju široke i niske kule kružnog presjeka. Talijanski arhitekti, u izvorima navedeni kao magister Michael Italus i magister Antonius Italus, oblikuju biskupski grad po principima renesansne obrambene arhitekture. Pretpostavlja se kako se radi o talijanskim graditeljima Micheleu Sanmicheliju i Antoniju da Sangallu ml., iako je ove pretpostavke potrebno uzeti s oprezom, s obzirom da ne postoje jasni dokazi identiteta arhitekata.³³⁶

³³⁴ Deanović, Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 71.

³³⁵ Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 75, 79.

³³⁶ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, 75, 79.

Bedemi biskupske tvrđe građeni su istovremeno s kulama, a radi se o masivnim zidinama koje zatvaraju tvrđu. Prema tlocrtu arhitekata J. Grahora i F. Kleina iz 1870. godine, zapadne zidine bile su duge 69 m, duljina istočne strane iznosi 62,25 m, sjeverne od sjeverozapadne do sjeveroistočne kule 136 m, dok duljina južne strane zidina od jugoistočne kule do Nebojana iznosi 101,5 metara. Debljina bedema prosječno iznosi 2,25 m. Zbog kasnijih intervencija nije poznata originalna visina zida, uz koji su se nalazile manje i veće prizemnice s gospodarskim funkcijama. Bedem je na vrhu imao obrambene hodnike. Drveni obrambeni hodnici važan su element obrambene arhitekture, a njihov izgled opisao je biskup Alagović u 19. stoljeću, navodeći kako se radi o hodnicima natkrivenima krovom od drvenih greda, oslonjenima uza zid. U literaturi se opisuju obrambeni hodnici koji su simetrično smješteni na bedemu te poduprti s obje strane, te hodnici koji su s bedema stršali na vanjsku stranu na kojoj su bili poduprti. Ovakvi hodnici vjerojatno su tijekom ranog novog vijeka bili namijenjeni stražarima posade, a nalazili su se s vanjske i unutarnje strane zida. Iz iskaza biskupa Alagovića pretpostavlja se kako su hodnici na biskupskoj tvrđi pripadali drugom opisanom tipu hodnika. Bedem utvrđenja spuštao se po Bakačevoj ulici do današnje Vlačke 25, a građen je od kamena te poduprt potpornijama. Debljina vanjskog zida iznosila je 2 metra, a između vanjskog i južnog unutrašnjeg bedema nalazio se *zwinger*, prostor s jarkom između bedema, koji pojačava obranu utvrde.³³⁷ Bedemi su bili namijenjeni za korištenje mosketona i hladnog oružja, s iznimkom Bakačeve kule, na kojoj su se mogle koristiti i bombe (veliki željezni topovi). Visina kula uglavnom odgovara visini zidina, koje su na vrhu završavale kruništima, ophodnim hodnicima za stražu te branicima.³³⁸

Zapadne zidine štatile su ulaz u katedralu, te povezuju tri zapadne kule – Nebojan, Bakačevu i sjeverozapadnu kulu. Ove zidine sagradio je biskup Petar Domitrović (1611. – 1628.), a osim bedema, biskup je sagradio i zgradu arhiva i knjižnice.

Istočni bedem sadrži tri kule, četverouglastu kulu u kojoj se nalazio ulaz u grad, te dvije okrugle kule. Ispred četverogulaste kule nalazio se pomični most, tj. velika gradska vrata, preko kojeg se ulazilo u grad. Četverouglasti toranj nalazi se nasuprot gamuli, brežuljku okruženom jarkom, koji se za potrebe obrane punio vodom iz potoka Medveščaka.

Južni bedem sadrži tri kule - Nebojan, četverouglastu kulu, koja je kasnije uključena u biskupski dvor, te okruglu vrtanu kulu.³³⁹ Četverouglasta kula u južnom bedemu u 16. stoljeću služila je kao biskupska rezidencija, dok je u 17. uključena u novoizgrađeni biskupski dvor.³⁴⁰

³³⁷ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 51 – 53.

³³⁸ Deanović, Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 72.

³³⁹ Dragutin Hirc, *Stari Zagreb, sv. 2 Kaptol i Donji grad* [Zagreb: Matica hrvatska, 2008], 235, 238 – 242.

Ispred južnog bedema nalazila se velika jama, na području današnje Vlačke ulice, iskopana u vrijeme biskupa Osvalda, kako bi se osigurao ulaz u biskupski dvor. Sjeverni bedem sadrži sjeverozapadnu, srednju sjevernu te sjeveroistočnu kulu. Na sjevernom bedemu vjerojatno su bili smješteni topovi i branilišta, što se zaključuje prema šest redova okruglih rupa, u kojima je bila učvršćena konstrukcija branika, i kvadratnih rupa, kroz koje su se pružale topovske cijevi. Osim bedema, važan obrambeni element tvrđe su jarci i šancevi, koji su okruživali biskupski grad do 1797. godine, kada je jarak ispred biskupskog dvora zasut i pretvoren u biskupski vrt.³⁴¹

Osim zidina, sastavni elementi utvrđenja su i kule. Najreprezentativnija kula u biskupskoj tvrđi je Nebojan, smještena na jugozapadu. Ovu je kulu najvjerojatnije izgradio talijanski majstor Mihovil 1513. – 1514. godine, a radi se o najvećoj kružnoj kuli u čitavoj tvrđi. Promjer prostorija u prizemlju iznosi 7 m, dok je debljina zidova impresivnih 3, 80 m. U zidu kule nalazi se jedan prozor, a ulaz se nalazi na visini od 2 metra.³⁴² Kula Nebojan, prema inventaru iz 1611. godine, sadržavala je velik željezni top (bombardu), dva mala željezna topa i puške bradatice, bačve baruta i jedan slomljeni top.³⁴³ U zidu se nalaze udubine kvadratnog oblika, a poznate su puškarnice na sjeverozapadnoj i jugozapadnoj strani.

Kula biskupskog dvora sagrađena je 1512. godine. Ova kula ima četverokutni tlocrt, a smještena je zapadno od kapele sv. Stjepana, u sredini južnog bedema. Biskup Petar Domitrović priključio je kulu biskupskom dvoru 1619. godine, nakon čega postaje sastavni dio dvora, a dimenzije joj iznose 12,5 x 13,5 m. S obzirom da je na najstarijim prikazima Zagreba iz 16. stoljeća prikazana kao kuća, smatra se kako je u njoj vjerojatno živio biskup, a sama kula bila je izbočena iz površine zidina.³⁴⁴

Jugoistočna kula izgrađena je 1513./1514. godine. Odlikuje se kupolastim svodom, čija je baza istaknuta stupnjevito profiliranim vijencem na zidu između prozora. S vanjske strane baza kule šira je od gornjeg dijela, a visoko na kuli nalazi se vijenac polukružnog presjeka. Na ovoj kuli nisu očuvane puškarnice, a popis iz 1585. svjedoči kako se u kuli nalazio jedan mali mjedeni top i škrinje s prosom.³⁴⁵

³⁴⁰ Deanović, Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 72.

³⁴¹ Hirc, *Stari Zagreb, sv. 2 Kaptol i Donji grad*, 235, 238 – 242.

³⁴² Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37 – 38.

³⁴³ KAZ, *Acta oeconomica*, vol. 1., 1481. – 1645.

³⁴⁴ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37 – 38.

³⁴⁵ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37, 39, 42.

Velika kula u istočnom bedemu izgrađena je 1515. godine, te je imala ulogu obrane kolnog ulaza u tvrđu. Ova kula najveća je u čitavom kompleksu, što upućuje na posebnu važnost obrane ulaza u kompleks. Vanjske dimenzije kule iznose 15,40 x 15 m, do su zidovi debeli 2, 90 i 4, 5 metara. Istočno pročelje ističe se pred istočnim bedemom. S ove strane bedema nalazio se jarak preko kojeg je vodio lančani most. Kula je druga po opremljenosti oružjem nakon Nebojana, a sadržavala je čak 11 topova, 14 pušaka bradatica, te lance za vrata. Unutrašnjost kule podijeljena je na visoku gornju prostoriju, te srednji i donji ulazni prostor.³⁴⁶

Sljedeća kula je Bakačeva, nazvana prema kardinalu Tomi Bakaču Erdödyju, a na njenom se pročelju nalazi ploča s uklesanim kardinalovim imenom, te godinom gradnje 1517. Smještena je u zapadnom bedemu. Kulu je izgradio majstor Antonije Talijan 1516./1517. godine, a uz kulu su izgrađena i tzv. Mala vrata sa južne strane kule. Ova vrata bila su smještena visoko u bedemu, pa se do njih dolazilo mostom s lancem. Kula se odlikuje zatvorenim tlocrtom. Promjer kule je najtanji od svih ostalih kula, a vanjski dio kule uskim vijencem podijeljen je na gornji i donji dio. Ova kula, prema popisu iz 1585. godine (podaci iz literature), obilovala je oružjem, poput pušaka bradatica namijenjenih pucanju s bedema, olovne ploče za izradu taneta, teških bedemskih pušaka i jednog lakog željeznog topa.³⁴⁷ Usporedbom popisa iz 1585., sa popisima iz 1611. i 1637. godine, vidljivo je smanjenje obrambenih funkcija kule. Prema popisu iz 1611. godine, kula je sadržavala 8 pušaka bradatica, jedan pješački bubanj, 8 kugli za topove i 5 manjih topova, dok je 1637. sadržavala olovne ploče i malu taraščicu (vrsta manjeg topa). Uvidom u navedene popise vidljivo je kako se tijekom 17. stoljeća oružje akumulira u oružarnici, dok se njegov broj u kulama smanjuje.³⁴⁸

³⁴⁶ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37, 39, 42.

³⁴⁷ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37, 39, 44.

³⁴⁸ KAZ, *Acta oeconomica*, vol. 1., 1481. – 1645.

Šesta, sjeveroistočna kula u izvorima se naziva „kula kod sijena“, ima ulaz nasuprot sakristiji katedrale, s kamenim polukružnim dovratnikom, iznad kojeg se nalazi veliki otvor uokviren kamenom. Unutrašnjost kule obilježena je kasnijim pregradnjama biskupa Alagovića, koji je vjerojatno dao pregraditi kulu u tri dijela. Tri mala prozora kvadratnog oblika nalaze se pri dnu donjeg dijela. Kula ima stožast uvučen krov, sa kupolastim svodom. Debljina zida iznosi 2, 10 metara. Sjeverna ili srednja kula nalazi se u sredini sjevernog bedema. Ova kula povezana je slobodnim bedemima s obje strane, a radi se o jedinoj kuli na kojoj su sačuvani izlazi na obrambene hodnike. Kula ima stožasti krov. Prema inventaru iz 1585. godine, u kuli se nalazio jedan mali željezni top.³⁴⁹

Domitrovićeva ili sjeverozapadna kula nalazi se na sjeverozapadnom uglu kompleksa, a u ranom novom vijeku bila je povezana sjevernim i zapadnim bedemom. S obzirom da se ova kula ne spominje u inventarima iz 16. stoljeća, smatra se kako ju je izgradio biskup Domitrović 1612. godine, pri čemu postoje mišljenja kako je biskup izgradio čitavu utvrdu, ili samo obnovio vrh kule. Dokaz o Domitrovićevoj gradnji nalazi se na zaglavnom kamenu svoda, na kojem su uklesani inicijali biskupa te godina 1612. Vanjski dio kule podijeljen je vijencem polukružnog profila na visoki donji i malo uži gornji dio. Unutrašnji prostor kule podijeljen je na nižu gornju i višu donju prostoriju. Gornji prostor, sačuvan u izvornom obliku do danas, može poslužiti za rekonstrukciju izgleda unutrašnjosti kula biskupske tvrde. U zidovima se nalaze duboke niše, sa tri mala prozora, puškarnicom na sjeveroistočnoj strani, te niša kamina i izlaz na erker na istočnoj strani, dok se na južnoj strani nalazi veliki prozor. Erker ili istak na vanjskoj strani kule mogao je služiti kao mahikula, prostor iz kojeg se lijevalo vruće ulje ili kipuća voda na neprijatelja, ili zahod. U nišama se nalaze kamene klupe, nadsvodene šiljatim susvodnicama. Pretpostavlja se kako su veće donje puškarnice na sjeveroistočnoj strani služile za gađanje iz topa, a manje gornje za pucanje iz bedemske puške.³⁵⁰

Za održavanje funkcionalnosti obrambenog kompleksa nužna su redovita ulaganja u popravke i održavanje utvrđenja, pri čemu je posebno važna djelatnost zagrebačkih biskupa u 17. stoljeću. 1611. godine biskup Šimun Bratulić pripremao je drvenu građu za popravljanje utvrđenja, ali s obzirom da je iste godine umro, radove je 1612. godine nastavio novi biskup Petar Domitrović, koji dovršava ili gradi sjeverozapadnu kulu. Cjelinu renesansnog obrambenog kompleksa dovršio je biskup Franjo Erghelius.³⁵¹

³⁴⁹ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37, 46, 47.

³⁵⁰ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 47 – 50.

³⁵¹ Lelja Dobronić, *Renesansa u Zagrebu* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1994), 124 – 125.

Biskup 1632. godine počinje pripremati gradnju zvonika katedrale, povjerenu arhitektu Hansu Alberthalu. Prema suvremenim prikazima, zvonik je izgrađen kao masivni povišeni obrambeni objekt, četverokutni toranj sa pet katova i prozorom u najdonjem katu. Ovakva arhitektonska izvedba zvonika koji s obrambenim kompleksom čini jednu cjelinu, svjedoči o važnosti obrambenih funkcija u arhitekturi biskupskog grada i u 17. stoljeću, s obzirom da je Zagreb grad u neposrednoj blizini osmanske granice.³⁵² Biskup Martin Borković (1667. – 1687.) prekrpio je crijepom te obnovio kule utvrđenja koje su 1645. godine stradale u požaru, kada su izgorjeli krovovi kule i katedrala.³⁵³

Važan izvor za izgled utvrđenja u 17. stoljeću djelo je Pavla Rittera Vitezovića *De Zagrabiensi episcopatu*, koji opisuje biskupsku tvrđu kao četverokutni kompleks, sa dvije kule na uglovima bedema, uz koji su smještene sobe kanonika i biskupski dvor. Na sjeveru se nalaze tri kule, a na istočnoj i zapadnoj strani po jedna. Srednja kula na istočnoj strani jedina je četvrtastog oblika, a iz ove kule velika vrata vode u Vlašku ulicu, dok uz zapadni bedem mala vrata uz Bakačevu kulu vode na Kaptolski trg. U sredini utvrđenja nalazi se katedrala, koja nadvisuje utvrđenja, dok se na jugu uz tvrđu smjestio voćnjak, ograđen zidom iz vremena biskupa Mikulića (1667. – 1687.). Ispred vrata tvrđe na istoku nalazi se humak zasađen lipama, iza kojeg se u 16. stoljeću nalazio veliki ribnjak koji je služio obrani biskupskog grada s istočne strane. Vitezović je smatrao kako su bedemi sagrađeni stotinu godina nakon kula, no pregledom računa o gradnji iz 16. stoljeća vidljivo je kako su građeni istodobno, ali su zidine u 17. stoljeću obnavljane. Pretpostavlja se kako je razlika u teksturi materijala zidina i kula navela Vitezovića na zaključak o kasnijoj gradnji zidina.³⁵⁴

³⁵² Dobronić, *Renesansa u Zagrebu*, 124 – 125.

³⁵³ Tomo Kovačević, "Cathalogus Praesulum Zagrabiensium," Arhiv JAZU, II. 219, fol. 60'.

³⁵⁴ Pavao Ritter Vitezović, "De Zagrabiensi episcopatu," Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R, 3435, fol. 71', 72'.

Biskupski dvor

Biskupska rezidencija uklopljena je u obrambeni sustav biskupske tvrđe, a ova činjenica bitno određuje kulturu stanovanja u biskupskom dvoru tijekom 17. stoljeća. Korištena hipoteza u ovom poglavlju je dominacija obrambenih nad stambenim funkcijama u biskupskom dvoru, pri čemu slabljenje osmanske opasnosti omogućava postupan razvoj kulture stanovanja. Gradnja biskupskog dvora započela je paralelno sa izgradnjom utvrda, 1512. godine. Prema računima o gradnji, dvor je izgrađen 1513. godine, jer su tada postavljena okna i željeza na prozore kule u biskupskom dvoru, što upućuje na završetak gradnje. Dvor se nalazio na južnoj strani kompleksa, zapadno od kapele sv. Stjepana prvomučenika. Smatra se kako je biskup stanovao u četverostranoj kuli ili manjem dvoru koji je izgrađen uz kulu. Ratni uvjeti utjecali su na skromne uvjete stanovanja biskupa, a neudobnost rezidencije vjerojatno je potaknula tadašnje zagrebačke biskupe na duže boravke na drugim posjedima, poput Dubrave i Čazme. Četverostrana kula na južnoj strani, u kojoj je vjerojatno obitavao biskup, imala je most i lančana vrata s dvorišne strane kojima se ulazilo u rezidenciju.

U 17. stoljeću, unatoč kontinuiranoj osmanskoj opasnosti i velikim izdvajanjima biskupije za obranu, biskupi počinju ulagati u poboljšanje uvjeta stanovanja u biskupskom dvoru. Ova nastojanja mogu se pratiti od vremena biskupa Šimuna Bratulića (1603. – 1611.), koji, prema Farlatiju, ukrašava i obnavlja biskupski dvor. Bratulić je spojio biskupsku zgradu s katedralom „otmjnim i čvrstim mostom, da njemu i njegovima prijelaz tamo i natrag bude udobniji.“³⁵⁵ Izgradnja mosta predstavljala je velik napredak u udobnosti stanovanja, s obzirom da su dotada biskupi dolazili u dvorište katedrale spuštajući se ljestvama ili lančanim mostom.³⁵⁶ Vanjski izgled četverostrane kule u kojoj se vjerojatno nalazio biskupov stan opisan je u poglavlju o obrambenom kompleksu, zbog čega će se u nastavku veća pozornost posvetiti interijerima biskupskog dvora.

Za rekonstrukciju interijera biskupskog dvora kao izvori korišteni su inventari iz 1611. godine i popis iz 1708. godine, u kojima se navodi popis predmeta u stanu biskupa, te kulama tvrđe. Prema inventaru iz 1611. godine, biskupski dvor sastojao se od palače, tj. veće sobe, hipokausta ili grijane sobe i sobe uz palaču, a biskupova soba nalazila se u četverostranoj kuli. U većoj reprezentativnoj sobi, koji se naziva „palatio“ nalazio se veliki okrugli stol, kvadratni stol, 11 drvenih stolica, ukrašeni stolići i dva ormara.³⁵⁷

³⁵⁵ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 60 - 61.

³⁵⁶ NAZ, *A. oec. kut.* 1, nr. 4/34.

³⁵⁷ NAZ, *A. oec. kut.* 1, nr. 4/34.

Zidovi su prekriveni crvenim platnenim tapetama, a ukrašavaju ih 3 slike. Ova soba vjerojatno je služila za primanje, s obzirom da u njoj nema kreveta.

Biskup je u vrijeme sastavljanja ovog popisa živio u kuli, jer se u popisu navodi odlomak koji započinje naslovom *In turri quam eppiscopus inhabitabat*. U stanu biskupa nalazila su se dva kvadratna stola, krevet, pamučni madrac, slomljena staklena svjetiljka i nekoliko pravnih knjiga. Popis svjedoči kako je na početku 17. stoljeća stanovanje biskupa podređeno obrambenim funkcijama biskupskog kompleksa. U grijanoj sobi iz koje su se vjerojatno grijale ostale prostorije nalazio se 1 kvadratni stol, a pokućstvo sobe uz palaču sastojalo se od četiri stolice, dva kvadratna stola, 1 škrinja i slike Kristova rođenja.³⁵⁸ Dakle, na početku promatranog razdoblja biskupski dvor činile su 4 prostorije, a posebno je značajna činjenica kako se biskupova soba nalazila u četverostranoj kuli, što svjedoči o važnosti obrambenog sustava. Siromaštvo namještaja i odsutnost većeg broja komada pokućstva karakterističnog za navedeno razdoblje, poput škrinja ili ormara, svjedoče o nerazvijenoj kulturi stanovanja, te dominaciji obrambenih funkcija.

Nakon biskupa Bratulića, djelovanje biskupa Petra Domitrovića (1611. – 1628.) unaprijedilo je kvalitetu stanovanja u biskupskom dvoru. Domitrović je nadgradio biskupski dvor, koristeći građevni materijal srednjovjekovnog dvora – kaštela, čime je rezidencija povećana do prostora zapadne kule (kule Nebojan). Biskup je uključio kapelu sv. Stjepana u biskupski dvor, te izgradio „palaču“ iznad kapele. Dvor je u vrijeme biskupa Domitrovića bio jednokatna zgrada, čime je ostvareno povećanje stambenog prostora.³⁵⁹ Domitrovićev dvor ima obilježja renesansne arhitekture. Vanjski izgled građevine obilježen je otvorenim arkadnim hodnikom s križnim svodovima odijeljenim pojasnicama. Nosivi stupci arkada izgrađeni su od masivnih kvadera sa profiliranim vijencima.

Prostor u unutrašnjosti sastoji se od hodnika uz koji se nalazi niz soba, a ovakav raspored prisutan je u prizemlju i prvom katu. Nadsvođene prostorije smještene su uz južni bedem.³⁶⁰

U inventaru iz 1637. godine kao prostorije biskupskog dvora navode se palača kod kule Nebojan, biskupova soba, palača i nova palača, a inventar svjedoči o odsustvu luksuza i skromnoj opremi interijera.³⁶¹

³⁵⁸ NAZ, A. oec. kut. 1, nr. 4/34.

³⁵⁹ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 63 – 64.

³⁶⁰ Pavao Ritter Vitezović, "Opuscula varia ad historiam Illyricam spectantia," Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rijetkosti:| R 3454.

³⁶¹ NAZ, A. oec. kut. 1, nr. 4/34.

O Domitrovićevoj izgradnji dvora pisao je Pavao Ritter Vitezović u djelu *De Zagradiensi episcopatu*. U ovom djelu se ističe kako je biskup bio „željan boljeg stanovanja“, zbog čega je zauzeo kulu Nebojan, čije su prostorije dotada bile namijenjene ugošćivanju kralja. Kanonici su tada smješteni iznad malih vrata, a poslije 1616. godine biskup je dogradio dvor od stare palače do kule Nebojan.³⁶²

Nakon biskupa Domitrovića, požar iz 1624. godine teško oštećuje dvor i katedralu, zbog čega je biskup privremeno stanovao u kući velikog prepozita (danas Kaptol 7). Biskup Benedikt Vinković (1637. – 1642.) izdvajao je znatna sredstva za obnovu dvora, a o neudobnom stanovanju u biskupskom dvoru toga vremena svjedoči njegovo pismo papi, u kojem navodi kako u dvoru nema udobnih soba za stanovanje. Nova velika nesreća koja je pogodila biskupski dvor bio je požar 1645. godine, koji se na Kaptol prenio s Gornjeg grada te zahvatio katedralu, biskupski dvor i kanoničke kurije. Ovaj požar dodatno je otežao uvjete stanovanja u dvoru, čije se prostorije tada još obnavljaju od požara iz 1624. godine. Biskup Martin Bogdan (1643. – 1647.) djelomično je obnovio dvor i katedralu, o čemu piše i Toma Kovačević.³⁶³ Nakon biskupa Bogdana, biskup Petar Petretić (1648. – 1667.) pokrio je katedralu i dvor crijepom kako bi ih zaštitio od požara. Petretić postavlja drvene stropove i podove u dvoru, čime je nakon više od 20 godina od prvog požara koji je ošteti dvor, završeno unutarnje uređenje.³⁶⁴ Nepovoljne okolnosti, poput ratnih zbivanja i požara u potpunosti su onemogućile stvaranje razvijene kulture stanovanja te reprezentaciju biskupova društvenog položaja u stambenom prostoru biskupskog dvora. Zbog navedenih razloga, inventari biskupskog dvora s početka 17. stoljeća te podaci kroničara Tome Kovačevića i Pavla Rittera Vitezovića prikazuju dvor kao rezidenciju s malim brojem prostorija opremljenu skromnim namještajem. Zbog požara 1624. i 1645. godine ovakvo stanje potrajalo je do biskupovanja Petra Petretića.

³⁶² Vitezović, "Opuscula varia," Zbirka rijetkosti:| R 3454.

³⁶³ Andrija Lukinović, *Zagreb – devetstoljetna biskupija* (Zagreb: Glas koncila, 1995), 204.

³⁶⁴ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 65.

O napretku u kulturi stanovanja, povećanju broja prostorija i obogaćenju interijera svjedoči popis iz 1708. godine nastao u vrijeme biskupovanja Martina Brajkovića (1703. – 1708.). Proučavanjem ovog inventara vidljiva je diferencijacija prostorija te povećanje njihova broja, a ovaj proces nastupa djelatnošću biskupa Petra Petrečića. Popis je načinjen prateći prostorije biskupskog dvora, koje se nazivaju „prva prostorija u kojoj stanuje biskup“, „druga soba“, „treća soba“, „soba iznad knjižnice“, „dom dječaka“, „blagajnikova soba“, „ispovjednikova soba“, „stari arhiv“, „soba iznad Nebojana“, „kaštelanova soba“, „krojačeva kuća“, „slikareva soba“.³⁶⁵ Pregledom naziva soba vidljivo je kako dolazi do povećanja broja i diferencijacije prostorija u dvoru, uzrokovan povećanjem biskupskih prihoda i akumulacijom kapitala. Zagrebački biskupi kao namjesnici banske časti i crkveni poglavari jačaju svoj društveni i ekonomski status, a povećanje njihova društvenog značaja ogleda se u brojnosti i namjeni prostorija u dvoru. U biskupskom dvoru žive i krojač i slikar, što svjedoči o pojavi luksuzne potrošnje zagrebačkih biskupa, karakteristične za velikaše u ranom novom vijeku. Iz naziva soba vidljivo je kako su uz biskupa, osim slikara i krojača, stanovali ispovjednik te dječaci koji su se školovali za svećenike. Pažnja koja se poklanjala kulturnim i intelektualnim djelatnostima vidljiva je u spominjanju prostorija povezanih sa knjižnicom, koja je smještena u posebnu zgradu.

Sobe biskupskog dvora opremljene su različitim vrstama pokućstva. Tako se u biskupovoj sobi nalazio crni ormar s knjigama, zatim isti takav manji, kvadratni i ovalni stol, te drveni ukrašeni svijećnjak. Dekorativni elementi u prostoru su 11 manjih i većih slika. Druga soba bila je spavaća soba biskupa, u kojoj se nalazio ormar za knjige, pozlaćeni srebrni okvir, te dva stola, stolić obložen zelenim platnom sa istim takvim stolicama, zatim oslikani ormar i drveni oltar. Na zidu su visjele tri slike u okviru te zidni sat. Usporedba izgleda interijera iz 1611. i 1708. ukazuje na veliki napredak u kulturi stanovanja zagrebačkih biskupa, uzrokovan smirivanjem političkih prilika te jačanjem društvenog položaja biskupa. 1708. godine osim funkcionalnih, soba sadrži i dekorativne elemente, te više komada pokućstva. Treća soba biskupskog dvora naročito je zanimljiva za proučavanje ranonovovjekovnih interijera i kulture stanovanja. U ovoj sobi nalaze se željezni sat, kvadratni stari stol te stari ormar s lijekovima, kožne prostirke i novi ormar sa svećeničkom odjećom. O luksuznoj potrošnji i nabavi ukrasnih predmeta svjedoči i škrinja sa 50 pozlaćenih gumba, dvije srebrne pozlaćene čaše, te mač sa srebrnim drškom i 70 pozlaćenih korica za mač.³⁶⁶

³⁶⁵ NAZ, A. oec. kut. 5. 4/287.

³⁶⁶ NAZ, A. oec. kut. 5. 4/287.

Prisutnost dragocjenog oružja u interijeru je element uređenja interijera koji biskupski dvor povezuje sa Čakovcem Zrinskih, iako je dom Zrinskih sadržavao mnogo veći broj takvog oružja.

U većoj sobi koja se naziva „palača" dominira 12 većih, te 6 manjih slika. Osim slika, u sobi se nalazilo 13 stolica te dugački dvostruki stol koji se po potrebi rasklapao za goste, dok su na zidovima bile kožne tapete. Osim inventara palače, popisani su i predmeti u „staroj velikoj palači" u kojoj se nalazio jedan dugački ovalni stol, te mnoštvo slika – 16 velikih te 4 male, zatim modre stolice, 1 škrinja i jedan veliki ormar.³⁶⁷

Pojava luksuza u interijerima biskupskog dvora očituje se u odlomku „Srebrnina iz starog inventara", u kojem je evidentirano srebrno stolno posuđe, poput srebrne velike pozlaćene zdjele, srebrnog pladnja i 2 srebrna svijećnjaka. Nakon srebrnine popisani su predmeti u ormarima, a radi se o svilenom misnom ruhu, tj. odjeći svećenika.³⁶⁸ Ovaj popis svjedoči o velikom napretku u kulturi stanovanja u biskupskom dvoru, s obzirom da u interijerima dominira namještaj tipičan za opremu rezidencija velikaša – satovi, mnoštvo stolova i stolice, škrinje i ukrasni predmeti poput slika i oružja od plemenitog metala, koji kao luksuzna dobra izražavaju status vlasnika. Korištenjem izvora i literature potvrđena je početna hipoteza, te je ustanovljeno kako je zbog dominacije obrambenih funkcija onemogućen razvoj luksuzne kulture stanovanja zagrebačkih biskupa, koja se ostvaruje tek krajem 17. stoljeća, smanjivanjem osmanske opasnosti.

³⁶⁷ NAZ, A. oec. kut. 5. 4/287.

³⁶⁸ NAZ, A. oec. kut. 5. 4/287.

Riznica

Crkvena riznica ili trezor definira se kao zbirka materijalne kulture, o čijim predmetima crkvene zajednice vode posebnu brigu. Crkvene riznice predstavljaju najraniji oblik sabiranja baštine. Predmeti čuvani u crkvenim riznicama imaju funkcionalnu (liturgijsku), ali i estetsku ulogu, pa se u muzeološkoj znanosti smatraju pretečama muzeja. Riznice u Hrvatskoj smatraju se najranijim baštinskim cjelinama u kojima se mogu proučavati temeljne muzejske funkcije: čuvanje, konzervacija i komunikacija predmeta baštine.

Riznice su prvotno bile smještene u sakristiji, prostoru namijenjenom čuvanju liturgijske odjeće i predmeta, te pripremi svećenika za vršenje obreda. Riznički predmeti imaju simboličku vrijednost, poput relikvija svetaca, i povijesnu vrijednost, koja je povezana s povijesnim značenjem donatora predmeta. U slučajevima nedostatka gotovine, riznički predmeti su pretapani u novac ili prodavani, u čemu se ogleda ekonomska vrijednost riznice kao zalihe plemenitih kovina. S vremenom se crkvena riznica odvaja od sakristije, te stavlja u osigurani zatvoreni prostor, čime se naglašava funkcija čuvanja baštine.³⁶⁹

U ovom poglavlju kao izvor korišten je inventar riznice A. Ivandije iz 1988., svezak *Predmeti od tekstila*, u kojem su sadržani inventari ranijih razdoblja, te povelja biskupa Mikulića iz 1694. godine s opisom izgleda relikvijara. Poglavlje polazi od hipoteze prema kojoj su zagrebački biskupi u 17. stoljeću svjesno stvarali zbirku umjetničkih predmeta visoke ekonomske i estetske vrijednosti koji se prikupljaju kao oblici reprezentacije društvenog položaja i moći. Osim pretpostavke zbirkotvornosti, testirana je i hipoteza o aktivnom korištenju predmeta riznice kao instrumenata katoličke obnove, razvijanjem novog tipa pobožnosti. Kao primjer rizničkih predmeta na kojima će se ispitati ova hipoteza uzeti su tekstili nastali u vrijeme biskupa Petretića, te relikvijari naručeni u vrijeme biskupa Mikulića.

Riznica zagrebačke katedrale nalazila se u unutarnjoj sakristiji na zapadnoj strani, osigurana debelim zidom. U katedralnoj riznici čuvali su se arhivski spisi, knjige i vrijedni liturgijski predmeti, te obavljali pravni poslovi. U riznici se čuvao i novac od milostinje, prihoda kriпти, legata i nekretnina stolne crkve. Radi se o zatvorenom i dobro čuvanom prostoru, koji posjeduje zbirkotvorna i trezorska obilježja. U 17. stoljeću dolazi do velikog pritjecanja rizničkih predmeta različite provenijencije, poput crkvenog ruha, relikvija i metalnih predmeta (kaleži i pokaznice).³⁷⁰

³⁶⁹ Vujić, "Pojam muzeja", 69– 71.

³⁷⁰ Vujić, "Pojam muzeja", 69 – 76, 79 – 80.

Ovaj proces uzrokovan je smanjenjem osmanske opasnosti, kao i jačanjem društvenog položaja biskupa kao namjesnika banske časti. Zagrebački biskupi akumuliraju kapital, koji se ulaže u umjetničku i književnu djelatnost, kao oblike društvene reprezentacije, a kao crkveni poglavari potiču sabiranje baštine i njenu fizičku zaštitu.

Nije poznat izgled unutrašnjosti riznice do djelovanja kanonika – kustosa Ivana Znike, koji je 1696. godine dao izraditi nove rizničke ormare. Tada su riznički predmeti smješteni u ormare ukrašene sa 28 slika svetaca i građevina, izrezbarenih u drvu. Osoba odgovorna za čuvanje i zaštitu riznice bio je kanonik – kustos ili *thesaurarius*, u čijoj se djelatnosti očituju muzeološke funkcije riznice. Inventar riznice, koji je 1687. sastavio kustos Ivan Znika, ističe ljepotu i povijesnu vrijednost predmeta, koristeći pridjeve *antiqui* i *pretiosi* u navođenju pojedinih predmeta.

Vrste rizničkih predmeta čine tri skupine: moći svetaca ili relikvije, znakovi časti i liturgijski predmeti.³⁷¹ Relikvije ili moći svetaca su predmeti čija brojnost određuje vrijednost crkvenih riznica. Prema ovom kriteriju, katedralna riznica bila je vrlo visoke vrijednosti, s obzirom da je sadržavala veliki broj ovakvih predmeta, o čemu svjedoči Znikin inventar. Relikvije su dijelovi tijela kršćanskih svetaca ili predmeti vezani uz njihov život, a čuvaju se u posebno ukrašenim šupljim posudama čiji oblici uglavnom oponašaju čuvani predmet. Uz relikvijar se veže proces sekularizacije crkvenih riznica, s obzirom da se nakon raspadanja tkiva unutar relikvijara nastavljaju čuvati sami relikvijari, zbog njihove velike umjetničke i simboličke vrijednosti.³⁷² Druga vrsta predmeta, znakovi časti, dragocjeni su predmeti čiji su vlasnici bili crkveni velikodostojnici, a radi se o biskupskim prsnim križevima, štapovima ili prstenju. Ovakvi predmeti, uz crkveno posuđe, bili su financijska pričuva, a čuvani su i zbog velike povijesne vrijednosti.

Posljednja skupina, liturgijski predmeti, koriste se u obredne svrhe, a dijele se u tri skupine: crkveno ruho, liturgijske knjige i liturgijsko posuđe.³⁷³ Dijelovi liturgijskog ruha u 17. stoljeću su *alba*, duga platnena košulja sa 4 – 5 našivenih ukrasa, *humeral* ili okovratnik, *stola*, bogato urešen komad platna oko vrata, koji označava svećenika u službi i *manipula*, komad tkanine oko lijeve ruke, bogato ukrašen, te materijalom i bojom istovjetan kazuli. *Pluvijal* je plašt sa štitom na leđima, koji predstavlja ostatak nekadašnje kapuljače. S obzirom da predstavlja gornji sloj svećenikove nošnje, uvijek je posebno ukrašen.³⁷⁴

³⁷¹ Vujić, "Pojam muzeja", 69 – 76, 79 – 80.

³⁷² Vujić, "Pojam muzeja", 75 – 85.

³⁷³ Vujić, "Pojam muzeja", 69 – 76, 79 – 80.

³⁷⁴ Đuro Szabo, „O starom misnom ruhu u našim crkvama," *Narodna starina* 8 (1928), 148, 149.

Dalmatika je tunika s kratkim razrezanim rukavima, dok je *kazula* zvonolika haljina s otvorom za glavu, sa širokim našivenim rubovima oko vrata, koji se na leđima sastavljaju u oblik križa.³⁷⁵ Liturgijsko ruho čuvano u riznici predstavlja najvrijednije primjerke tekstilne umjetnosti 17. stoljeća, a radi se o opisanim komadima svećeničkog ruha ukrašenim svilenim vezom, biserima ili dragim kamenjem. Tekstilni predmeti ove vrste čuvali su se u riznicama te u prostoru sakristije. Prema popisu predmeta riznice iz 1687. – 1693., koji sastavlja kustos Znika, crkveno ruho popisano je prema vrsti i smještaju (u riznici ili sakristiji). U ovom popisu zabilježen je manji broj rizničkog liturgijskog ruha, a uglavnom se radi o biskupskoj odjeći, među kojom se posebno ističu radovi vezilca Jakoba Wolfganga Stolla.³⁷⁶

Sljedeći tip predmeta je liturgijsko posuđe, najčešće kaleži s pliticama, koji radi trajnosti materijala imaju i veliku povijesnu vrijednost. Osim kaleža, metalni riznički predmeti su i pokaznica svete hostije (monstranca), ciborij za dijeljenje pričesti, vrčići za vodu i vino (ampule) i kadionica s lađicom za tamjan. U katedralnoj riznici čuvalo se liturgijsko posuđe koje obilježava težina od više lota, umjetnička izrada, ukrašenost dragim kamenjem, te povijesna vrijednost. Posebnu skupinu čine i liturgijske knjige, korištene u misnom obredu (Biblija).³⁷⁷

U 17. stoljeću predmeti su u katedralnu riznicu dolazili darivanjem i kupovanjem, pri čemu su darivatelji najčešće bili biskupi. Među predmetima koje su zagrebački biskupi darovali katedralnoj riznici ističu se svijećnjaci od gorskog kristala Šimuna Bratulića, pastoral Petra Domitrovića, te tekstili Petra Petretića. 1707. godine sastavljen je inventar kustosa Šimuna - Jude Šidića, koji svjedoči o velikom povećanju broja predmeta riznice tijekom posljednjih 20 godina 17. stoljeća. Pritom se najviše predmeta odnosi na ostavštinu biskupa Mikulića, te biskupa Želišćevića.³⁷⁸ Zbog velikog broja predmeta, ovaj prikaz ograničit će se na rizničke tekstile nabavljene za biskupovanja Petra Petretića te relikvijare Aleksandra Mikulića, s obzirom da je na odabranim primjerima moguće testirati navedene hipoteze, te pokazati djelovanje muzeoloških funkcija riznice.

³⁷⁵ Đuro Szabo, „O starom misnom ruhu u našim crkvama," *Narodna starina* 8 (1928), 148, 149.

³⁷⁶ Vujić, "Pojam muzeja", 75 – 85.

³⁷⁷ Vujić, "Pojam muzeja", 69 – 76, 79 – 80.

³⁷⁸ Vujić, "Pojam muzeja", 75 – 85.

Riznički tekstili – Božji grob Jakoba Stolla

Poseban oblik umjetničkog izražavanja u liturgijske svrhe predstavljaju riznički tekstili. U 17. stoljeću tekstili se izrađuju u manirističkom i baroknom stilu, a tekstilni predmeti iz ovog razdoblja, uz plašt kralja Ladislava i humerale biskupa Kažotića, predstavljaju najdragocjenije crkveno ruho koje čuva katedralna riznica. Njihova izrada i pohranjivanje u riznicu vezana je uz djelatnost biskupa Petretića.

Biskup Petar Petretić (1648. – 1667.) poziva u Zagreb vezilca Jakoba Wofganga Stolla, građanina Graza porijeklom iz Ingolstadta. Umjetnik Stoll radio je pod pokroviteljstvom biskupa Petretića u vezilačkoj radionici smještenoj, pretpostavlja se, u biskupskom dvoru ili u njegovoj blizini. Stolova vezilačka djelatnost u Zagrebu trajala je od 1655. – 1664. godine, a vezeni riznički predmeti koji su nastali u tom periodu su: tri medaljona vezena u reljefu, koja potječu sa antependija, Božji grob, biskupske rukavice i pet pluvijala, mitra, te kazula i pripadajuća mitra.³⁷⁹ Stolova vezilačka djelatnost posebno je značajna za kulturu biskupskog dvora, s obzirom da njegov rad ukazuje na pojavu luksuza na dvoru i jačanja ekonomske snage zagrebačkih biskupa. Vez na svili predstavlja delikatnu umjetnost, čiji je razvoj pokazatelj luksuza u sredini u kojoj se javlja, s obzirom da se kao sirovine za vezenje koriste skupocjeni svileni konci te srebrni i zlatni lim. Stoll je materijale za vezenje, kao i gotove vezove kupovao u Beču i Grazu, a osim materijala, motivi i stilska obilježja vezenih prizora također potječu iz inozemstva.³⁸⁰ U Zapadnoj Europi vezilačke radionice uglavnom su izrađivale crkvenu odjeću, a motivi i način izrade odražavali su suvremene umjetničke stilove. Tehnika veza primjenjivala se na najsvečaniju odjeću te su se njome ukrašavale tapiserije i zavjese u palačama, što upućuje na luksuzni karakter ove tehnike.³⁸¹

³⁷⁹Zdenka Munk, "Tekstilne dragocjenosti iz katedralne riznice," u: *Riznica zagrebačke katedrale = The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk (Zagreb: MTM, 1987), 91.

³⁸⁰Vanda Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica 17. stoljeća u Zagrebu* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske: Muzej za umjetnost i obrt, 1988), 10, 20, 21.

³⁸¹Gerald W. R. Ward, ur., *The Grove Encyclopedia of Materials and Techniques in Art* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 185; Margo Singer, *Textile Surface Decoration: Silk and Velvet* (London: A&C Black Publishers Limited, 2007), 63.

Stollov umjetnički stil obilježavaju utjecaji sjevernjačkog manirizma, te vezilačkih radova iz dvorca Eggenberg u Grazu i Beču, te sakralne umjetnosti u Ingolstadtu. Iako ne postoje podaci o utjecaju biskupa Petretića na izbor motiva ili slikarskih predložaka za prizore Božjeg groba, može se pretpostaviti kako je biskup dijelio umjetnički ukus Wolfganga Stolla, a radi se o sjevernjačkom manirizmu, kojem pripadaju slikari i bakroresci čiji su radovi korišteni kao predložak. Slikari i bakroresci čije je radove Stoll preslikavao potječu iz Amsterdama i Antwerpena (osim Tintoretta i Rubensa).³⁸²

Najvažnije djelo Stollove radionice pohranjeno u riznici, Sarkofag Božjeg groba, dovršen je 1659. godine. Ovo djelo nastalo tehnikom reljefnog slikanja iglom, najreprezentativniji je primjerak rizničkog tekstila, čijom se analizom mogu donositi zaključci o obilježjima dvorske kulture zagrebačkih biskupa. Sarkofag se sastoji od ploča povezanih pupčastim vezivom, na kojem su izvezeni prizori iz Starog i Novog zavjeta, izrađeni tehnikom reljefnog zlatoveza.³⁸³

Djelo je dimenzija 2, 7 x 1 x 1, izduženog oblika, a sadrži 6 četvrtastih i 2 trokutaste tekstilne plohe, pri čemu su na četvrtastim ploham donjeg dijela izvezeni prizori iz Staroga zavjeta. Na trokutastim ploham koje čine krov sarkofaga izvezeni su novozavjetni prizori Kristove muke i uskrsnuća.³⁸⁴ Djelo sadrži oko 126 likova, a biblijski prizori izvezeni su u 16 zlatnih ovalnih okvira, uokvirenih kartušama. Ovali su izvezeni na bijelom i crvenom atlasu, dok su prostori izvan ovala izvezeni fantastičnim bićima te kiticama cvijeća i simbolima muke Kristove.³⁸⁵ Vezivo se odlikuje nježnim bojama, gradacijama između blistavih i zagasitih tonova, skulpturalnim kvalitetama reljefa, te čistoćom crteža. Likovi su izvezeni reljefnim zlatovezom pomiješanim sa svilenim nitima, u kombinaciji sa svilom boje inkarnata.³⁸⁶

Ikonografski program Božjeg groba temelji se na sučeljavanju prizora iz Starog zavjeta, kojima se nagovještava Kristova žrtva, sa komplementarnim prizorima iz Novog zavjeta, a najveći broj izvezenih prizora nalazi se na kosim ploham koje čine krov sarkofaga. Stoll je prilikom izrade prizora koristio bakrorezne predloške nastale prema slikama Theodora Barendsza, Jacopa Tintoretta i Martena de Vosa.³⁸⁷

³⁸² Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 10, 20, 21.

³⁸³ Ljudevit Ivančan, "Inventar riznice zagrebačke katedrale," Kaptolski arhiv Zagreb, nenumerirano; Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 29.

³⁸⁴ Andela Horvat, "O vezenom ciklusu „Božjega groba“ zagrebačke katedrale iz godine 1659.," *Peristil* 1 (1968), 29.

³⁸⁵ Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 29.

³⁸⁶ Munk, "Tekstilne dragocjenosti," 91.

³⁸⁷ Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 30.

Stilska obilježja i tehnika izrade mogu se uočiti proučavanjem jednog od najsačuvanijih prizora Božjeg groba, Posljednje večere, smještenog u ovalu na trokutastoj bočnoj strani krova sarkofaga, nasuprot prizoru uskrsnuća. Ovaj prizor rađen je u plitkom reljefu, zbog čega je vez razmjerno dobro sačuvan te ne sadrži veće restauratorske intervencije. Vez je izveden prema bakrorezu Jana Sadelera iz 1582. godine, izrađenom prema slici Martena de Vosa. Kutovi trokutaste površine na kojoj je izvezen prizor ispunjeni su lisnatim viticama s malim anđelima u donjem dijelu. Pri vrhu trokutne plohe izvezen je grb biskupa Petretića s biskupskom mitrom i biskupovim monogramom (P. P. E. Z.), te godinom (1659.).³⁸⁸

Prizor Posljednje večere prikazan je u složenoj kompoziciji, smješten ispred renesansne arhitekture u pozadini. Slika Martena de Vosa prikazuje Krista i apostole okupljene oko dugačkog dijagonalnog stola. U kompoziciji slike naglasak je na središnji dio, likove Jude i Krista, koji se sučeljavaju u trenutku otkrivanja Judine izdaje. Ostali apostoli prikazani su u sjedećim poluokrenutim položajima, čime se sugerira njihova uznemirenost nakon saznanja o izdaji Krista. Apostoli su podijeljeni u manje grupe, te prikazani u različitim pozama, a dinamici prizora pridonosi i boja apostolske odjeće, pri čemu se uz srebrne i zlatne nijanse ističu i žuti, ružičasti i plavi tonovi. Ispod prizora, u kartuši u obliku svitka, nalazi se tekst koji opisuje prizor.

Stolov vez odlikuje se preciznošću minijature, s fino izrađenim bodovima u zlatnoj i srebrnoj boji. Stolovo umijeće dolazi do izražaja u precizno izvezenim glavama apostola i pokretima ruku. Maniristička kompozicija slike, izražajne boje veziva i vješto izrađeni portreti i detalji prizora obilježavaju Stolov vezilački stil, a mogu se uočiti na većini prizora Božjeg groba.³⁸⁹

Rizničko ruho koje je za biskupa Petretića izradila Stolova vezilačka škola potvrđuje početnu hipotezu, te ukazuje kako su riznički predmeti naručivani ne samo zbog zadovoljavanja liturgijskih potreba, već i kao pokazatelji reprezentativnosti i društvenog položaja biskupa. Angažiranjem vezilca Stolla Petretić je pokazao velik interes za umjetnički izrađeno misno ruho. Želju za stvaranjem zbirke visoko vrijednih umjetničkih predmeta vidljiva je u djelovanju Stolove vezilačke škole, u kojoj je, osim Božjeg groba, proizveden velik broj iznimno vrijednih svećeničkih ornata, odnosno zbirka misnog ruha.

³⁸⁸ Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 39 – 41.

³⁸⁹ Pavelić – Weinert, *Vezilačka radionica*, 39 – 41.

Relikvijari

Osim tekstila, među rizničkim predmetima nabavljenim u 17. stoljeću posebno se ističe relikvijar, koji je biskup Aleksandar Mikulić (1688. – 1694.) izradio za humeral (naramenik) lucerskog biskupa Augustina Kažotića, prvog hrvatskog blaženika. Radi se o malenom vezivu, izvezenom svilom na lanenoj tkanini iz 1300. godine. Ova relikvija bila je posebno štovana u dominikanskom redu, kojem je pripadao i biskup Kažotić, te gradu Luceri. Humeral je biskupu Mikuliću poklonio Vincencije Marija Orsini, posredstvom kaločkog nadbiskupa Leopolda Karla Kolonića. O velikom trudu koji je biskup Mikulić uložio u prijenos relikvije u zagrebačku biskupiju svjedoče i sačuvana dokumentacija o procesu prijena, poput povelje nadbiskupa Orsinija, kojom se potvrđuje vjerodostojnost relikvije, te povelje biskupa Mikulića, izdane nakon primanja relikvije. Biskup Mikulić prenio je humeral u Zagreb, te za njega izradio relikvijar, škrinjicu srebrne unutrašnjosti, s natpisom koji svjedoči o čuvanoj relikviji te poprsjem Augustina Kažotića.³⁹⁰

U biskupovoj povelji iz 1694. godine, relikvijar je opisan kao mala drvena škrinja smještena u drugu veću drvenu škrinju, obloženu srebrnim pločicama. Na prednjoj strani škrinje nalazi se stakleni otvor, dok je na poklopcu škrinje srebrno poprsje biskupa Kažotića. Škrinja ima vratašca sa stražnje strane, a zaključava se željeznom bravom.³⁹¹ U inventaru Antuna Ivandije iz 1986. godine, relikvijar je naveden u skupini „Metali“ pod brojem 18. U ovom inventaru relikvijar je opisan kao drvena škrinjica, s unutrašnje strane obložena srebrnim pločicama, dok se s gornje strane nalazi bista biskupa Kažotića. Na relikvijaru je natpis: *Sacrum humerale beati Episcopi Augustini*.³⁹² Nabavljanje ove relikvije posebno je značajno u kontekstu barokne pobožnosti i katoličke obnove u zagrebačkoj biskupiji, s obzirom da se nakon dolaska relikvije razvija kult biskupa Kažotića. Relikvijar je izlagan svake godine na svečev blagdan (03. 08.), uvedena je posebna misa i molitvena služba, a Kažotić postaje temom glazbenih, povijesnih i teoloških djela. Na taj način relikvije iz riznice potiču stvaranje novih oblika pobožnosti i privlačenja širokih slojeva u crkvu, čime se ostvaruje djelovanje katoličke obnove.³⁹³

³⁹⁰ Lina Slavica Plukavec, "Humeral – naramenik bl. A. Kažotića u riznici zagrebačke katedrale," *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije = Annales societatis historicae episcopatus Zagrabienensis* 1 (1997), 339 – 340, 342.

³⁹¹ KAZ, *Acta ecclesiae metropolitanae*, kut 15, br. 67.

³⁹² Antun Ivandija, *Inventar riznice zagrebačke katedrale*, sv. 1 *Metali* [Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 1986], 43.

³⁹³ Plukavec, "Humeral – naramenik bl. A. Kažotića," 322, 342.

Osim Kažotičevog humerala, biskup Mikulić nabavlja još jednu važnu relikviju, ruku sv. Aleksandra Mučenika, pape iz 2. stoljeća. Relikvijar za ovu relikviju izrađen je 1684. godine, a oblikom odaje čuvani sadržaj. Radi se o ruci izrađenoj od srebra i bakra s pozlatom i umetnutim draguljima, smještenoj na podnožju od crnog drva. Ruka je oblikovana kao spljoštena nadlaktica, a među prstima kažiprsta i palca nalazi se strelica sa pozlaćenim krilcima i šiljkom. Prednja strana podnožja sadrži natpis sa nazivom relikvije, imenom kanonika Mikulića i godinom 1684.³⁹⁴ Značenje sv. Aleksandara mučenika u povijesti kršćanstva svjedoči o važnosti ove relikvije za katedralnu riznicu, s obzirom da se radi o papi mučeniku iz perioda ranog kršćanstva.³⁹⁵ Naručivanje ovakvog tipa reprezentativnog i bogato ukrašenog relikvijara svjedoči o postojanju svijesti o potrebi zaštite baštine, te kupovanju raskošnih umjetnina koje osim, religioznih, imaju ulogu reprezentacije važnosti biskupskog položaja. Relikvijari privlače vjernike u crkvu, te potiču razvoj novog oblika pobožnosti, kroz koju se ostvaruje djelovanje katoličke obnove. Time se potvrđuje ispitana hipoteza.

Knjižnica Metropolitana

Knjižnica zagrebačke biskupije nastaje u 11. stoljeću osnutkom zagrebačke biskupije 1093./1094. godine. Prvi zagrebački biskup Duh stvara temelje katedralne knjižnice, donoseći nekoliko liturgijskih knjiga prilikom dolaska u Zagreb. Radi se o liturgijskim kodeksima poput *Evangeliarum* MR 153 i *Sacramentarium sanctae Margaretae* MR 126, a ova malobrojna skupina kodeksa liturgijskog sadržaja predstavlja početak stvaranja zbirke knjiga, koja se od kraja 14. stoljeća može nazivati knjižnicom.³⁹⁶ Inventari 14. stoljeća dokazuju kako je Metropolitana zadovoljavala kriterije knjižnica toga vremena, s obzirom da su knjige bile smještene u prostoru riznice, raspoređene prema određenom redosljedju, a služile su za čitanje i studiranje kanonika.³⁹⁷

³⁹⁴ Munk, ur., *Riznica zagrebačke katedrale*, 184.

³⁹⁵ Internet Hrvatska enciklopedija online, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1518>, posjet 18. 05. 2016.

³⁹⁶ Vladimir Magić, "Metropolitana / knjižnica zagrebačke nadbiskupije," u: *Riznica zagrebačke katedrale= The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk, 203.

³⁹⁷ Antun Markov, "Metropolitanska knjižnica," u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, ur. Dragutin Kniewald (Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944), 493 – 494.

Najstariji inventari iz 14. i 15. stoljeća bilježe preko 100 rukopisa, a tada su osnovu knjižnice činile biblijske, liturgijske, teološke i filozofske knjige. Inventar iz 1420. godine bilježi povećanje knjižnice za čak 89 kodeksa, ali se u sljedećim popisima selektivno bilježe samo liturgijske knjige, zbog čega je teško pratiti povećanje knjižnice u periodu 16. i 17. stoljeća.³⁹⁸ Knjige u katedralnu knjižnicu dolaze kupovanjem, darovanjem te ostavštinom kanonika i biskupa. U najstarijim konstitucijama Metropolitanske knjižnice navodi se kako u zagrebačkoj biskupiji postoji običaj da biskupi i kanonici sve knjige koje posjeduju oporučno ostavljaju katedrali, a od 1640. godine ovaj običaj postaje pravilo.³⁹⁹ U 16. stoljeću knjižnica propada pod utjecajem osmanske opasnosti, a zbog ratnih prilika kanonici ne uspijevaju brinuti o knjižnici na odgovarajući način. Početkom 16. stoljeća najvrjedniji riznički predmeti, među kojima i knjige iz Metropolitane, pohranjeni su u sanduke te sakriveni na sigurno mjesto, o čemu svjedoči sačuvani inventar. Pretpostavlja se kako su knjige pohranjene na nepoznato mjesto u katedrali, te su kasnije zaboravljene.⁴⁰⁰ Važne odredbe koje svjedoče o brizi za smještaj knjiga i osiguravanje povećanja knjižnog fonda donesene su 1640 godine. Navedene godine Prvostolni kaptol zagrebački izdaje odredbe o katedralnoj knjižnici, kojima se propisuje kako će knjige kanonika i biskupa nakon njihove smrti postati dio katedralne knjižnice, a nadzor nad knjižnicom imat će kanonik kustos. Odredbe predviđaju i gradnju posebne zgrade za smještaj knjižnice.⁴⁰¹

Djelovanje biskupa Aleksandra Mikulića (1688. – 1694.) posebno je važno za katedralnu knjižnicu, a zbog čišćenja i uvezivanja knjiga, gradnje posebne zgrade za smještaj knjižnice te obogaćivanja biskupske knjižnice novim svescima, biskup se često ističe kao njen osnivač.⁴⁰² Biskup Mikulić 1692. godine gradi zgradu za smještaj biskupske knjižnice uz zapadni bedem, u neposrednoj blizini Domitrovićeva dvora, što predstavlja velik napredak u kulturi čitanja na biskupskom dvoru. Prema pisanju Tome Kovačevića, knjige su dotada ležale razbacane u prašini, no biskup je dao očistiti i ponovno uvesti knjige, te ih razvrstati na police knjižničnih ormara prema određenom redosljedu.⁴⁰³

³⁹⁸ Munk, ur., *Riznica zagrebačke katedrale*, 203.

³⁹⁹ Markov, "Metropolitanska knjižnica," 493 – 494.

⁴⁰⁰ Markov, "Metropolitanska knjižnica," 496.

⁴⁰¹ Vladimir Magić, "Metropolitanska knjižnica," u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094. – 1994.: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević (Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 1995), 422.

⁴⁰² Munk, ur., *Riznica zagrebačke katedrale*, 203.

⁴⁰³ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 66, 68; Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, 78.

Osim osiguravanja odgovarajućeg smještaja knjižnice, biskup Mikulić na nagovor osobnog suradnika Pavla Riterra Vitezovića, otkupljuje knjižnicu slovenskog polihistora Janeza Weikharda Valvasora 1690. godine. Mikulićevom djelatnošću Metropolitana postaje uređena knjižnica, s odgovarajućim prostorom za smještaj knjiga i rad korisnika, te obnovljenim i očišćenim knjigama.⁴⁰⁴ Biskup je sastavio i pravila o upravljanju knjižnicom, koja nakon njegove smrti 1695. godine, objavljuje biskup Stjepan Želišćević, kao prve konstitucije knjižnice. Ove odredbe svjedoče o razvijenoj svijesti o vrijednosti knjižnice, te nužnosti postavljanja ograničenja u rukovanju knjigama. Prema navedenim odredbama, knjige se nisu smjele iznositi iz dvora bez biskupovog odobrenja, a Kaptol je pridržavao pravo predlaganja knjižničara, te brinuo o upravljanju i nadzoru nad knjižnicom. Ključeve od vanjskih vrata knjižnice mogao je čuvati samo kanonik kustos, a ulazom u knjižnicu s unutarnje strane (iz biskupskog dvora) mogao se koristiti samo biskup.⁴⁰⁵

Metropolitanska knjižnica danas sadrži 40 000 svezaka, a njezin fond sastoji se od sljedećih cjelina: rukopisi, inkunabule, knjige 16. stoljeća, Valvasorova knjižnica, skupine *Miscellanea* i mlađi rukopisi (18. i 19. stoljeće). Najvrijedniji primjerci su srednjovjekovni rukopisi, poput knjiga *Misal Jurja de Topusko* i *Biblia Veteris Testamenti*. Fond knjiga iz 16. stoljeća sadrži knjige proizvedene u europskim tiskarskim središtima, poput Venecije, Pariza i Antwerpena, dok skupinu *Miscellanea* čine brošure izdane u 19. stoljeću. Mlađi rukopisi sadrže teološka, književna i povijesna djela, te rukopisnu građu.⁴⁰⁶

Zbog složene strukture knjižnice te velikog broja naslova, u ovom poglavlju prikazat će se knjige iz Valvasorove knjižnice, nabavljene u 17. stoljeću, kao i odabrani naslovi popisani u katalogu Metropolitanskih knjiga 16. stoljeća. Pretpostavlja se kako postoje zajednički intelektualni interesi vlasnika čakovečke knjižnice te zagrebačkih biskupa, koji omogućuju ograničenu komparaciju dviju knjižnica. Pritom je odabir naslova rađen usporedbom kataloga knjižnice u Čakovcu i Valvasorove knjižnice, pri čemu su odabrana djela koja se nalaze u oba kataloga, kako bi se dokazala postavljena hipoteza. Odabrane su knjige prirodoslovne tematike, s obzirom da je u čakovečkoj knjižnici primjetan znatan interes vlasnika za navedene teme, dok se naslovi prirodoslovne tematike nalaze i u Metropolitanskom katalogu knjiga iz 16. stoljeća, koje su nabavljali zagrebački biskupi, kao i u knjižnici Janeza Weikharda Valvasora. Osim knjiga koje se nalaze u obje knjižnice, odabrana je i knjiga vjerske tematike kao važno obilježje Metropolitane.

⁴⁰⁴ Magić, "Metropolitanska knjižnica," 422.

⁴⁰⁵ Ivan Tkalčić, "Slika Majke Božje iz ruševina medvedgradskih," *Katolički list* 41 (1902), 18, 19.

⁴⁰⁶ Markov, "Metropolitanska knjižnica," 502; Magić, "Metropolitanska knjižnica," 426 – 432.

Važno je naglasiti kako je katalog knjiga 16. stoljeća u Metropolitanskoj knjižnici 2005. godine sastavio Vladimir Magić, kao i katalog Valvasorove knjižnice (urednici Božena Kukulja i Vladimir Magić) objavljen 1995. godine. Navedeni katalogi u ovom su poglavlju korišteni kao izvori za podatke o izgledu svezaka, te nakladničkim podacima.⁴⁰⁷ Slijedi kratak opis Valvasorove knjižnice te analiza odabranih djela.

Valvasorova knjižnica u Metropolitani

Janez Weikhard Valvasor bio je istaknuti slovenski intelektualac i polihistor. Nakon školovanja na isusovačkom kolegiju u Ljubljani, od 1659. – 1672. godine putuje Europom i Afrikom, te proučava arheologiju, povijest i prirodne znanosti. Na putovanjima prikuplja velik broj grafičkih listova i crteža, knjiga te matematičkih i astronomskih sprava. Nakon povratka u Sloveniju osniva grafičku radionicu i tiskaru u svom dvorcu Bogensperk, u kojem izdaje vlastita djela. Za potrebe vlastitog znanstvenog rada prikupio je knjižnicu, koja danas ima oko 1530 svezaka. Osim knjiga, knjižnica sadrži i vrlo vrijednu zbirku od 7300 crteža i grafičkih listova sabranih i zalijepljenih u sveske. Troškovi nastali zbog rada na životnom djelu *Slava vojvodine Kranjske*, dovode Valvasora do bankrota i rasprodaje imovine, uključujući i vrijednu knjižnicu. Valvasorovu grafičku zbirku i knjižnicu otkupljuje biskup Mikulić 1690. godine, čime je biskupska knjižnica znatno povećala svoju vrijednost.⁴⁰⁸

Valvasorova knjižnica sadrži knjige tiskane u najrazvijenijim tiskarskim središtima, poput Venecije, Amsterdama, Augsburga, Frankfurta i Basela. Najveći broj knjiga pisan je njemačkim jezikom i goticom, a osim knjiga iz njemačkih zemalja, postoje i knjige iz Francuske, Nizozemske i Češke, kao i jedna knjiga tiskana u Hrvatskoj, *Misal rvacki* iz 1531. godine. Pet knjiga tiskano je u Valvasorovoj knjižnici u Bogensperku.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Markov, "Metropolitanska knjižnica," 502; Magić, "Metropolitanska knjižnica," 426 – 432.

⁴⁰⁸ Renata Gotthardi – Škiljan, "Valvasorova grafička zbirka," u: *Riznica zagrebačke katedrale= The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk (Zagreb: MTM, 1987), 197 – 204.

⁴⁰⁹ Vladimir Magić, "Knjižnica Janeza Vajkarda Valvasora," u: *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.: međunarodna putujuća izložba: Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg, Forchtenstein, jesen 2005. – jesen 2007.*, prev. Tamara Bakran, ur. Ivan Kosić (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005), 41.

Knjige Valvasorove knjižnice nalaze se raspršene u Metropolitani, s obzirom da nisu čuvane kao zasebna cjelina unutar knjižnice. Stoga je u identifikaciji Valvasorovih knjiga važno poznavati njihova fizička obilježja, poput uveza i priveza. Većina Valvasorovih knjiga uvezena je u kartonske korice obložene u smeđu kožu, dok je manji dio uvezen u list kodeksa (metropolitanski uvez) ili u čistu pergamenu. Na poleđini korica nalazi se Valvasorov ekslibris, a hrptovi knjiga obilježeni su slovima ili brojkama bijele boje. Valvasorove knjiga karakteriziraju višestruki privezi, pri čemu je više različitih naslova uvezeno u jedan svezak, bez jedinstvenog kriterija privezivanja djela. Kriterij raspodjele bio je format, a ne privez. Osim uveza, važna karakteristika Valvasorovih knjiga su bogate ilustracije, a uz bogato ilustrirane naslovnice, unutrašnjost knjiga ukrašavali su prikazi ratova, vojske, vladara i oružja. Autori ilustracija bili su poznati europski grafičari, poput Meriana, Solisa Virgila i De Bryja. Analizom sadržaja knjiga, knjižnica se može podijeliti na 21 kategoriju, a radi se o različitim znanstvenim područjima, poput filozofije, povijesti, vojne discipline, književnosti, sporta, putopisa i medicine.⁴¹⁰ Slijedi opis i analiza odabranih autora i djela iz Metropolitanske knjižnice 16. i 17. stoljeća.

Ulisse Aldrovandi

Ulisse Aldrovandi bio je bolonjski prirodoslovac, kojeg su suvremenici smatrali modernim Plinijem. Rođen je u staroj bolonjskoj obitelji (1522. ili 1527. godine), a umro 1605. godine. Školuje se u Bolonji i Padovi, te 1550. godine putuje u Rim kako bi se obranio od optužbi za sklonost protestantizmu. Dolskom u Rim posvećuje se proučavanju antičkih kipova, o čemu objavljuje svoje prvo djelo, *O rimskim starinama*. Nakon završetka studija kanonskog prava, upoznaje prirodoslovca Rondoleta, autora djela *Povijest riba*, te se počinje zanimati za prirodoslovlje i proučavanje Plinija. Vrativši se u Bolonju, posvećuje se proučavanju botanike, koje nastavlja u Padovi. Nakon završetka studija fizike u Bolonji 1553. godine, izabran je za voditelja katedre filozofije i logike te botanike na istom sveučilištu. U Bolonji se počinje profesionalno baviti medicinom, te drži nastavu iz nekoliko područja prirodnih znanosti. Izabran je za pročelnika katedre za prirodnu povijest, koja u to vrijeme, uz filozofiju, obuhvaća više područja prirodnih znanosti.⁴¹¹

⁴¹⁰ Božena Kukolja i Vladimir Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja* (Ljubljana: Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1995), 25 – 32.

⁴¹¹ William MacGillivray, *A history of British Quadrupeds* (Edinburgh: W. H. Lizars, 1838), 20 – 31.

Aldrovandi se smatra pretečom modernih prirodoslovaca, s obzirom da je tijekom poduka demonstrirao teoretska znanja na živim i fosiliziranim organizmima, te imenovao i opisivao obilježja promatranih organizama. 1567. godine osniva botanički vrt u Bolonji, a 1605. postaje prefekt vrta. Osnivanje botaničkog vrta pridonijelo je popularizaciji znanosti u tadašnjoj Italiji. Kao rezultat istraživanja u botaničkom vrtu nastaje djelo *Dendrologia*. Osim rada u vrtu, Aldrovandi je često putovao, kako bi sakupio biljne i životinjske organizme, minerale i metale iz različitih zemalja, čime je stvorio veliku zbirku. Njegov ideal bilo je stvaranje prirodoslovnog muzeja. Moderna metoda njegovog proučavanja može se promatrati na prikupljanju insekata i ptica, koje bi najprije opisivao, zatim secirao te smještao na drvene štapiće, crtao ih te prikazivao javnosti. Osim vlastitih crteža, Aldrovandi je angažirao slikare, drvoresce i grafičare koji su crtali životinjske i biljne organizme, te ispravljali njegove crteže.⁴¹² Napisao je djela iz različitih područja prirodoslovlja poput *De animalibus insectis libri septem*, *Ornithologiae libri XII* i *Dendrologiae Naturalis scilicet Arborum Historiae Libri Duo*.⁴¹³ Aldrovandijeva zbirka bila je smještena u njegovoj vili u Bolonji, mjestu susreta bolonjskih intelektualaca. Četiri velike dekorirane sobe sadržavale su reprezentativne primjerke njegove zbirke, pa su po zidovima bile razmještene preparirane otrovnice, rakovi, rajске ptice, leptiri, majmuni i jednorozci, te rijetki primjerci insekata i bilja. Aldrovandijev muzej nije zamišljen kao prikaz svih postojećih živih organizama, već kao kombinacija samorepresentacije u obliku obiteljskih portreta te prirodoslovne zbirke, čiji je cilj bio izražavanje svestrane osobnosti znanstvenika.⁴¹⁴ Radi se o najvećoj kolekciji biljnih i životinjskih vrsta, minerala i fosila toga vremena, koja predstavlja temelj prvog javnog prirodoslovnog muzeja, otvorenog u Bolonji 1547. godine. U svojim djelima razvija teoriju „nove znanosti“, koja se zasniva na promatranju, sakupljanju, opisivanju, reprodukciji i klasifikaciji svih živih i neživih organizama. Ubrzo nakon otvorenja prirodoslovnog muzeja, Aldrovandi osniva prvu znanstvenu knjižnicu otvorenu javnosti. Osim proučavanja živih organizama, bavio se i mineralogijom, te razvio jedinstven metodološki pristup u klasifikaciji i interpretaciji geoloških objekata, zbog čega se smatra pionikom moderne znanstvene metode. 1603. godine definira pojam „geologija“ u modernom smislu riječi.⁴¹⁵

⁴¹² MacGillivray, *A history of British Quadrupeds*, 20 – 31.

⁴¹³ Umberto Quattrocchi, *CRC World Dictionary of Plant Names: Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonyms, and Etymology*, sv. 1 A - C [CRC Press: Boca Raton, London, New York, Washington, 2000], 84.

⁴¹⁴ Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1994), 308.

⁴¹⁵ Gian Battista Vai, W. G. E. Caldwell, ur., *The Origins of Geology in Italy* (Boulder, Colorado: The Geological Society of America, 2006), 43.

U knjižnici Metropolitana čuva se pet Aldrovandijevih djela, *De piscibus, liber I., De quadrupedibus solipedibus, volumen integrum, De reliquis animalibus exanguibus, Ornithologiae, hoc set De avibus historiae libri XX* i *Quadrupedum omnium bisulcorum historia*. Knjige su pisane na latinskom jeziku, a svi navedeni primjerci tiskani su u Frankfurtu u razdoblju od 1610. – 1647. godine. Ove knjige potječu iz Valvasorove knjižnice, a Aldrovandijeva djela nalaze se i u čakovečkoj knjižnici (skupina *Miscellanea*).⁴¹⁶ Bogata opremljenost ilustracijama istaknutih slikara i grafičara, te originalnim autorovim crtežima, uzrokovala je visoku cijenu Aldrovandijevih knjiga, te proizvodnju u malom broju primjeraka.⁴¹⁷ U katalogu Valvasorove knjižnice pod kataloškim broj 53. navedeno je Aldrovandijevo djelo *De piscibus, libri V et De ceris, liber I, a Ioanne Cornelio Uteruero...collecti et editi opera Hieronymi Tamburini*. Knjiga je tiskana u Frankfurtu kod tiskara Joanne Davida 1567. godine. Naslovna stranica ukrašena je bakrorezom.⁴¹⁸ Djelo *De piscibus* prva je tiskana knjiga posvećena isključivo ribama, a autor je primijenio metodu klasifikacije vrsta po grupama, a ne abecednom redu, kako je dotad bilo uobičajeno. Prilikom pisanja ovog djela Aldrovandi je proučavao primjerke koje je sam ulovio u Jadranskom moru, a određen broj vrsta donosili su mu drugi znanstvenici. U ovoj studiji u fokusu autorovih istraživanja je riba torpedo ili drhtulja. Radi se o vrlo rijetkoj vrsti riba iz porodica hrskavičnjača s električnim organima, koji proizvode struju.⁴¹⁹ Studija o drhtuljama omogućava dobar uvid u znanstvena shvaćanja i metodologiju znanstvenika 17. stoljeća. Aldrovandi započinje studiju navođenjem svih starijih imena ove vrste, kritičkim osvrtom na dotadašnju literaturu, te sažimanjem dotadašnjeg znanja o predmetu. Unatoč iskazanoj erudiciji, Aldrovandi nije zabilježio nove, vlastite spoznaje o ovoj vrsti, već je uglavnom ponovio spoznaje starijih autora, s ponekom vlastitom opaskom. Najvažniji problem vezan uz ovu vrstu riba bilo je objašnjavanje proizvodnje elektriciteta u tijelu ribe, pri čemu se ova pojava objašnjavala kao okultna sila, tzv. prirodna magija. Renesansni znanstvenici koristili ovaj termin za neobjašnjive prirodne pojave, koje su se tumačile kao okultne sile prirode. U ovoj studiji dominira oslanjanje na starije autore, pri čemu Aldrovandi dodaje malo vlastitih novih zapažanja.⁴²⁰

⁴¹⁶ Kukulja i Vladimir Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 95, 96; Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, 321.

⁴¹⁷ Stanley Finger, Marco Piccolino, *The Shocking History of Electric Fishes: From Ancient Epochs to the Birth of Modern Neurophysiology* (New York: Oxford University Press, Inc., 2011), 110.

⁴¹⁸ Kukulja, Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 95.

⁴¹⁹ Internet riba drhtulja, <http://www.podvodni.hr/more/ekologija/727-drhtulja>, posjet 23. 05. 2016.

⁴²⁰ Finger, Piccolino, *The Shocking History*, 110.

Athanasius Kircher

Athanasius Kircher (1601. – 1680.), isusovac i znanstvenik, smatra se jednim od posljednjih baroknih erudita. Rođen je 1601. godine u Geisi (Gornja Rhona) u Njemačkoj. 1611. godine odlazi na školovanje u isusovački samostan Fuldu, te 1618. godine ulazi u isusovački red u Padebornu. Početkom Tridesetogodišnjeg rata upisuje studij filozofije u Kölnu, a osim spekulativne filozofije, posvećuje se proučavanju klasične filologije i prirodnih znanosti. 1625. godine upisuje studij teologije u Mainzu, te se 1628. zaređuje i postaje pročelnik katedre za matematiku i etiku na sveučilištu u Würzburgu. U periodu probacije u Speyeru počinje proučavati hijeroglife, čije dešifriranje predstavlja jedno od najvećih znanstvenih zagonetki 17. stoljeća.⁴²¹

Tijekom svoje znanstvene karijere posvećuje se studiju matematike i orijentalnih jezika, te 1630. postaje profesor hebrejskog, grčkog i matematike na istom sveučilištu. Tijekom sukoba njemačkih i švedskih postrojbi kralja Gustava Adolfa zatvara se Sveučilište u Würzburgu, a Kircher bježi u Francusku, gdje provodi dvije godine kao profesor u Avignonu, te naposljetku 1633. godine odlazi u Rim. U Rimu počinje njegov znanstveni uspon pod patronatom pape Barberinija, Urbana VIII. Kircher preuzima katedru za matematiku na rimskom kolegiju, te se posvećuje proučavanju egipatskih starina i orijentalnih jezika. Pokroviteljstvo kraljevskih ličnosti, poput švedske kraljice Kristine, vojvode Augusta od Braunschweig - Lüneburga, te pape Inocenta X. omogućuje mu privilegiran status na Rimskom kolegiju, pa se uz povremena predavanja, posvećuje eksperimentiranju, sakupljanju antikviteta, učenim raspravama i objavljivanju knjiga. Pod Kircherovim vodstvom prostor matematičkog studija postaje *Musaeum Kircherianum*, jedna od najvećih europskih zbirki antikviteta, znanstvenih instrumenata te biljnih i životinjskih organizama. Kroz Kircherovo dopisivanje sa intelektualcima tzv. „Republike pisama“ isusovački red razvija kozmopolitsku intelektualnu djelatnost. Kircher je razmjenjivao pisma s mnogim europskim intelektualcima, a njegov muzej postaje sastajalište učenjaka svih vjera. Unatoč velikom uspjehu Kircherovog muzeja u Rimskom kolegiju, najveću slavu donosi mu objavljivanje znanstvenih djela. Tijekom boravka u Rimu objavio je više od 30 knjiga iz različitih područja znanosti.⁴²²

⁴²¹ Internet Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/08661a.htm>, posjet 24. 05. 2016.

⁴²² Daniel Stolzenberg, *Egyptian Oedipus: Athanasius Kircher and the Secrets of Antiquity* (Chicago: The University of Chicago Press, 2013), 11 – 15.

Najvažnija djela su mu *Magnes sive de arte magnetica*, *Lingua ægyptiaca restituta*, *Oedipus Aegyptiacus*, *Ars magna lucis et umbrae*, *Musurgia universalis sive ars consoni et dissoni*, *Itinerarium extaticum s. opificium coeleste*, te *Obeliscus Pamphylus*.⁴²³ Kircher se smatra jednim od posljednjih predstavnika renesansnog obrazovanja, koncepta u kojem se nastoji ostvariti ideal svestrane obrazovanosti u svim područjima ljudskog znanja, bez potrebe za specijalizacijom. Glazba, magnetizam, optika, kineska kultura, kriptografija, lulizam⁴²⁴, geologija i arheologija samo su neka od područja kojima se Kircher bavio u svojim djelima, nastojeći pomiriti Aristotelovu filozofiju i suvremene znanstvene ideje.⁴²⁵ Već u 17. stoljeću predstavnici modernih znanstvenih struja, poput Descartesa, smatrali su ga „više šarlatanom nego znanstvenikom“, odbijajući čitati njegove knjige.⁴²⁶ Iako se sumnja u ispravnost rezultata njegovih istraživanja pojavila već za vrijeme njegova života, Kircher je privlačio intelektualnu zajednicu širokim spektrom tema te golemom erudicijom, iskazanom u svojim djelima. Johann Burckhardt Mencke u knjizi *De charlataneria eruditorum* istaknuo je Kircherove pogreške, poput neprepoznavanja falsifikata u egipatskim rukopisima i pogrešnoj dataciji arheoloških nalaza. Pojavom prosvjetiteljstva odbacuje se koncept erudicijske naobrazbe, što je pridonijelo osuđivanju Kirchera kao lažnog znanstvenika, intelektualca čiji se rad temelji na pisanju antičkih i srednjovjekovnih autora. Negativan stav o njegovom radu učvrstilo je Champolionovo dešifriranje hijeroglifa 1824. godine, kada su se Kircherova tumačenja hijeroglifa pokazala neispravnim.⁴²⁷ Danas se Kircher smatra predstavnikom filozofije kršćanskog hermetizma te svestranim znanstvenikom, a spoznaje o prirodnoj filozofiji te muzej u Rimskom kolegiju njegova su najvrjednija ostavština.⁴²⁸ U knjižnici Metropolitana nalazi se 21 Kircherovo djelo, dok se u knjižnici u Čakovcu nalazi 5 knjiga ovog autora, u odjeljku *Miscellanea*. Obje knjižnice sadrže jedno od najvažnijih Kircherovih djela *Oedipus Aegyptiacus*, zbog čega će se u nastavku prikazati navedeno djelo.⁴²⁹

⁴²³ Internet Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/08661a.htm>, posjet 24. 05. 2016.

⁴²⁴ Ezoterična filozofija koja se zasniva na potrazi za istinom u svim područjima ljudskog znanja, vjerovanje da se zemaljske tajne i nebeske razine mogu otkriti manipulacijom slova alfabeta, Internet lulism, <https://en.wikipedia.org/wiki/Lullism>, posjet 24. 05. 2016.

⁴²⁵ Stolzenberg, *Egyptian Oedipus*, 4, 11 – 15.

⁴²⁶ Paula Findlen, *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything* (New York: Routledge, 2004), 20.

⁴²⁷ Stolzenberg, *Egyptian Oedipus*, 19; Findlen, *Athanasius Kircher*, 6.

⁴²⁸ John Edward Fletcher, *A Study of the Life and Works of Athanasius Kircher, 'Germanus Incredibilis'* (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2011), xx (predgovor).

⁴²⁹ Kukulja i Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 425 – 429; Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, 324.

Primjerak ovog djela nalazi se u Metropolitani pod kataloškim brojem 1243, a potječe iz Valvasorove knjižnice. U katalogu je navedeno pod naslovom *Athanasii Kircheri e S. J. Oedipus Aegyptiacus. Hoc est universalis hieroglyphicae veterum doctrinae temporum iniuria instauratio*. Djelo je tiskano u Rimu u tiskari Vitalija Mascardija 1652. – 1654. godine. Primjerak u knjižnici *Zriniana* ima iste bibliografske podatke. Djelo je podijeljeno u dvije cjeline, prva cjelina obrađena je u prvom svesku, dok se drugi dio obrađuje u tri sveska.⁴³⁰ 1651. godine Kircher počinje pripremati izdavanje prvog sveska knjige *Oedipus Aegyptiacus*, tada najiščekivanijeg djela u učenim krugovima Europe. Djelo predstavlja sintezu autorovih istraživanja o Egiptu, a zbog korištenja različitih istočnih jezika u djelu, korišten je poseban način tiskanja, pa je cijena knjige bila vrlo visoka.⁴³¹ Naslov *Oedipus Aegyptiacus* (*Egipatski Edip*) metafora je za autora, koji poput Edipa uspješno rješava sfinginu zagonetku, tj. hijeroglif. U knjizi su objavljeni Kircherovi latinski prijevodi egipatskih tekstova pisanim hijeroglifskim pismom. Prijevodi originalnih tekstova obogaćeni su prikazima egipatske povijesti, simboličkog i alegorijskog znanja, porijekla idolatrije, te brojnih ne – egipatskih tekstova u kojima su sačuvani elementi „doktrine hijeroglifa“. Tekstovi pisani na arapskom, aramejskom, etiopskom i samarijskom jeziku i prikazi arheoloških nalaza korišteni su kao dokazi za Kircherove teze.⁴³²

Kircher je u *Oedipus Aegyptiacus* sintetski prikazao različite načine čitanja, proučavanja i predvođenja hijeroglifa, kako bi tumačenjem izvornih tekstova pisanih hijeroglifima dao prikaz egipatske kulture. Knjiga je koncipirana kao enciklopedija povijesti civilizacija i religija, s posebnim naglaskom na egipatsku kulturu, te mistiku drugih istočnih religija. Kircher je, s neskrivenim divljenjem, prikazao egipatsku civilizaciju kao izvor istinskog znanja, unatoč „zabludama“ politeističke egipatske religije. Osim egipatske mitologije, autor se bavio i židovskom kabalom, perzijskim magima, islamskom alkemijom te zoroastričkim misterijima. *Oedipus Aegyptiacus* naglašava univerzalnost kršćanstva, nalazeći njegove elemente u religijama azijskih naroda, pa se postojanje božanskog trojstva (Izida, Oziris, Horus) u egipatskoj religiji povezuje se s kršćanskim konceptom. Kircherov prikaz istočnih religija potaknuo je isusovačke cenzore na strogu cenzuru njegovih djela o egipatskoj religiji, koja su, unatoč tome, izazvala veliko zanimanje čitatelja u 17. stoljeću.⁴³³

⁴³⁰ Kukulja, Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 428; Klaniczay, ur., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, 324.

⁴³¹ Findlen, *Athanasius Kircher*, 29 – 31.

⁴³² Stolzenberg, *Egyptian Oedipus*, 6.

⁴³³ Findlen, *Athanasius Kircher*, 29 – 31.

Iako je Champolionovo čitanje hijeroglifa ukazalo na Kircherove pogreške, danas se njegovo djelo proučava kao spoj dvije ranonovovjekovne intelektualne tradicije: erudicije, koja se zasniva na filologiji i istraživanju starina, te okultne filozofije.⁴³⁴ Prisutnost ovog djela u knjižnici Zrinskih i zagrebačkog biskupa svjedoči o velikom interesu intelektualaca 17. stoljeća za egipatske teme.

Conrad Gesner

Conrad Gesner (1516. – 1565.), švicarski humanist, smatra se ocem bibliografije, a njegova djela posebno su značajna za razvoj botanike i zoologije. U rodnom Zürichu dobiva humanističko obrazovanje, intenzivno učeći grčki i latinski jezik. Nakon završetka studija medicine u Baselu, 1537. godine objavljuje svoje prvo djelo, grčko – latinski rječnik. Iste godine postaje profesor grčkog jezika na Sveučilištu u Laussani. Nakon 4 godine rada u Laussani, odlazi na *Collegium Carolinum* u Zürichu, radeći kao profesor prirodoslovne povijesti i fizike. Njegova djelatnost na području filologije, botanike i veterine posebno je utjecala na razvoj navedenih disciplina. Objavio je 72 knjige, dok je 18 njegovih djela ostalo u rukopisu. Najpoznatija Gesnerova djela su *Bibliotheca Universalis*, *Historia Animalium* i *Opera Botanica*. Rad na području botanike i zoologije uglavnom se odnosi na sakupljanje i kategorizaciju, no djela iz navedenih područja svrstavaju ga među vodeće moderne znanstvenike sve do vremena Carla Linnea. Na području filologije, njegovo najvažnije djelo je rječnik *Mithridat* objavljen 1555. godine, u kojem se proučavaju zajednička obilježja 130 jezika, te prvi put znanstveno analizira romski jezik. Objavljivao je i radove iz područja medicine, sakupljene u djelu *Epistolarum Medicinalium* 1557. godine, kao i djela iz područja mineralogije i geologije.⁴³⁵

⁴³⁴ Stolzenberg, *Egyptian Oedipus*, 6.

⁴³⁵ Robert Wedgeworth, ur., *World Encyclopedia of Library and Information Services* (USA: American Library Associations, 1993), 322 ; Internet Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/biography/Conrad-Gesner>, posjet 25. 05. 2016.

Bibliotheca Universalis predstavlja golemo djelo u kojem je objedinjena bibliografija autora iz različitih područja znanosti, te se koristilo kao priručnik u znanstvenom radu generacijama poslije Gesnerove smrti. Tri sveska objavljena 1545., 1548. i 1549. godine sadržavaju abecedni katalog autora i njihovih djela iz 21 područja znanosti, poput gramatike, retorike, logike, glazbe, geometrije i optike, astronomije i astrologije, različitih vrsta umjetnosti, povijesti, ekonomije i prava, obogaćenih biografijama hebrejskih, grčkih i latinskih autora. Posljednji svezak posvećen je autorima iz područja teologije. *Bibliotheca Universalis* prvo je djelo takve vrste. Osim stvaranja bibliografija, zoologija i botanika područja su u kojima je Gesner provodio opsežna sistematska istraživanja, a djela ove tematike temelje se na Aristotelovim spisima o prirodnim znanostima te neposrednom proučavanju. Nedovršeno djelo *Historia Stirpium* (*Povijest biljaka*) zamišljeno je kao opis svih tada poznatih biljaka, kategoriziranih i opisanih prema ljekovitim svojstvima i fizičkim obilježjima. Biljke su navedene abecednim redom prema pripadnosti određenom biljnom rodu, a osnovni elementi prikaza bila su nomenklatura, pri čemu se navode sva poznata imena promatrane biljke na različitim jezicima. Zatim slijede podaci o kultivaciji, ekološkim karakteristikama tla, te ljekovitim svojstvima i korištenju u medicini. Djelo je obogaćeno s 15 000 autorovih crteža proučavanih biljaka, no zbog brojnosti promatranog uzorka, autor nije uspio prikazati sve biljne vrste, te su objavljeni tek fragmenti ovog monumentalnog djela. *Historia Animalium* komplementarno je djelu *Historia Stirpium*, a radi se o cijenjenoj studiji iz područja zoologije, čija je nakana bila prikaz fizičkih obilježja te ponašanja svih poznatih životinjskih vrsta.⁴³⁶ Iako knjižnica u Čakovcu ne sadrži navedeno djelo, knjiga se nalazi u knjižnici Metropolitana zbog čega će u nastavku biti detaljnije prikazana.

Metropolitana sadrži 4 Gesnerove knjige iz područja zoologije, a *Historia Animalium* postoji u dva primjerka, navedena pod kataloškim brojem 847. i 850. Novije izdanje pod brojem tiskano je od 1669. – 1670. godine u Frankfurtu na Majni, a radi se o njemačkom prijevodu djela, pisanom latiničnim i gotičkim pismom. Drugi primjerak, pod brojem 850., tiskan je od 1575. – 1589. godine, također na njemačkom jeziku. *Historia Animalium* sastoji se od četiri sveska, posvećenih pticama, ribama i zvijerima.⁴³⁷

⁴³⁶ Frank N. Egerton, ur., *Landmarks of Botanical History*, sv. 2 (Stanford, California: Stanford University Press, 1983), 752, 758.

⁴³⁷ Kukolja, Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 428.

Prvo izdanje objavljeno je u Zürichu u razdoblju od 1551. – 1587. godine. Iako se djelo temelji na kompilaciji tekstova starijih autora, autor u njemu iznosi i vlastita zapažanja te donosi nove podatke. Gesner je kao literaturu koristio gotovo sve poznate antičke i srednjovjekovne autore koji su pisali o navedenoj temi, pri čemu su neka djela poznata samo iz Gesnerovih navoda. Osim starijih autora, korišteni su i podaci dobiveni neposrednim promatranjem i usmenom komunikacijom sa suradnicima. Temeljiti i opsežan prikaz vrsta čini ovo djelo jedinstvenim izvorom za proučavanje zoologije 16. stoljeća, a sažetost i jednostavnost prikaza doprinijela je popularnosti ovog djela među tadašnjim znanstvenicima. Posebno su važne obojane drvorezne ilustracije, koje detaljno i točno prikazuju analizirane životinjske vrste, što je doprinosilo vizualnoj atraktivnosti knjige. Smatra se kako je autorov rad na drvorezima znatno pridonio usavršavanju drvorezne umjetnosti, s obzirom na inzistiranje na točnosti anatomskih prikaza. Sam autor ističe kako je podatke iz literature dopunio podacima dobivenima iz sekcija te promatranjem živih organizama. Iako je u modernoj znanosti kritizirano nepostojanje sistematske zoološke analize, te neprepoznavanje srodnosti među vrstama, Gesner je često srodne životinje obrađivao u istoj kategoriji. U pojedinim poglavljima autor opisuje fizička obilježja, narav i oblike ponašanja, upotrebe u medicini, te prehrambenu vrijednost i načine korištenja životinjskih proizvoda.⁴³⁸

⁴³⁸ W. K. Brooks, "An old naturalist – Conrad Gesner (1516 – 1565).," *The popular science monthly*, 47 (1895), 51 – 55.

Metropolitanske knjige iz 16. stoljeća

Cesare Baronio, *Annales ecclesiastici*

Ova knjiga nalazi se pod kataloškim brojem 0030. Urednik kataloga Vladimir Magić uz svaku katalošku jedinicu navodi i opis materjalnog stanja i izgleda knjige, pri čemu se za ovaj svezak navodi kako je uvezen u drvene korice presvučene smeđom kožom, ukrašenom slijepim tiskom. Hrbat i korice su nagriženi od crva. Knjiga je tiskana u tiskari Christophora Plantina u Antwerpenu od 1589. – 1591. godine. Radi se o knjizi u dva toma.⁴³⁹

Cesare Baronio (1538. – 1607.) bio je kardinal i crkveni povjesničar, a njegovo najpoznatije djelo je crkvena povijest *Annales ecclesiastici*. Ovo djelo posebno je važno za historiografiju 17. stoljeća, a Baronio se nakon objavljivanja ovog djela nazivao ocem crkvene povijesti. 1557. godine autor odlazi u Rim, gdje studira kanonsko pravo, pod vodstvom učitelja Cesarea Coste. Tijekom studija priključuje se vjerskoj zajednici San Girolamo della Carita, u kojoj pod paskom duhovnog vođe sv. Philipa Nerija prima poduku i duhovno vodstvo, a slobodno vrijeme provodi u karitativnom radu sa siromašnima. Nakon objavljivanja *Magdeburških centurija* (1559. – 1574.), utjecajnog djela u kojem se s protestantskih stajališta prikazuju pogreške Katoličke crkve kroz povijest, te njenog udaljavanja od izvornog Kristova nauka, javlja se potreba za katoličkom reakcijom. Sv. Philip Neri usmjerio je Baronea na proučavanje crkvene povijesti, te pisanje djela kojim će Katolička crkva odgovoriti tvrdnjama *Centurija*. Baronio je u istraživanju povijesti Crkve proučavao neobjavljene dokumente Vatikanskog arhiva, kao i materijalne povijesne izvore (natpise, spomenike, novac).

Kao rezultat njegovih povijesnih istraživanja nastaje djelo *Annales ecclesiastici*, izdavano u periodu od 1588. – 1607. godine, koje obuhvaća 12 svezaka. *Annales* su značajno literarno oružje protureformacije. Nedugo nakon objavljivanja, djelo je izazvalo veliki interes, te je prevedeno na nekoliko europskih jezika. Odlikuje se velikom zbirkom dokumenta iz područja crkvene povijesti, te kritičkim pristupom istraživanju. Kao nagradu za rad na *Annales* 1596. godine papa Klement VII. imenuje Baronija kardinalom, a 1597. godine knjižničarom Vatikanske biblioteke. Umire 1607. godine u Rimu.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Vladimir Magić, ur., *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), 143.

⁴⁴⁰ Internet Cesare Baronio, <http://www.newadvent.org/cathen/02304b.htm>, posjet 09. 07. 2016.

Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum*

Knjiga se u katalogu nalazi pod brojem 0044, a tiskana je 1543. godine u Baselu, u tiskari Roberta Wintera. Uvez sveska je metropolitanski (uvezivanje u listove nekorištenih kodeksa), s bilješkom na naslovnoj strani, koja upućuje da je prijašnji vlasnik bio Georgius Dragassics.⁴⁴¹ Djelo se nalazi u čakovečkoj knjižnici, opisana kao velika knjiga u bijelom kožnom uvezu, u skupini *Historici Panoniae et Orientalium*.⁴⁴²

Antonio Bonfini (1434. – 1503.) bio je talijanski humanist te dvorski povjesničar kralja Matije Korvina. U početku je služio na dvoru kao čitač kraljice Betrice, da bi kasnije, prema narudžbi kralja Matije, započeo djelo o povijesti Ugarske od vremena Huna. Veliko djelo *Rerum Ungaricarum Decades* dovršeno je nakon smrti kralja Korvina 1490. godine, na poticaj kralja Vladislava. Prvo cjelovito izdanje objavljeno je u Baselu, 1568. godine, a djelo je izvršilo velik utjecaj na mađarsku historiografiju.⁴⁴³ Autor je u *Annales* uvrstio mitove o skitskom porijeklu Mađara, te prikazao Hune kao „plemenite divljake“ čije je vrijeme opisano kao zlatno doba. Kako bi dokazao kraljevo pravo na prijestolje, Bonfini je izveo Korvinovu genealogiju od starog rimskog roda Valerija, povezujući ga sa Lakademonjanima, Heraklidom, te naposljetku samim Jupiterom. Ovakav postupak ubičajen je za humanističke genealogije, a Bonfini ga je potkrijepio epigrafskim, tekstualnim i numizmatičkim dokazima. Kasniji kritičari prigovarali su mu prilagođavanje činjenica kraljevskim interesima. 1543. godine objavljena su prva tri sveska djela, a cjelovito izdanje objavio je Matthias Sambucus 1568. godine. Djelo je vrijedan primjer humanističke historiografije koja se prilagođava vladarskim interesima.⁴⁴⁴

Analizom odabranih knjiga Metropolitanske knjižnice, te usporedbom sa istovjetnim naslovima knjižnice u Čakovcu, djelomično je potvrđena hipoteza o postojanju zajedničkih intelektualnih interesa zagrebačkih biskupa i članova obitelji Zrinski. Pritom je važno napomenuti kako je zbog različitosti profila i vremena nastanka, knjižnice moguće uspoređivati u ograničenoj mjeri, te specifičnim segmentima.

⁴⁴¹ Magić, ur., *Katalog knjiga XVI. st.*, 148.

⁴⁴² Internet Bibliotheca Zriniana, http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/rekonst/A_index03.html, posjet 15. 08. 2016.

⁴⁴³ Internet Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Antonio-Bonfini>, posjet 09. 07. 2016.

⁴⁴⁴ Sarah Knight i Stefan Tilg, *The Oxford Handbook of Neo-Latin* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 157.

Usporedba kulturnih cjelina

U radu se koristi metoda komparativne historije, usmjerena na usporedno proučavanje suvremenih i prostorno bliskih fenomena dvorske kulture u Čakovcu i Zagrebu. Upotrebom ove metode odredit će se razlikovni i slični elementi dvorskih kultura u naizmjeničnom promatranju.⁴⁴⁵

Prva promatrana cjelina je obrambeni kompleks. Stvaranje obrambenog kompleksa u 16. stoljeću proces je koji se javlja u oba primjera dvorske kulture, a uzrokovan je osmanskom opasnošću. Obrambeni kompleksi dvorova mogu se uspoređivati, s obzirom na istovjetno vrijeme nastanka te slične kulturne utjecaje u arhitekturi utvrđenja. I Zrinski i zagrebački biskupi žive u obrambenim strukturama, što omogućuje usporedbu ove cjeline dvorske kulture. Čakovec je u promatranom razdoblju (1620. – 1671.) više izložen osmanskim napadima od zagrebačkog dvora. Dvorovi su izgrađeni logikom obrane u vojnokrajiškim uvjetima, prema tome Čakovec brani sjevernu Hrvatsku, dok Sisak brani zagrebački Kaptol. Čakovečki obrambeni kompleks građen je oko 1554. godine, a utvrđenje biskupskog grada građeno je od 1512. – 1520. godine. Geopolitički položaji dvorova također su usporedivi i slični, s obzirom da oba dvora pripadaju graničnom području, koje obilježava stalna nesigurnost te ratno stanje. Arhitektura utvrđenja nastaje pod utjecajem talijanskih renesansnih graditelja. U slučaju Čakovca, radi se o arhitektu Filibertu Luccheseu, koji nadograđuje utvrđenje u vrijeme Nikole VII. Zrinskog, dok zagrebački biskupski dvor grade majstori talijanskog porijekla.⁴⁴⁶

Čakovečko utvrđenje prema tipu pripada pravilnim poligonalnim utverdama, čiji je začetnik talijanski graditelj Francesco Paccioto. Radi se, kao i u slučaju biskupske tvrđe, o poligonalnom pravilnom utvrđenju. U biskupskoj tvrđi naočitiji utjecaj talijanske renesansne arhitekture su pravilne, okrugle kule. Pritom je važno naglasiti kako biskupski dvor ima kule okruglog i kvadratnog oblika, dok Čakovec ima isključivo okrugle kule.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Roksandić, ur., *Uvod u komparativnu historiju*, 40 – 42.

⁴⁴⁶ Deanović, Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 71; Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 15, 16.

⁴⁴⁷ Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe*, 9, 11, 12 – 16; Deanović, Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 71.

Zajednički arhitektonski elementi obrambenog kompleksa Čakovca i Zagreba su kule, bedemi, lančana vrata, opkopi ispunjeni vodom, te oružarnica. Obrambenu funkciju u dvorovima ima i ribnjak, koji u Čakovcu služi za punjenje opkopa vodom, dok se u zagrebačkom dvoru koristio kao obrana glavnog ulaza na istočnom bedemu. Razlike su vidljive u broju kula, te prisutnosti bastiona i obrambenih hodnika. Biskupsko utvrđenje ima 6 okruglih te 2 kvadratne kule, dok Čakovec ima dvije kružne kule, pet poligonalnih bastiona, te četiri kortine. Za razliku od biskupskog dvora, Čakovec nije imao obrambene hodnike, dok biskupsko utvrđenje nije imalo bastione.⁴⁴⁸

Zbog istodobnosti i prostornog smještaja promatrane dvorske kulture izložene su djelovanju procesa utvrđivanja. Posebnost zagrebačkog biskupskog dvora je dvostruko utvrđenje, s obzirom da je dvor, uz izgrađene zidine i kule koje štite teritorij kanoničkog naselja, bio zaštićen i biskupskom tvrđom. Zbog visokih političkih i vjerskih funkcija zagrebačkog biskupa, kao i neprestane osmanske opasnosti, ovakav sustav utvrđivanja bio je nužan. Čakovec je sagrađen kao utvrđenje obitelji Zrinski unutar kojeg se nalazi njihova rezidencija, Novi dvor, a osim zaštite stambenog dijela, čakovečko utvrđenje služilo je i za zaštitu okolnog međimurskog stanovništva te naselja u podnožju utvrde.⁴⁴⁹

S obzirom da u literaturi nisu pronađeni podaci o dimenzijama čakovečkih kula i zidina, poput debljine zidina te promjera kula, koje su poznate u slučaju biskupske tvrđe, ovdje nije moguće uspoređivati dimenzije utvrđenja. Unatoč razlikama u obrambenim elementima, u smislu odsustva obrambenih hodnika u Čakovcu, ili nepostojanja bastiona u slučaju biskupske tvrđe, postoji velika sličnost u arhitektonskim obilježjima te osnovnim obrambenim elementima kod promatranih utvrđenja. Popisi konfiscirane imovine obitelji Zrinski te inventari utvrda i dvora zagrebačkog biskupa svjedoče o velikim količinama oružja u oružanama, što dokazuje kako su obrambene funkcije promatranih dvorova bile vrlo važne u 16., ali i u 17. stoljeću.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9; Hirc, *Stari Zagreb*, 235, 238 – 242; Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 37 – 50;

⁴⁴⁹ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 5; Bunjac et al., *Pregled povijesti Međimurja*, 58.

⁴⁵⁰ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 55, 58; KAZ, *Acta oeconomica*, vol. 1., 1481. – 1645.

Sljedeća promatrana cjelina je rezidencija, tj. stambeni dio, koji će se promatrati kroz dva aspekta – struktura građevine (vanjski izgled) te unutrašnje uređenje (interijer).

Stan zagrebačkog biskupa 1512. godine smješten je u četverostranoj kuli u južnom bedemu, a smatra se kako je biskup stanovao u navedenoj kuli ili manjem dvoru koji je izgrađen uz kulu. Kako je vidljivo iz inventara, biskup je još 1611. godine živio u kuli. Kula, kao objekt dominantno obrambene funkcije, prilagođena je stanovanju crkvenog velikodostojnika. Za razliku od biskupa, Nikola Šubić Zrinski već 1554. godine počinje graditi utvrdu i stambeni dio, Novi dvor, čija je primarna namjena oduvijek bila rezidencijalna.⁴⁵¹

Novi dvor ima oblik pravilne četverostrane renesansne palače, s unutrašnjim dvorištem, u kojem se nalazi fontana, bunar, te zgrade gospodarske namjene. Palača ima i trijemove, te tri stubišta koja vode na kat. Vanjski izgled Novog dvora obilježavaju drvene kule i tornjevi, koji su mogli služiti i kao stambeni prostori, te zvonik sa satom ispred ulaza u dvor. Uz zidine nalazi se ribnjak u kojeg utječe voda iz obližnjeg potoka Trnave. Dvor Zrinskih reprezentativna je rezidencija, koja svojom arhitekturom izražava društvenu moć i važnost obitelji.⁴⁵² Uspoređujući podatke o gradnji dviju rezidencija, vidljivo je kako se biskupski dvor postupno izgrađuje, te razvija reprezentativan karakter rezidencije crkvenog velikaša, dok je Novi dvor u najbitnijim crtama formiran još u vrijeme Nikole Zrinskog Sigetskog. Osim toga, dvor u Čakovcu ima mnogo više rezidencijalnih prostora. Oba dvora imaju renesansna obilježja u strukturi građevine, dok su iznutra zahvaćena procesom barokizacije.

Za biskupski dvor važne su gradnje biskupa Domitrovića (1611. – 1628.), koji proširuje stambeni dio biskupa, a dvor je u njegovo vrijeme jednokatna zgrada. Biskup je zauzeo kulu Nebojan, a poslije 1616. godine nadograđuje dvor od stare palače do kule Nebojan. Gradnje biskupa Domitrovića obilježile su vanjski izgled dvora u 17. stoljeću. Ovaj dvor, kao i dvor Zrinskih ima obilježja renesansne arhitekture, a zajednički arhitektonski elementi su arkade, koje u Novom dvoru nadsvođuju ulaz u rezidenciju, dok u biskupskom dvoru nadsvođuju prilazni hodnik.

Za Novi dvor važne su gradnje Nikole VII. Zrinskog, no njihov značaj za arhitekturu i povećanje stambene udobnosti po važnosti ne odgovara djelatnosti biskupa Domitrovića. Požari 1624. i 1645. godine u biskupskom dvoru znatno usporavaju razvoj kulture stanovanja zagrebačkih biskupa.⁴⁵³

⁴⁵¹ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 60 – 61; NAZ, A. oec. kut. 1, nr. 4/34; Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9.

⁴⁵² Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 9, 54, 74, 76.

⁴⁵³ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 63 – 64; Vitezović, *Opuscula varia*, Rukopis: Zbirka rijetkosti:| R 3454; Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 11; Lukinović, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, 204.

Uspoređujući vanjski izgled Novog dvora sa biskupskim dvorom, primjećuje se kako je dvor Zrinskih reprezentativnija rezidencija, koja se odlikuje mnogo većim bogatstvom arhitektonskih oblika, poput kula, tornjeva, te zgrada u dvorištu, dok je biskupski dvor znatno skromniji u vanjskom izgledu te brojnosti i funkcijama prostorijski u unutrašnjosti dvora.

Za proučavanje interijera obitelji Zrinski, odabrani su plemićki stanovi Katarine i Petra Zrinskog, opisani u konfiskacijskim popisima, dok je za interijer biskupskog dvora odabran inventar iz 1708. godine, s obzirom da je vremenski najbliži nastanku konfiskacijskih popisa iz 1670. – 1673. godine. U stanovima Petra i Katarine Zrinski nalazio se luksuzni namještaj, poput skupocjenih kreveta i ormara, mnoštva škrinja, ogledala i osmanskih ćilima, te oružja i zastava na zidovima soba. I u biskupskom dvoru zabilježen je veći broj stolova i stolica, te srebrnine, što upućuje na razvoj luksuzne potrošnje zagrebačkih biskupa. Oružje ukrašeno dragim kamenjem zabilježeno je u biskupskom dvoru u mnogo manjem broju, a radi se o jednom maču sa srebrnim drškom te pozlaćenim koricama za mač. Broj ukrašenog oružja neusporedivo je manji od onog zabilježenog u Čakovcu, no razlika je zasigurno uvjetovana i ratničkim karakterom obitelji Zrinski. Međutim, popis biskupskog inventara iz 1708. godine upućuje na povećanje broja soba s različitim funkcijama, te prisutnost luksuznog namještaja, poput oslikanog ormara. Kod Zrinskoga se kao dekorativni predmeti ističu portretima i prikazi bitaka s Osmanlijama, dok motivi slika u biskupskom dvoru nisu poznati. Inventar iz 1708. bilježi 11 manjih i većih slika na zidu biskupove sobe.⁴⁵⁴

Interijeri promatranog svjetovnog i crkvenog dvora opremljeni su mnoštvom stolica, stolovima, škrinjama, te ukrasnim predmetima od plemenitih metala. Usporednim pregledom popisa može se zaključiti kako dvor Zrinskih prednjači u opremljenosti luksuznim predmetima, poput ukrašenog oružja i dekorativnih predmeta, te reprezentativnom namještaju, poput kreveta sa pozlaćenim orlovima i ormarima od ebanovine, dok se takav tip namještaja u biskupskom dvoru može pronaći u manjoj mjeri.

Na temelju iznesenih podataka iz izvora i literature može se zaključiti kako unutrašnje uređenje zrinskog i biskupskog dvora obilježava namještaj uobičajen za europske plemićke rezidencije toga vremena, poput većeg broja stolica, škrinja i ormara. Posebnost interijera Novog dvora predstavljaju predmeti osmanskog porijekla, koji zauzimaju istaknuto mjesto u dvorskoj kulturi Čakovca. Takvi predmeti nisu zabilježeni u biskupskom dvoru.

⁴⁵⁴ Puhmajer, *Čakovec. Stari grad – Novi dvor*, 57, 61 – 64; NAZ, A. oec. kut. 5. 4/287.

Sljedeće promatrane cjeline su riznica u Čakovcu te katedralna riznica u Zagrebu. S obzirom da je riznica zagrebačke katedrale sakralnog karaktera, sadrži velik broj relikvijara, crkvenog posuđa i tekstila. Riznica u Čakovcu pripada plemićkoj obitelji, a njen sastav odražava ukus i preferencije nekoliko naraštaja Zrinskih. Među promatranim riznicama postoji razlika u vremenskom kontinuitetu postojanja riznice, s obzirom da je katedralna riznica vjerojatno stara koliko i biskupija, pa njeni najstariji predmeti potječu iz 11. stoljeća.⁴⁵⁵ Iako nije poznato vrijeme nastanka čakovečke riznice, može se prepostaviti kako je njezin osnivač graditelj Čakovca, Nikola Šubić Zrinski. S obzirom na izrazitu razliku u namjeni i tipu predmeta čuvanih u sakralnoj i svjetovnoj riznici, moguće je načiniti vrlo ograničenu usporedbu rizničkih predmeta. U riznici obitelji Zrinski odabrane su sljedeće skupine rizničkih predmeta – *Zlato i srebro, Odjeća, Pozlaćena i posrebrena žezla, buzdovani, pataši i sablje, te Druge stvari*. U katedralnoj riznici promatrani su tekstili, tj. Božji grob vezilca Jakoba Stolla, te relikvijar ruke sv. Aleksandra. Tekstili su u čakovečkoj riznici popisani u nekoliko skupina rizničkih predmeta - *Odjeća, Zlatni i srebrni brokat, Čipke, vrpce i rese protkane srebrom i svilom, Posteljina protkana zlatom i srebrom, Pokrivači, sagovi, tapeti i stolci*. S obzirom na brojnost vidljivo je kako su tekstili činili velik dio predmeta riznice Zrinskih, a u zagrebačkoj riznici, osim Božjeg groba, nalazio se velik broj umjetnički izrađenog crkvenog ruha.⁴⁵⁶ Osim načelnog utvrđivanja važnosti tekstila kao oblika reprezentacije društvene važnosti vlasnika u obje riznice, zbog različite namjene rizničkih tekstila svjetovne i crkvene riznice, daljnje usporedbe nisu moguće.

Posljednje promatrane cjeline koje će se uspoređivati su knjižnica Metropolitana te knjižnica obitelji Zrinski. U analizi ovih knjižnica važno je, kao i kod riznica, napomenuti razliku u vremenskom kontinuitetu postojanja knjižničnih zbirki. Metropolitana nastaje osnutkom zagrebačke biskupije, a njenu jezgru čine kodeksi koje sa sobom donosi prvi zagrebački biskup Duh. U narednim stoljećima, biskupi darivanjem ili kupovanjem obogaćuju knjižnicu, pa Metropolitana sadrži rukopisne i tiskane knjige iz vremenskog raspona od nekoliko stoljeća.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Jelena Ivoš, "Crkveno ruho riznice zagrebačke katedrale i dijecezanskog muzeja," u: *Sveti trag Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094 – 1994*, ur. Antun Škvorčević (Zagreb: Zagrebačka nadbiskupija: Institut za povijest umjetnosti: Muzejsko-galerijski centar, 1994), 407.

⁴⁵⁶ Ivoš, "Crkveno ruho riznice zagrebačke katedrale i dijecezanskog muzeja," 407 – 418.

⁴⁵⁷ Magić, "Metropolitana / knjižnica zagrebačke nadbiskupije," 203; Munk, ur., *Riznica zagrebačke katedrale*, 203; Markov, "Metropolitanska knjižnica," 493 – 494.

Knjižnica obitelji Zrinski posjeduje tiskane knjige od 15. – 17. stoljeća, a vlasnici je stvaraju kupovanjem ili dobivanjem knjiga. *Bibliotheca Zriniana* ne sadrži teološku literaturu, što je uvelike razlikuje od knjižnice zagrebačke biskupije. Osim po sastavu, knjižnice se razlikuju i u broju svezaka, pri čemu Metropolitana sadrži nesrazmjerno veći broj (od 1916. godine 56 000 svezaka, dok *Zriniana* u 17. stoljeću broji 707 naslova).⁴⁵⁸ Unatoč navedenim ograničenjima, iz kataloga knjižnice Metropolitana odabrani su naslovi iz područja prirodoslovlja, poput djela Conrada Gesnera i Ullysesa Aldrovandija, poznatih europskih prirodoslovaca, te djelo Antonija Bonfinija o ugarskoj povijesti. Ovakav izbor načinjen je s obzirom da je u knjižnici Nikole Zrinskog primjetan velik interes za literaturu iz područja prirodoslovlja, biologije i ljekovitog bilja. Knjige ove tematike u velikom su broju zastupljene u Metropolitanskoj knjižnici 16. stoljeća, da bi se njihov broj otkupljivanjem Valvasorove knjižnice dodatno povećao.⁴⁵⁹ Usporedba promatranih knjižnica moguća je tek u ograničenoj mjeri, s obzirom da se mogu uspoređivati tek uski segmenti knjižnica.

Portreti su cjelina obrađena u čakovečkom dvoru, no o njima se u biskupskom dvoru nije pisalo u ovom radu, s obzirom da nije pronađena literatura o portretima u biskupskom dvoru 17. stoljeća. Stoga portreti ostaju cjelina koju nije moguće komparirati.

⁴⁵⁸ Šime Jurić, "Zbirka inkunabula Metropolitanske knjižnice u Zagrebu," *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 3 – 4 (1962), 107; Kosić, *Bibliotheca Zriniana*, 17 - 19.

⁴⁵⁹ Kukulja i Vladimir Magić, ur., *Bibliotheca Valvasoriana*, 95, 96; Vladimir Magić, ur., *Katalog knjiga XVI. st.*, 184, 185.

ZAKLJUČAK

Dvorska kultura važan je segment plemićke kulture u ranom novom vijeku, a njena obilježja mogu se proučavati kroz kulturne cjeline koje čine dvorsku kulturu, poput riznice, knjižnice, portreta, te uređenja interijera. U ovom radu odabran je dvor obitelji Zrinski u Čakovcu i dvor zagrebačkog biskupa u 17. stoljeću, kao reprezentativni primjeri svjetovnog i crkvenog dvora. Dvorska kultura ovih dvorova prikazana je kroz odabrane kulturne cjeline, pri čemu su istaknuti europski i osmanski kulturni utjecaji, koji su utjecali na njeno formiranje. Proučavanjem izvora i literature prikazane su kulturne cjeline te potvrđene hipoteze postavljene u pojedinim poglavljima. Kulturne cjeline odabrane za proučavanje dvorske kulture u Čakovcu su obrambeni kompleks, struktura građevine, interijer, portreti, riznica i knjižnica, dok su za zagrebački biskupski dvor odabrane analogne cjeline – obrambeni kompleks, struktura građevine, interijeri, riznica i knjižnica. Teorijska podloga rada temelji se na konceptima i pristupima tradicionalne i nove kulturne povijesti. U radu su korišteni objavljeni i neobjavljeni izvori te literatura iz područja povijesti, povijesti umjetnosti i muzeologije.

Proučavanjem arhitekture obrambenog kompleksa i strukture građevine dobivaju se podaci o načinu života te estetici vlasnika dvora. Cjeline koje pripadaju unutrašnjosti dvora, interijeri, portreti, riznica i knjižnica pružaju podatke o povijesti svakodnevnice, te svjedoče o porastu procesa intimnosti te diferencijacije stambenih prostorija s obzirom na namjenu. Primjenom komparativne metode provedena je usporedba odabranih kulturnih cjelina, te su doneseni zaključci o mogućnostima uspoređivanja i karakteristikama promatranih dvorova.

U 17. stoljeću dvorovi u Čakovcu i Zagrebu nalaze se na osmanskoj granici, a njihovi stanovnici žive u uvjetima stalnog rata s Osmanlijama. Zbog toga je obrambena funkcija važan dio dvorske kulture promatranih dvorova, a navedene funkcije u slučaju zagrebačkog dvora prevladavaju nad stambenima. Osmanski utjecaj vidljiv je i u velikom broju predmeta osmanskog porijekla na dvoru Zrinskoga, a osim uporabnih predmeta poput ćilima i konjske opreme, interijeri i riznica u Čakovcu obogaćeni su velikim brojem umjetnički izrađenog osmanskog oružja.

Dvorska kultura u 17. stoljeću obilježena je povećanjem luksuzne potrošnje, a velika pažnja pridaje se i obrazovanju, što je vidljivo iz kataloga dvorskih knjižnica. Knjižnica Nikole Zrinskog smatra se jednom od najvažnijih knjižnica Srednje Europe u 17. stoljeću, a zadivljuje izborom naslova te izradom svezaka, koji su proizvedeni u cijenjenim tiskarskim središtima Europe.

Metropolitana je posebno vrijedna crkvena knjižnica, a proučavanjem njenog kataloga otkriva se raznolikost naslova i sadržaja knjiga, koje nisu isključivo teološkog sadržaja. Metropolitana sadrži velik broj knjiga antičkih pisaca, te filozofske, pravne, povijesne i prirodoslovne tematike. Ovakav sastav knjižnica upućuje kako je svestrana obrazovanost bila važan dio dvorske kulture Zrinskih i zagrebačkih biskupa. Zbirka obiteljskih portreta i riznica u Čakovcu su kulturne cjeline koje upućuju na svjesno stvaranje zbirke umjetničkih predmeta, s funkcijom reprezentacije i demonstracije obiteljske moći. Katedralna riznica zbirka je sakralnih predmeta, u čijem stvaranju sudjeluju zagrebački biskupi, a predmeti koje daruju riznici svjedoče o potrebi za obilježavanjem ekonomske i političke moći biskupske funkcije. Na odabrane kulturne cjeline čakovečkog i zagrebačkog dvora primjenjena je komparativna metoda, kojom je utvrđeno kako čakovečki dvor ima razvijeniju kulturu stanovanja, dok je potrošnja luksuznih dobara, kao važno obilježje plemićke kulture, izraženije u Čakovcu nego u biskupskom dvoru. Riznice i knjižnice moguće je uspoređivati u ograničenoj mjeri, dok su portreti u Čakovcu ostali jedina cjelina koju nije bilo moguće usporediti s analognom cjelinom u biskupskom dvoru.

Dvorska kultura u Čakovcu i Zagrebu određena je geopolitičkim položajem te neprestanim sukobima s Osmanlijama. Unatoč ratnim uvjetima, navedeni dvorovi ostvarili su razvijenu dvorsku kulturu, čija su obilježja karakteristična za dvorsku kulturu plemstva ugarsko - hrvatskog povijesnog prostora.

BIBLIOGRAFIJA

NEOBJAVLJENI IZVORI

1. Ivančan, Ljudevit. "Inventar riznice zagrebačke katedrale." Kaptolski arhiv Zagreb, 1915.
2. Ivandija, Antun. *Inventar riznice zagrebačke katedrale*. Sv. 1. *Metali*. Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 1986.
3. KAZ, *Acta ecclesiae metropolitanae*, kut 15., br. 67.
4. KAZ, *Acta oeconomica*, vol. 1., 1481. – 1645.
5. Kovačević, Tomo. "Cathalogus Praesulum Zagrabiensium." Arhiv JAZU, II. 219, f. 60.
6. NAZ, *A. oec. kut. 1*, nr. 4/34.
7. NAZ, *A. oec. kut. 5*. 4/287.
8. Ritter Vitezović, Pavao. "Opuscula varia ad historiam Illyricam spectantia." Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka rijetkosti: |R 3454.
9. Ritter Vitezović, Pavao. "Opuscula varia ad historiam Illyricam spectantia." Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka rijetkosti: |R 3454.

Popis kratica

KAZ – Kaptolski arhiv Zagreb

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

NAZ – Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

OBJAVLJENI IZVORI

1. „13 Augusti 1670. Confiscationis bonorum mobilium et stabilium Petri a Zrinio, Francisci Tersachky, necnon Franciscy Buckovcky, aliorumque nonnullorum introdenotatorum, in seditiosa rebellione, et crimine laesae Sae sacratissimae Mtis adhaerentium et complicium, in anno Domini 1670 peractae." Preveo Šime Demo. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 60 - 65. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
2. „Caput LVIII. De principali Insulae Muro – Dravanae Castro Chaktornyensi, ejusdemque Oppido, ac Vicinia Parochiae memorati Oppidi subjecta." Preveo Šime Demo. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 81 – 83. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
3. „Conscriptio dominii Csaktornya, seu totius Insulae Murakös, in comitatu Szaladiensi situati (...). Presentatae 2, Decembris 1720." Preveo Šime Demo. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 78 – 80. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
4. Čelebija, Evlija. *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama.* Preveo Hazim Šabanović. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1996.
5. „Inventatio rerum mobilium, in arce Chaktorna, e manibus generosi domini Petri Prassinszky, ad manus generosi domini Gregori Pauessich resognatarum quae sequuntur in hunc modum. (1673.)" Preveo Šime Demo. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad – Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 66 - 75. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
6. „Kako je čakovečki dvorac izgledao u doba Adama Zrinskog." U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 28. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
7. Klaniczay, Tibor, ur. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya = History and stock of the Bibliotheca Zriniana.* Budimpešta: Argumentum Kiadó: Zrínyi Kiadó, 1991.
8. Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Popis pokretnih stvari procijenjenih po gospodi poverenicih i metnutih u kovčeg od orahova drveta te poslanih zajedno s kovčegom visokoj ugarskoj komori." U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 59. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.

9. Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Popis sviuh, u Čakovcu nadjenih i za posvetjeno cesarsko – kraljevsko veličanstvo uzetih pokretnih stvari pokojnoga grofa Petra Zrinjskoga. (1671. – 1681.).“ U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 55 - 58. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.

11. „Nikola Zrinski Lijek protiv turskog afiuma ili Antidot protiv mira Turaka s Mađarima 1660 – 1661.“ U: *Zrinski i Europa*, sv. 1, ur. Jadranka Damjanov, 202 – 228. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.

12. „Oporuka Nikole Zrinskog.“ U: *Zrinski i Europa*, sv. 1, ur. Jadranka Damjanov, 136 – 150. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.

13. „Pismo Nikole Zrinskog Adamu Batthyányu u kojem mu zahvaljuje što je poslao Filiberta Lucchesea (1650).“ Prevela Ana Sekso. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad – Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 53. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.

14. „Szechyjev opis dvorca Zrinski prema starim spisima.“ Prevela Ana Sekso. U: Puhmajer, Petar. *Čakovec: Stari grad - Novi dvor: povijesno-umjetnička studija.*, 54. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.

15. „Šesto putno pismo Jakova Tolla Preplemenitome i presvijetlome gospodinu Nikoli Witsenu Gradačko putovanje i gostoprimstvo Zrinskih.“ Prevela Bruna Kuntić – Makvić. Bilješke Žarka Vujić i Bruna Kuntić – Makvić. U: *Zrinski i Europa*, sv. 1, ur. Jadranka Damjanov, 151 – 158. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.

LITERATURA

1. Aries, Philippe i Georges Duby, ur. *A history of private life. Sv. 3. Passions of the renaissance*. Preveo Arthur Goldhammer. Cambridge, Massachusetts i London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1989.
2. Atasoy, Nurhan. *Impressions of Ottoman culture in Europe: Nurhan Atasoy, Lale Uluç. 1453-1699*. Istanbul: Armaggan, 2012.
3. Barber, Peter, Katherine Barnes. *Mapping Our World: Terra Incognita To Australia*. Canberra: National Library of Australia, 2013.
4. Bene, Sandor. "Povijest jedne obiteljske povijesti. Rađanje i žanrovska pozadina genealogije Zrinskih." U: *Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti: susreti dviju kultura: zbornik*, ur. Romana Horvat, 258, 259. Zagreb: Matica hrvatska, 2012.
5. Brooks, W. K. "An old naturalist – Conrad Gesner (1516 – 1565)." *The popular science monthly* 47 (1895): 51 – 55.
6. Bunjac, Borka, et al. *Pregled povijesti Međimurja*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003.
7. Burke, Peter. *Što je kulturalna povijest?*. Preveo Zdravko Židovec. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006.
8. Burke, Peter. *Očevid Upotreba slike kao povijesnog dokaza*. Preveo Marko Gregorić. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003.
9. Castiglione, Baldesar. *Dvoranin*. Preveo Frano Čale. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1986.
10. Damjanov, Jadranka, ur. *Zrinski i Europa*. Sv. 1. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.
11. Deanović, Ana, Željka Čorak. *Zagrebačka katedrala*. Zagreb: Globus: Kršćanska sadašnjost, 1988.

12. Distelberger, Rudolf. "The Habsburg collections in Vienna during the seventeenth century." U: *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-century Europe*, ur. Oliver Impey i Arthur Macgregor, 39, 40 - 46. Oxford: Clarendon Press, 1985.

13. Divković, Mirko. *Latinsko – hrvatski rječnik*. Bjelovar: Dunja d. o. o., 2006.

14. Dobronić, Lelja. *Zagrebačka biskupska tvrđa*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

15. Dobronić, Lelja. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

16. Dobronić, Lelja. *Renesansa u Zagrebu*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1994.

17. Duffy, Christopher. *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*. London: Taylor & Francis Ltd, 1985.

18. Đurić, Tomislav, Dragutin Feletar. *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*. Koprivnica: Matica hrvatska, Ogranak: autori, 1991.

19. Egerton, Frank N., ur. *Landmarks of Botanical History*. Sv. 2. Stanford, California: Stanford University Press, 1983.

20. Evangelista, Nick. *The Encyclopedia of the Sword*. Westport: Greenwood Publishing Group, 1995.

21. Feletar, Dragutin, ur. *Novi Zrin Zrinska utvrda na Muri (1661. – 1664.)*. Donja Dubrava – Zagreb: Hrvatski zemljopis – Naklada dr. Feletar, 2001.

22. Findlen, Paula. *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in EarlyModern Italy*. Berkley i Los Angeles: University of California Press, 1994.

23. Findlen, Paula. *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything*. New York: Routledge, 2004.

24. Finger, Stanley, Marco Piccolino. *The Shocking History of Electric Fishes: From Ancient Epochs to the Birth of Modern Neurophysiology*. New York: Oxford University Press, Inc., 2011.

25. Fletcher, John Edward. *A Study of the Life and Works of Athanasius Kircher, 'Germanus Incredibilis'*. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2011.
26. Freedberg, David i Jan de Vries, ur. *Art in History/History in Art: Studies in Seventeenth – Century Dutch Culture*. USA: Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1991.
27. Galić, Anđelka i Dubravka Botica, ur. *Arhitektura i performans: grafike iz Kabineta Luja XIV. u fundusu MUO = Architecture and performance: prints from the Cabinet of Louis XIV. in the MUO holdings [Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 3. 10. 2015.– 3. 1. 2016.]*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2015.
28. Gotthardi – Škiljan, Renata. "Valvasorova grafička zbirka." U: *Riznica zagrebačke katedrale= The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk, 197 – 204. Zagreb: MTM, 1987.
29. Grubiša, Damir. *Politička misao talijanske renesanse: antologija*. Zagreb: Barbat, 2002.
30. Han, Verena. "Razvoj zbirki i muzeja od XIII. do XIX. vijeka na teritoriju Jugoslavije." U: *Tkalčićev zbornik: zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici Vladimira Tkalčića*, ur. Ivan Bach, 298 - 307. Sv. 2. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1958.
31. Hekman, Jelena, ur. *Povijest obitelji Zrinski*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
32. Hirc, Dragutin. *Stari Zagreb. Sv. 2. Kaptol i Donji grad*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
33. Hirst, Paul. *Space and Power: Politics, War and Architecture*. Cambridge: Polity Press, 2005.
34. Horvat, Anđela. "O vezenom ciklusu „Božjega groba" zagrebačke katedrale iz godine 1659." *Peristil* 1 (1968): 29.
35. Horvat, Rudolf. "Zapljena Zrinskih imanja." *Hrvatsko kolo* knjiga 4 (1909): 189, 191.
36. Hunt, Lynn, ur. *Nova kulturna historija*. Prevela Anamarija Hucika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.

37. Ilić, Miloš. *Sociologija kulture i umetnosti*. Beograd: Naučna knjiga, 1983.
38. Internet Bibliotheca Zriniana, http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/rekonst/A_index03.html, posjet 15. 08. 2016.
39. Internet Catholic Encyclopedia. *Athanasius Kircher* [online]. (<http://www.newadvent.org/cathen/08661a.htm>. Citirano 24. 05. 2016.)
40. Internet Catholic Encyclopedia. *Cesare Baronio* [online]. (<http://www.newadvent.org/cathen/02304b.htm>. Citirano 09. 07. 2016.)
41. Internet Encyclopedia Britannica. *Antonio Bonfini* [online]. (<https://www.britannica.com/biography/Antonio-Bonfini>. Citirano 09. 07. 2016.)
42. Internet Encyclopedia Britannica. *Castle* [online]. (<http://www.britannica.com/technology/castle-architecture>. Citirano 02. 04. 2016.)
43. Internet Encyclopedia Britannica. *Conrad Gesner* [online]. (<http://www.britannica.com/biography/Conrad-Gesner>. Citirano 25. 05. 2016.)
44. Internet Encyclopedia Britannica. *Palace of Versailles* [online]. (<http://www.britannica.com/topic/Palace-of-Versailles>. Citirano 04. 04. 2016.)
45. Internet Encyclopedia Britannica. *Sabre* [online]. (<http://www.britannica.com/technology/saber>. Citirano 23. 04. 2017.)
46. Internet *Esterhazy* [online]. (<http://esterhazy.at/en/forchtenstein-castle/678094/Forchtenstein-Castle>. Citirano 14. 07. 2016.)
47. Internet Hrvatska enciklopedija. *Aleksandar I., sv.* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1518>. Citirano 18. 05. 2016.)
48. Internet Hrvatska Enciklopedija. *Barok* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6003>. Citirano 05. 04. 2016.)
49. Internet Hrvatska enciklopedija. *Bastion* [online] (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6200>. Citirano 17. 7. 2016.)

50. Internet Hrvatska enciklopedija. *Dvor* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16781>). Citirano 02. 04. 2016.)
51. Internet Hrvatska enciklopedija. *Josip Bedeković* [online] (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6558>). Citirano 17. 07. 2016.)
52. Internet Hrvatska enciklopedija. *Portret* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49611>). Citirano 15. 04. 2016.)
53. Internet Hrvatska enciklopedija. *Sociologija* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56944>). Citirano 19. 07. 2016.)
54. Internet Hrvatska enciklopedija. *Zrinski, Nikola VII.* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67475>). Citirano 20. 07. 2016.)
55. Internet Hrvatska enciklopedija. *Zrinski, Petar IV.* [online]. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67476>). Citirano 20. 07. 2106.)
56. Internet Illustrated garden. *Account of Piso and Macgrave* [online]. (<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&crecreacr=111>). Citirano 03. 04. 2016.)
57. Internet New World Encyclopedia. *Baroque period* [online]. (http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Baroque_period). Citirano 05. 04. 2016.)
58. Internet Rare Books from MBG Library. *Giovanni Battista Ferrari* [online]. (<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Ferrari,+Giovanni+Battista>). Citirano 08. 07. 2016.)
59. Internet Rare books from MBG library. *Willem Piso* [online]. (<http://www.illustratedgarden.org/mobot/rarebooks/author.asp?creator=Piso,%20Willem&creatorID=111>). Citirano 03. 04. 2016.)
60. Internet Podvodni.hr. *Riba drhtulja* [online]. (<http://www.podvodni.hr/more/ekologija/727-drhtulja>). Citirano 23. 05. 2016.)
61. Internet Wikipedia. *Lulism* [online]. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Lullism>). Citirano 24. 05. 2016.)

62. Iveković, Oton. "Posljednji Zrinski i Frankopani u tvornoj umjetnosti." U: *Posljednji Zrinski i Frankopani.*, ur. Ferdo Šišić, 288, 289. Zagreb: Matica hrvatska, 1908.
63. Ivoš, Jelena. "Crkveno ruho riznice zagrebačke katedrale i dijecezanskog muzeja." U: *Sveti trag Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094 – 1994*, ur. Antun Škvorčević, 407 – 418. Zagreb: Zagrebačka nadbiskupija: Institut za povijest umjetnosti: Muzejsko-galerijski centar.
64. Jurić, Šime. "Zbirka inkunabula Metropolitanske knjižnice u Zagrebu." *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 3 – 4 (1962): 107.
65. Jurišić, Ivan. "Ostaci dobara Zrinskih nakon konfiskacije, prema popisu i procjeni 1672 – 1673., na primjeru utvrde Čakovec i popisa njenog inventara od 9. svibnja 1673." U: *Povijest obitelji Zrinski*, ur. Jelena Hekman, 78, 80 – 83. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
66. Jurković, Miljenko i Alain Erlande-Brandenburg, ur. *Renesansa u Francuskoj: remek-djela iz kolekcije Nacionalnoga muzeja renesanse u Écouenu: katalog izložbe: [Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 5. svibnja – 17. srpnja 2005.]*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2005.
67. Kalšan, Vladimir. "Graditeljska ostavština Zrinskih u Međimurju i njezino značenje danas." U: *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 6. i 7. listopada 2010. u Čakovcu = Political, cultural and social activities of Zrinskis and Frankopans in Croatia: conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*, ur. Juraj Kolarić, 213 – 216. Čakovec: Zrinska garda, 2011.
68. Katunarić, Vjeran. "„Od dijaloga gluhih" do historijske sociologije." *Revija za sociologiju* 25 (1994): 164 – 167, 172.
69. Klaniczay, Tibor, ur. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya = History and stock of the Bibliotheca Zriniana*. Budimpešta: Argumentum Kiadó: Zrínyi Kiadó, 1991.
70. Kljaić, Jasenka. *Njemačko – hrvatski praktični rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.
71. Knight, Sarah, Stefan Tilg. *The Oxford Handbook of Neo-Latin*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

72. Kosić, Ivan. "Bibliotheca Zriniana." U: *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.: međunarodna putujuća izložba: Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg, Forchtenstein, jesen 2005. – jesen 2007.*, ur. Ivan Kosić, 18, 19, 21, 22, 23. Prevela Tamara Bakran. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.
73. Köhler, Carl. *A history of costume*. Preveo Alexander K. Dallas M. A. New York: Dover publications, Inc., 1963.
74. Kukolja, Božena i Vladimir Magić, ur. *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*. Ljubljana: Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umjetnosti; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1995.
75. Kurelac, Miroslav. "„Illyricum hodiernum" Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 6 (1969): 145.
76. Lukinović, Andrija. *Zagreb – devetstoljetna biskupija*. Zagreb: Glas koncila, 1995.
77. MacGillivray, William. *A history of British Quadrupeds*. Edinburgh: W. H. Lizars, 1838.
78. Magić, Vladimir. "Metropolitana/knjižnica zagrebačke nadbiskupije." U: *Riznica zagrebačke katedrale= The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk, 203. Zagreb: MTM, 1987.
79. Magić, Vladimir. "Metropolitanska knjižnica." U: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094. – 1994.: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević, 422, 426 – 432. Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 1995.
80. Magić, Vladimir. "Knjižnica Janeza Vajkarda Valvasora." U: *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.: međunarodna putujuća izložba: Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg, Forchtenstein, jesen 2005. – jesen 2007.*, prevela Tamara Bakran, ur. Ivan Kosić, 41. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.
81. Magić, Vladimir, ur. *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

82. Maleković, Vladimir, ur. *Od svagdana do blagdana: barok u Hrvatskoj: [kultura življenja u 17. i 18. stoljeću u Hrvatskoj = From everyday to holidays: baroque in Croatia: cultural life of 17th and 18th century in Croatia]*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 25.5.-26.9.1993. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1993.
83. Markov, Antun. "Metropolitanska knjižnica." U: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, ur. Dragutin Kniewald, 493 – 494, 496, 426 – 432, 502. Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944.
84. Matyszak, Phillip. *Legionary: the Roman soldier's (unofficial) manual*. London: Thames and Hudson, 2009.
85. Middendorp, Jan. *Dutch Type*. Rotterdam: 010 Publisher, 2004.
86. Mulryne, J. R. i Helen Watanabe-O'Kelly, ur. *Europa Triumphans*. Sv. 1, ur. serije J. R. Mulryne. Farnham: Ashgate Pub Ltd, 2004.
87. Munk, Zdenka. "Tekstilne dragocjenosti iz katedralne riznice." U: *Riznica zagrebačke katedrale = The treasury of Zagreb cathedral: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.: Katedrala, Kaptol, Zagreb, 5. srpnja - 2. kolovoza 1987.*, ur. Zdenka Munk, 10, 20, 21, 91. Zagreb: MTM, 1987.
88. O' Connor, Maura, Terry Birtles. *Australia in Maps: Great Maps in Australia's History from the National Library's Collection*. Canberra: National Library of Australia, 2008.
89. Pavelić – Weinert, Vanda. *Vezilačka radionica 17. stoljeća u Zagrebu*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske: Muzej za umjetnost i obrt, 1988.
90. Plukavec, Lina Slavica. "Humeral – naramenik bl. A. Kažotića u riznici zagrebačke katedrale." *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije = Annales societatis historicae episcopatus Zagradiensis* 1 (1997): 322, 342, 339 – 340.
91. Pollak, Martha. *Cities at War in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2010.
92. Popkewitz, Thomas S. i M. Franklin, Barry. *Cultural History and Education: Critical Essays on Knowledge and Schooling*. New York: RoutledgeFamer, 2001.
93. Puhmajer, Petar. *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.

94. Quattrocchi, Umberto. *CRC World Dictionary of Plant Names: Common Names, Scientific Names, Eponyms, Synonyms, and Etymology*. Sv. 1. A – C. Boca Raton, London, New York, Washington: CRC Press, 2000.
95. Raby, Julian. "Exotica from Islam." U: *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-century Europe*, ur. Oliver Impey i Arthur Macgregor, 256. Oxford: Clarendon Press, 1985.
96. Renat, Publije Flavije Vegecije. *Sažetak vojne vještine*. Prevela Teodora Shek Brnardić. Priredila Margareta Gašparović. Zagreb: Golden marketing, 2002.
97. Rennie Short, John. *Representing the Republic: Mapping the United States, 1600-1900*. London: Reaktion Books Ltd, 2001.
98. Roksandić, Drago, ur. *Uvod u komparativnu historiju*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2004.
99. Roodenburg, Herman, ur. *Cultural Exchange in Early Modern Europe*. Sv. 4. *Forging European Identities 1400 – 1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
100. Sarti, Raffaella. *Živjeti u kući Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)*. Prevela Ana Badurina. Zagreb: Ibis grafika, 2006.
101. Schneider, Marijana. "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti." *Historijski zbornik nepoznat broj (1972 – 1973)*: 252, 254, 259 - 261, 263.
102. Singer, Margo. *Textile Surface Decoration: Silk and Velvet*. London: A&C Black Publishers Limited, 2007.
103. Skledar, Nikola. "Sociologija kulture – pojmovi, teme, problemi." *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 52 (2014): 314.
104. Stefano Cristini, Luca. *Oranges, mandarins, cedars, lemons and bergamots...: Artistic engravings of Ferrari, Aldrovandi, Volckhamer....* Soldiershop Publishing, 2014.
105. Stevenson, Edward Luther. *Willem Janszoon Blaeu 1571 – 1638*. New York: The Hispanic Society of America, 1914.

106. Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
107. Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Sv. 2. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
108. Stolzenberg, Daniel. *Egyptian Oedipus: Athanasius Kircher and the Secrets of Antiquity*. Chicago: The University of Chicago Press, 2013.
109. Sveštarov Šimat, Margarita. "Primjer likovnog i ikonografskog preoblikovanja grafičkog predloška u 17. stoljeću." U: *Klovičev zbornik: minijatura – crtež – grafika: 1450. - 1700.: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog povodom petstote obljetnice rođenja Jurja Julija Klovića, Zagreb, 22. listopada 1998.*, ur. Milan Pelc, 210. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Institut za povijest umjetnosti, 2001.
110. Szabo, Đuro. "O starom misnom ruhu u našim crkvama." *Narodna starina* 8 (1928): 148, 149.
111. Šimat, Margarita. "Portreti Nikole i Petra Zrinskih Ikonografska emisija značaja i pretenzija." U: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov, 60, 64 – 67, 72, 74, 76 – 79, 85, 87, 88, 100, 111. Sv. 1. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.
112. Tkalčić, Ivan. "Slika Majke Božje iz ruševina medvedgradskih." *Katolički list* 41 (1902): 18, 19.
113. Trentmann, Frank, ur. *The Oxford Handbook of the History of Consumption*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
114. Vai, Gian Battista i W. G. E. Caldwell, ur. *The Origins of Geology in Italy*. Boulder, Colorado: The Geological Society of America, 2006.
115. Virol, Michelle. *Architectura militaris moderna* [online]. (<http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>). Citirano 03. 07. 2016.)
116. Vujić, Žarka. "Baštinski svijet Nikole Zrinskoga u Čakovcu." U: *Zrinski i Europa.*, ur. Jadranka Damjanov, 16, 17, 20, 21, 23, 26, 168. Sv. 1. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.

117. Vujić, Žarka. "Pojam muzeja i oblici sabiranja u Hrvatskoj u XVII. stoljeću." Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, 1998.
118. Vujić, Žarka. "Europskim putovima razasute baštine Nikole Zrinskoga." U: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov, 21 – 26. Sv. 2. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2003.
119. Ward, Gerald W. R., ur. *The Grove Encyclopedia of Materials and Techniques in Art*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
120. Wedgworth, Robert, ur. *World Encyclopedia of Library and Information Services*. USA: American Library Associations, 1993.
121. West, Shearer. *Portraiture*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
122. Žvorc, Maja. *Portretna poprsja iz Muzeja Međimurja u Čakovcu*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2014.

POPIS PRILOGA

1. Veduta Čakovca Johanna Ledentua. Preuzeto iz: Puhmajer, Petar. *Čakovec. Stari grad – Novi dvor: povijesno – umjetnička studija*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, 2006.
2. Veduta Čakovca Martina Stiera. Preuzeto iz: Kalšan, Vladimir. "Graditeljska ostavština Zrinskih u Međimurju i njezino značenje danas." U: *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 6. i 7. listopada 2010. u Čakovcu = Political, cultural and social activities of Zrinskis and Frankopans in Croatia: conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*, ur. Juraj Kolarić, 214. Čakovec: Zrinska garda, 2011.
3. Budimpeštanski portret Nikole VII. Zrinskog. Preuzeto iz: Šimat, Margarita. "Portreti Nikole i Petra Zrinskih Ikonografska emisija značaja i pretenzija." U: *Zrinski i Europa*, ur. Jadranka Damjanov. Sv. 1. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000. Portret Nikole Zrinskog autora Jana Thomasa. Preuzeto iz: Internet Nikola Zrinski. *Nikolaus Zrinski* [online]. ([http://www.wikiwand.com/de/Nikolaus Zrinski](http://www.wikiwand.com/de/Nikolaus_Zrinski)). Citirano 03. 06. 2016.)
4. Portret Petra Zrinskog kao vojskovođe. Preuzeto iz: Schneider, Marijana. "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti." *Historijski zbornik nepoznat broj (1972 – 1973)*. Portret Petra Zrinskog kao bana iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu. Preuzeto iz: Schneider, Marijana. "Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti." *Historijski zbornik nepoznat broj (1972 – 1973)*
5. Portret Jurja Lippaya i Adama Zrinskog. Preuzeto iz: Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradja/portretna-poprsja?start=24>, posjet 04. 06. 2016.
6. Portret Marka Forstalla i Ferdinanda IV. Preuzeto iz: Internet Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novog vijeka (1450–1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana, <http://vacop.ipu.hr/index.php/vizualna-gradja/portretna-poprsja?start=24>, posjet 04. 06. 2016.

SUMMARY

During the study of early modern history, Zrinski family, church history and history of culture came into the focus of my interest. These topics are united in the field of cultural history of early modern courts, which is the theme of my research. Culture of princely courts is an important part of European early modern history. This research paper is written with an aim to broaden scientific achievements about courts of Zrinskis in Čakovec and court of Zagreb's bishops in 17. century, as representatives of clerical and secular residences of Croatian nobility. Princely culture of Zrinskis and bishops is described on the sample of cultural units, such as defense system, interior design, portraits, libraries and treasury chamber. The theoretic base of this paper is cultural history and sociology of culture. Although the cultural units observed in this work are a part of traditional cultural history, the concepts of new cultural history have also been used. Scientific methods of comparative analysis and analytical method are used in order to compare the two courts, with an aim to discover the development of the luxury expenditure and development of resident culture in the courts of Čakovec and Zagreb. Scientific sources used in this work are lists of confiscated goods of the family Zrinski in Čakovec, and texts written by the contemporary authors in 17. century, which describe the court of Čakovec. For bishop's court in Zagreb, inventory of bishop's palace and texts of contemporary authors are used as primary sources. In order to put the Croatian courts in European context, secondary literature about cultural history of European courts is used to strengthen the conclusions about court culture in Čakovec and Zagreb.

Courts of Čakovec and Zagreb's bishops in 17. century are situated near the Ottoman border, and their court culture is determined by their geopolitical position. In the terms of constant warfare, the observed courts have managed to achieve a developed court culture, which resembles to court culture of Middle European region.

